

ÉPÍTÉSZET • KÖRNYEZET • TÁRSADALOM • AKósKárolyEgyetemesFolyóirata

ORSZÁG ÉPÍTŐ

2011/1

ORSZÁG ÉPÍTŐ

2011/1

KÓS KÁROLY
EGYE SÜLÉS

Az <i>Országépítő</i> XXII. évfolyama elé	2
Csete György makói levele.....	3
Makovecz-ívek építés közben • Makó, Termál- és Gyógyfürdő.....	4
Miklóssy Ferenc: A makói fürdőegyüttes kivitelezéséről	5
150 ÉVE SZÜLETETT RUDOLF STEINER	
Kőszeghy Attila: Tér és mozgás – építészet, antropológia, euritmia.....	15
Kolinger Margit: Euritmia az óvodában.....	26
Szentmártony Yvonne: Euritmia az iskolában	28
Rudolf Steiner: Szellemi élet, jogrend, gazdaság (Kálmán István előszavával)	30
Berta Erzsébet: A Goetheanumtól Goetheig	35
Litkei Tamás: Waldorf-óvoda Szombathelyen	38
Fábián Rigó Tamás: Lelesz, polgármesteri hivatal átalakítása.....	42
Németh Zsolt: Szentmártonfőldé körtemploma	44
Steiner Henriette: Egy alternatív gyógymód: a lovasterápia	48
Török Ádám: Világháló-installáció	55
Miklóssy Endre: Nem kettő • Kunszt György életéről és munkásságáról ...	56

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ÉPÍTÉSZET • KÖRNYEZET • TÁRSADALOM
A Kós Károly Egyesülés folyóirata • 22. évfolyam • ára 750 Ft

AZ ORSZÁGÉPÍTŐ XXII. ÉVFOLYAMA ELÉ

Az Országépítő, a Kós Károly Egyesülés lapja évente négy alkalommal jelenik meg tematikus számok formájában, magyarul, illetve egyenrangú mellékletként angol kísérő kötetrel, amelynek címe: *THEOMORF Architectural Views & Details*. Az Egyesülés alapítóinak törekvéseit képviselő Országépítő e melléklet-kötetei az építőművészet, a társalmi művészetek kiváló alkotásaival, és a kultúraformáló megnyilatkozások nemzetközi tudományos fórumaként ismertté, elismertté válhatnak.

A folyóiratot alapító, 20 éve alakult Kós Károly Egyesülés a szakralitásnak jelentőséget tulajdonító szellemi kultúrák új szigeteit építők társulása. Előzményének tekinti a biológiai és szellemi jelenségekre egyaránt érzékeny mozgalmakat, megnyilvánulásokat. A globális piaci gépezet művészeti nézet-sémáitól távol maradván olyan világkép-alakító törekvéseket és hagyományokat tart tiszteletben, amelyek formálódása és megtartása csak kulturális közösségekbe ágyazottan történhet. Ilyen kulturális közösségek közelmúltjában létező kereteiként kapnak jelentőséget a kistelepülések az Egyesülés aktivitási körében.

A rendszerváltás előtti évtizedek elzártságában esetenként elérhető szellemi tudományi megnyilvánulások közül az Egyesülés alapítói körében Rudolf Steiner kiemelt figyelmet kapott. Fogódzót kínált az Egyesülés működési formájának meghatározására is. Impulzust adott három, egységet alkotó tevékenységi „üzem” – vándoriskola, főépítési rendszer, szellemi tudományi szabadiskola – együttesének kialakítására. A húsz éve létező folyóirat alapítóinak kezdeményezéseit az őket követő generáció kiteljesítheti. A garanciát különösen azok a fiatalok jelentik, akik a Vándoriskola intézményében szocializálódtak.

Az Egyesülés alkotóinak hajtóereje Makovecz Imre szavaival „a szellemi és

fizikai romlás közepette az úri jókedv: megérteni az embereket, a tájat, a fákat, és a megértésből folytatni azt, amit a Teremtő éltet és virágoztat.” Meggyőződése, hogy a húsz éve működő Egyesülés teljesítménye figyelmet érdemel a nagyvilágban.

A szellemi-lelki megújulásra éhes nyugati civilizáció átfarmálódása számos szigetszerű, kísérleti kreatív műhelyben zajlik annak tudomásul vételével, hogy a társadalmak kultúrája ilyen kis szigeteken formálódik, és történet-sz-optikai csalódás, hogy a társadalom minden szintjére szétterjed. Nem lehet magasabb célja az Egyesülésnek és lapjának, mint elérni, hogy olyan kulturális jelenségek működjenek körülöttünk, amelyek a méltóság, a Makovecz Imre által oly sokszor emlegetett elegancia megőrzésével nem engedik szétesni egyéni és közösségi életünket.

A folyóirat felelős szerkesztője húsz éven át Gerle János DLA építész volt. 2010. novemberében a Kós Károly Igazgatótanácsot a következőkről tájékoztatta: „Az erőmet saját életem meghosszabbítására kell összpontosítanom, ezért bejelentem a Tisztelt Igazgatótanácsnak, hogy a korábbi feltételekkel nem tudom vállalni a szerkesztés munkáját, azt azonban az Egyesülés tagjainak egyetértése esetén a mindenkori szerkesztők igényeihez igazodva erőm szerint örömmel segítem.

Megköszönöm eddigi bizalmatokat, azt, hogy több mint húsz éven át élhettem a folyóirat szerkesztésének lehetőségével. Tisztában vagyok vele, hogy ilyen szabad lehetőség nagyon keveseknek adatik meg, s nagyon remélem, hogy ezt az életem harmadrészt betöltő feladatát úgy láttam el, hogy az eddig megjelent 77 szám dicsőséget hozott az Egyesülésre, létező jó hírt adott és hagy is az utókorra.”

Az Igazgató Tanács mielőbbi gyógyulást kívánva megköszönte Gerle János felelős szerkesztői munkáját, és kife-

jezésre juttatta, hogy a jövőben számít segítő közreműködésére.

A lap felelős szerkesztői munkájával Makovecz Imre főszerkesztő – az Igazgatótanács egyetértésével – 2010. novemberétől megbízta Kőszeghy Attila PhD. építész, főiskolai tanárt, aki kezdeményezte, hogy az angol nyelvű kötetekkel kiegészülő Országépítő minden tagnak arculatához illeszkedő megjelenési lehetőséget biztosítson; a kivitelezéssel foglalkozó szervezeteknek is. A lap terjedelmének legfeljebb 15 százalékáig gondosan megformált, a lap arculatához illeszkedő hirdetéseknek helyet ad. Feladatának tekinti, hogy két éven belül a lap olyan fiatalokból álló szerkesztői körrel rendelkezzen, akik képesek a nemzetközi médiában is képviselni azokat a törekvéseket, amelyek az Országépítő meg-

A 2011. második félévétől tervezett rovatok: I. Vízíók II. Interjúk és reakciók: művek, alkotók, ítések III. Kultúra, építő kultúra ma: az ökológián, ökonómián és technikai ügyességen túl (lektorált) IV. Esszék: sziget-kultúrák határai és átjárói, a magyar élőépítészet feltáratlan aspektusai, művészet-patológiai diagnózisok (lektorált) V. Érzékelés-fejlesztés gyermekkortól művész-képzőig (lektorált) VI. Közéleti figyelő. A lap rovatvezetőivel – Szűcs Endrével, Jánosi Jánossal és Gerle Jánossal a hosszabb távon érvényes rovatstruktúrát – tematikus számok felépítésére törekedve – az első félévi tapasztalatok és észrevételek alapján alakítja ki.

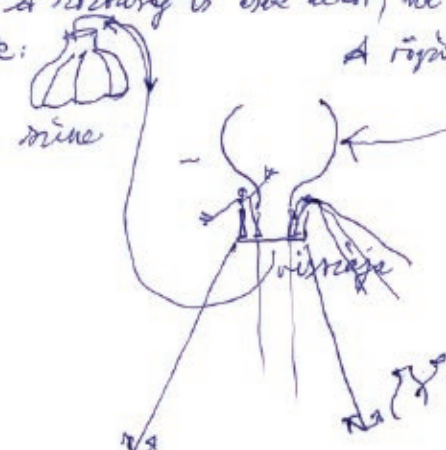
A 2011. évi első szám Rudolf Steiner születésének 150. évfordulója apropóján hazai viszonylatban eredeti anyaggal jelenik meg. A második tematikus szám értékeinek elemzése és a jelenkori felület-dekoráló törekvések állnak. Ezek kapcsán lehetőség nyílik az elmúlt húsz év gyakran a posztmodern alá besorolt organikus alkotásainak bemutatására.

CSETE GYÖRGY MAKÓI LEVELE

Szűcs Endre post fiút a néb az ország is beszűkült Makó utcáin, amiért megfogtam a Jánosovics barátnival, hogy megfogtam a házamhárt és Makovecz Imre sok-sok haapmaupréval gazdag, építő új földéppéteget. Félve elpáztam az építési törté-
ben, félve, hogy ismét elcsúszok, mint a múlt életben otthon, amikor megfogtam 700
adott okmányt hangyát az 9000-es kossin, reményemre építőkön (bár inkább pahalafőre
szűkült vana!)

Életem végén a roudben tartott építési történet, amire, életem a gazdag történet
(lásd: him!) Fajtam a fémegő 940000 dollárú* elkészült munkáit, hogy boldog, a
mire itt dolgozok (harmadik rész: az első, Makovecz erre ösztönzi, fiatalága is erre
sarkallja Györfői Attilát; Imre mellett nem lehetett soká! De kell életem a sok görbe
naponként fájó és a fűtés működik ha erre emlékszem, hogy 1975 körül a Vállalati
Műnari Tanács megfogta nekünk, hogy görbe vonalat húzzunk, fűtést (akkor zafott a
szekurkommisták (Aczel + Péter + Major) rohanta „Telipánvita”, ami az állásukba
zárt. Kiből is a röpiroz. Mogyogor? Menni nem lehetünk onnan, lebontunk Ottai te-
ter példát mutatva Imre iradáját az Elefántos-fim szarván. Türeltem az autódarabot,
him is, a bethim is görbe: Ne röpiroz! Volt bíróság, jelentés, de is addig: (Majda Nánai)

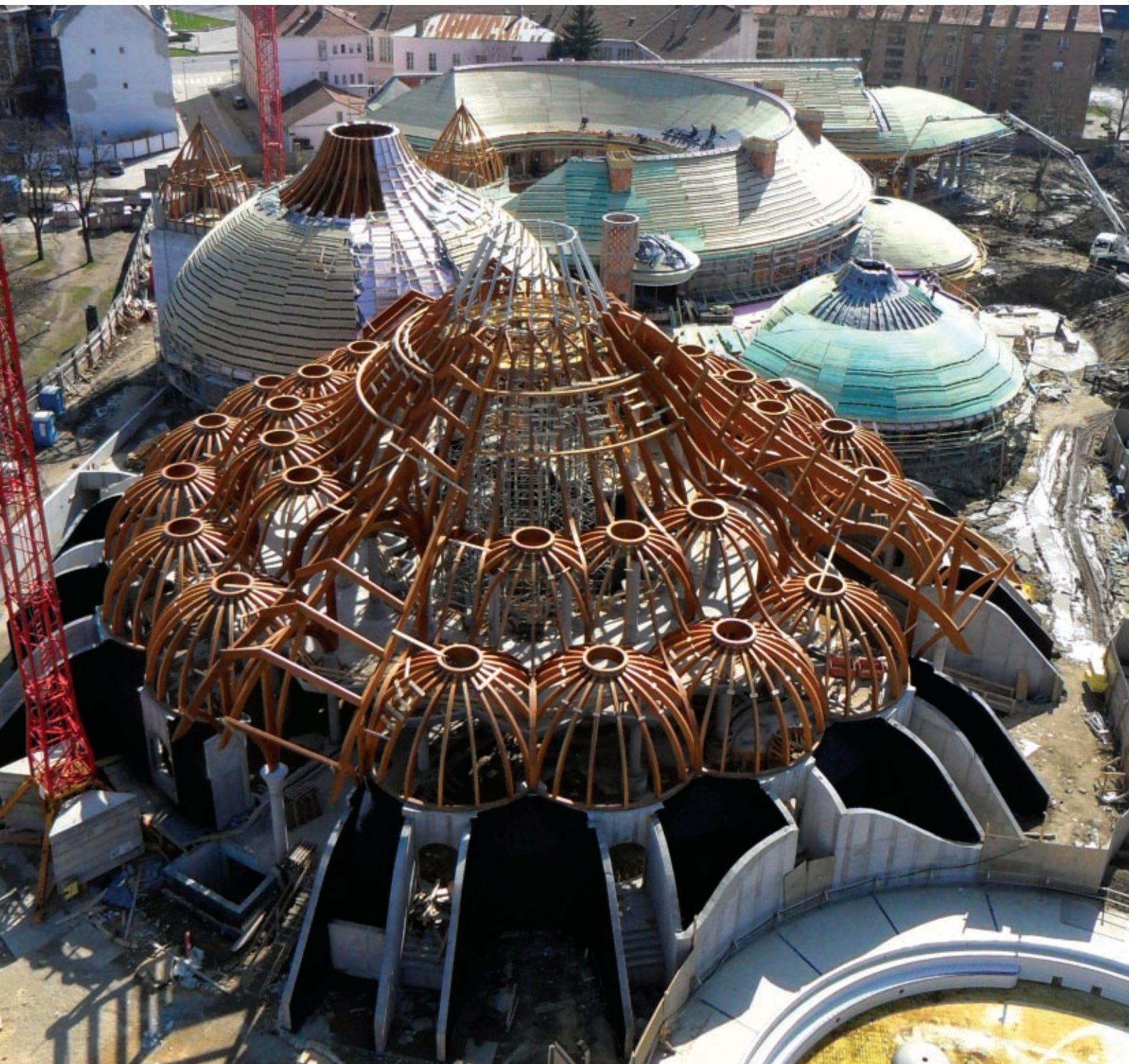
Györfői Attilát (amire a tanácsadók fémegőzött) életem szomorú vanya: de látja majd a
szuperafőrt rajta kívül? A röpiroz is erre addig, de a díja nem volt Mogyogor szarabó
szekurkommisták szűkült vanya: A röpiroz röpiroz fájó nagy üdögy len!

* Györfői Attila (KEVÉD)
Valami apasmit próbáltam
Hívóte 1964-65 körül, de az
erre pályázati papír maradt
nem beledolgozva.

Zsolt a MATE 3.16-17. verset tudom, Imre, fűtést, de nagy a mi:
fűtést röpiroz.
Szűcs Endre tartom meg nekünk, s a nemzetek röpiroz!

Makovecz-ívek építés közben

MAKÓ, TERMÁL- ÉS GYÓGYFÜRDŐ

A makói fürdőegyüttes kivitelezéséről

A KEVIÉP Kft. nevéhez több jelentős sport, kulturális és közcélokat szolgáló létesítmény megvalósítása köthető, (a debreceni Főnix Multifunkcionális Rendezvénycsarnok, fedett sportuszoda és Kölcsey Konferencia Központ; a dabasi Városi Sportcsarnok stb.) mégis különös kihívás egy minden szempontból egyedi fürdőkomplexum építése.

A makói fürdő magán hordozza a Makovecz épületek jellegzetességeit, mind kialakítás, mind anyagválasztás tekintetében. Az épület hangulatát meghatározzák az íves kialakítású falak, a makói hagyományok idéző ragasztott fa kupolák, a különleges egyedi díszítő elemek. A homlokzatot az egyedi műkö díszek, illetve a tető természetes pala fedése teszi különlegessé.

A kivitelezési munkák során beépítésre kerül 10 000 m³ beton, 800 tonna betonacél, 450 m³ ragasztott fatartó, 1500 m³ faanyag, és közel 3000 m² üveg.

Az épület változatos formái és anyagai egyedi csomóponti kialakításokat követelnek. A kiviteli tervek természetesen nem adnak megoldást az épület valamennyi részletére. Az építési munkák ennek megfelelően fokozott tervezői részvétellel történnek. Az egyedi részletek, csomóponti problémák megoldásánál cégünk helyszíni munkairányítói napi munkájuk során igyekeznek szoros együttműködésben tevékenykedni a létesítmény tervezőivel, mely együttműködés példaértékűnek tekinthető. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a tervezők jelentős része Budapesten illetve más városokban dolgozik. Megoldások születnek a helyszíni művezetések alkalmával, de nem ritka a tervezők, kivitelezők közötti telefonos egyeztetés sem. A munkák megvalósításakor nagy hangsúlyt fektettünk az alvállalkozók, illetve beszállítók kiválasztására. Jelentős részük cégünk által minősített, illetve más Makovecz-épület megvalósításában referenciával rendelkező alvállalkozók közül került ki, ezzel is biztosítva az elvárt minőség elérését.

A megrendelői, tervezői, kivitelezői szoros együttműködés mellett a minőségi követelmények folyamatos ellenőrzését és felügyeletét az ÉMI Kft. és a BMGE Építőanyagok Tanszéke látja el. A speciális pára- és hőterhelés miatt hangsúlyt fektettünk a beépített szerkezetek, anyagok védelmére, melynek érdekében több szakértői anyag készült. A beton szerkezetek, faanyagok védelmét speciális bevonati rendszerek, valamint a szellőzés és fűtés korszerű és épületfelügyeleti rendszer által szabályozott stabil működése biztosítja.

Az épület egységességét leginkább meghatározó tagolt tetőszerkezet megépítése a meglehetősen bonyolult tervi megoldásokon kívül speciális, nagy gyakorlattal rendelkező szakmunkát, valamint az egyedi csomópontok és szerkezeti feladatok állandó helyszíni irányítását, improvizációját igénylik. Precíz munkát és állandó figyelmet igényel a tagolt felületeken kialakított folyamatos párazárás, a hőszigetelés, az előírt lejtés íves felületen való kialakítása és az egyenletes aljzat megépítése, a pontatlanságra igen kényes pala és rézfedések végső esztétikumának érdekében. A kuriózumnak számító, de funkcionális szereppel is rendelkező – elsősorban szellőzés és világítás szempontjából – tetőfelépítmények és belső díszítő elemek mind egyedi, képzőművészeti készséget igénylő alkotásai a létesítménynek. Mindezen jellemzők a kivitelezés folyamatos szervezését, koordinálását, irányítását igénylik.

Az épülő fürdő kétségtelenül Makó egyik meghatározó jelképévé fog válni. A belvárosi elhelyezkedés azonban kivitelezési szempontból nem szerencsés. A hatékony munka feltétele a helyszíni organizáció adottságait figyelembe vevő logisztika. Nehézséget jelent, hogy a munkaterület szomszédságában a kivitelezés teljes időtartama alatt üzemel a strandfürdő, illetve más városi beruházások megvalósítása is folyamatban van. Cégünk a megrendelővel közösen különösen fontosnak tartja a lakosság folyamatos tájékoztatását a munkavégzés fontos fázisairól, kérve megértésüket az esetleges kellemetlenségek miatt.

A kivitelezési munkák kezdését gondos előkészítő munka előzte meg, mely az épület bonyolultságát figyelembe véve különös jelentőséggel bír az elvárt minőség és eredmény elérése érdekében. Természetes, hogy kivitelezési munkák esetében mindig számolni kell az előre nem látható események kockázatával. Komoly problémát jelentettek a földmunkák végzésekor a várttól eltérő talajviszonyok, illetve a csapadék szempontjából rendkívülinek tekinthető tavaszi időjárás. Minden hasonló létesítmény megvalósításánál súlyt helyezünk arra, hogy a kész létesítmény megfeleljen mind a tervezők, mind a megrendelő, mind a leendő üzemeltető igényeinek, elvárásainak. Jelen létesítmény esetében a kivitelezési fázisban több áttervezésre, termódosításra került sor, melyek jelentősen nehezítik a kivitelezési munkákat. Az áttervezések és a több szakágat érintő jelentős változások ellenére cégünk folyamatosan végzi a munkákat, felvállalva az ebből adódó szervezési nehézségeket.

Legjelentősebb terhet azonban mindenképpen a fürdő finanszírozása körüli nehézségek jelentik. A számlák késedelmes kifizetése jelentős kárt okoz cégünk gazdálkodásában. A működés tekintetében komoly pénzügyi átcsoportosítás vált szükségessé a kivitelezési munkák folytathatósága érdekében. Amennyiben ezen problémák hamarosan nem oldódnak meg, az akár a teljes megvalósítás ellehetetlenüléséhez is vezethet.

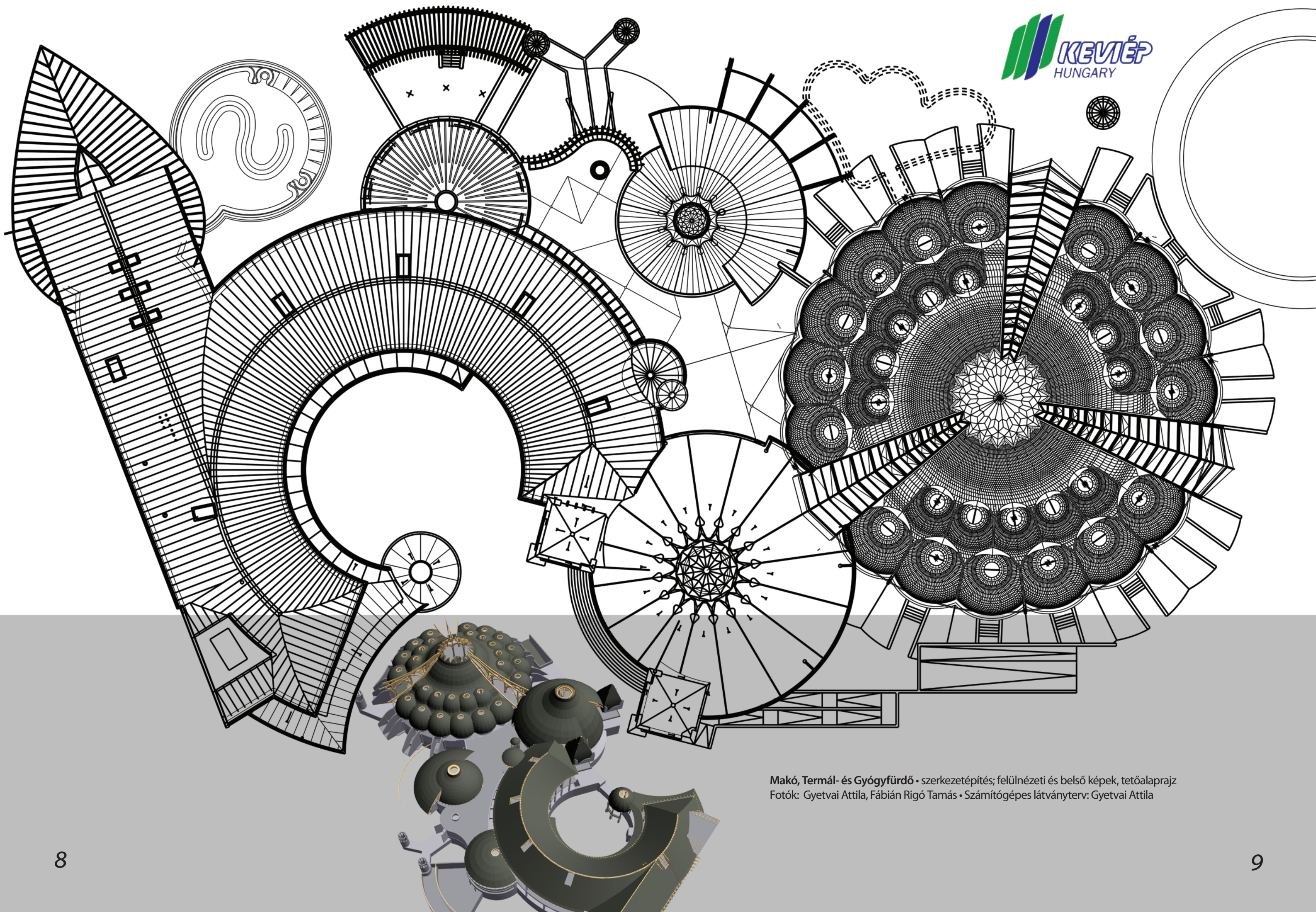
A nehézségek ellenére azonban fontos elmondani, hogy e létesítmény megvalósítása cégünk számára fontos referencia, amelyre méltán büszkék lehetünk az elkövetkezendő évtizedekben is. A létesítményre büszke lehet az egész építész társadalom, a magyar építőipar is.

2011. március

Miklóssy Ferenc
A KEVIÉP Kft. ügyvezető igazgatója

Itt és a következő oldalpárokon
Gyvetvai Attila felvételei az építésről

Makó, Termál- és Gyógyfürdő • szerkezetépítés; felülnézeti és belső képek, tetőalaprész
Fotók: Gyetvai Attila, Fábián Rigó Tamás • Számítógépes látványterv: Gyetvai Attila

Megnéztük Makovecz új, márai mesterművét, ami Alhambra-ian meserőnű teretűt für egybe nyújtásáig. 2011. 04. 08. 8²⁰ Süt a nap!
Éljen, s él a haza!

Mi, a somniból egy más, új világot teremtetünk! - ahogyan azt Bölgai János is megállapította volt. (Cserévi levél, 1823.) elégedetten, összefoglalón.
 Csete György

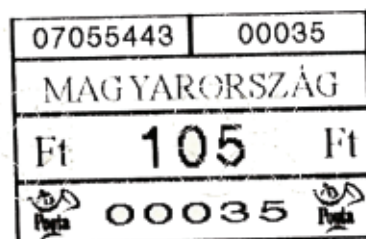
Vargyas | református templom
 Makovecz Imre | www.makovecz.hu

Drága Gyurka, Közhírom
 leveledet, nagyon megtisztelt
 és nagy örömmel szolgát, hogy
 elmentetek Makóra.
 Hát a Mennet neje és jól
 építék. Tiborri és a
 Pécs-Csopott lötti tagjait
 nem tudok semmit.

És alig
 Márton

KÖS
 EGYES
 SÜLÉS

ELSŐBBSÉGI
 PRIORITAIRE

CSETE GYÖRGY

Budapest

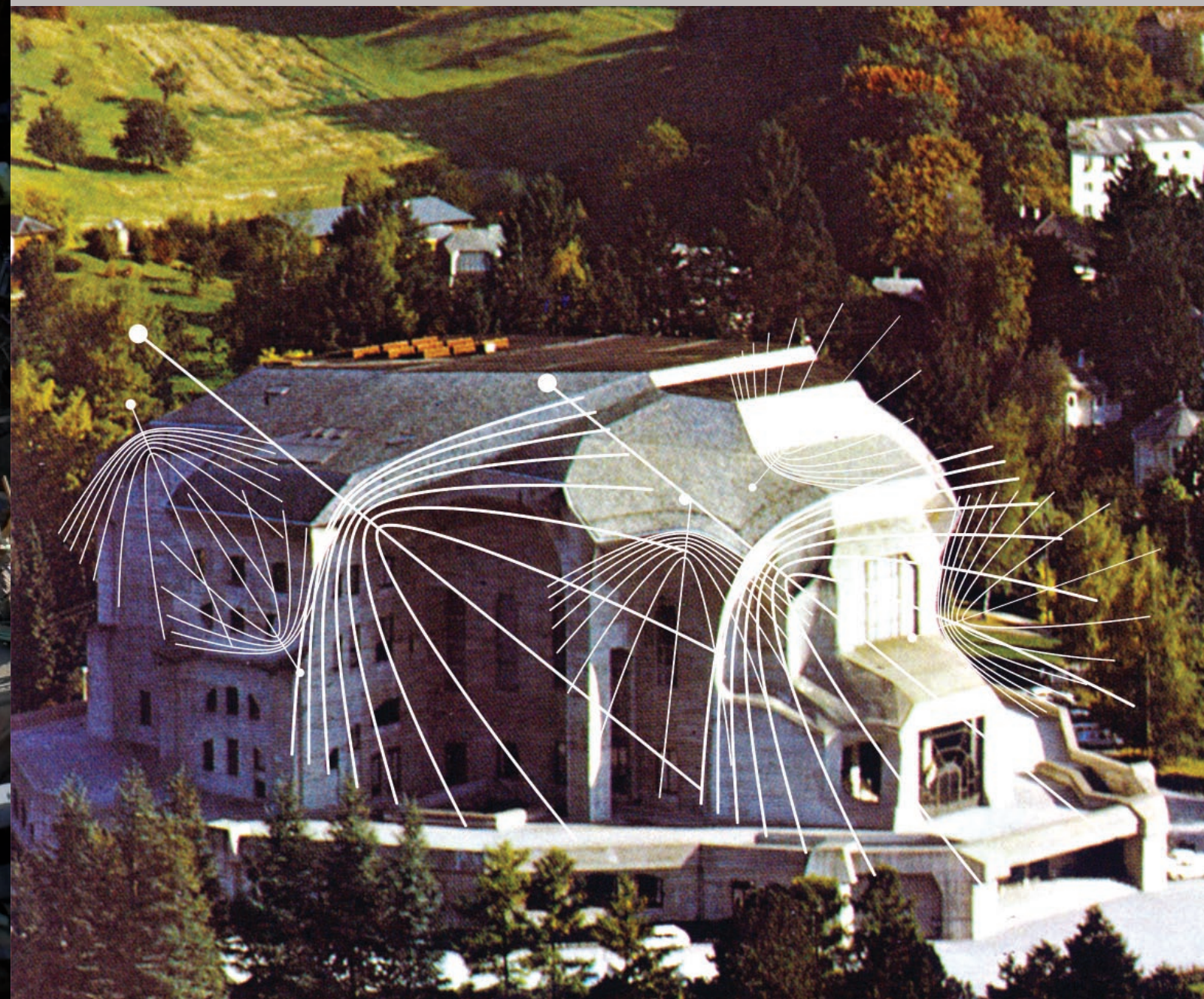
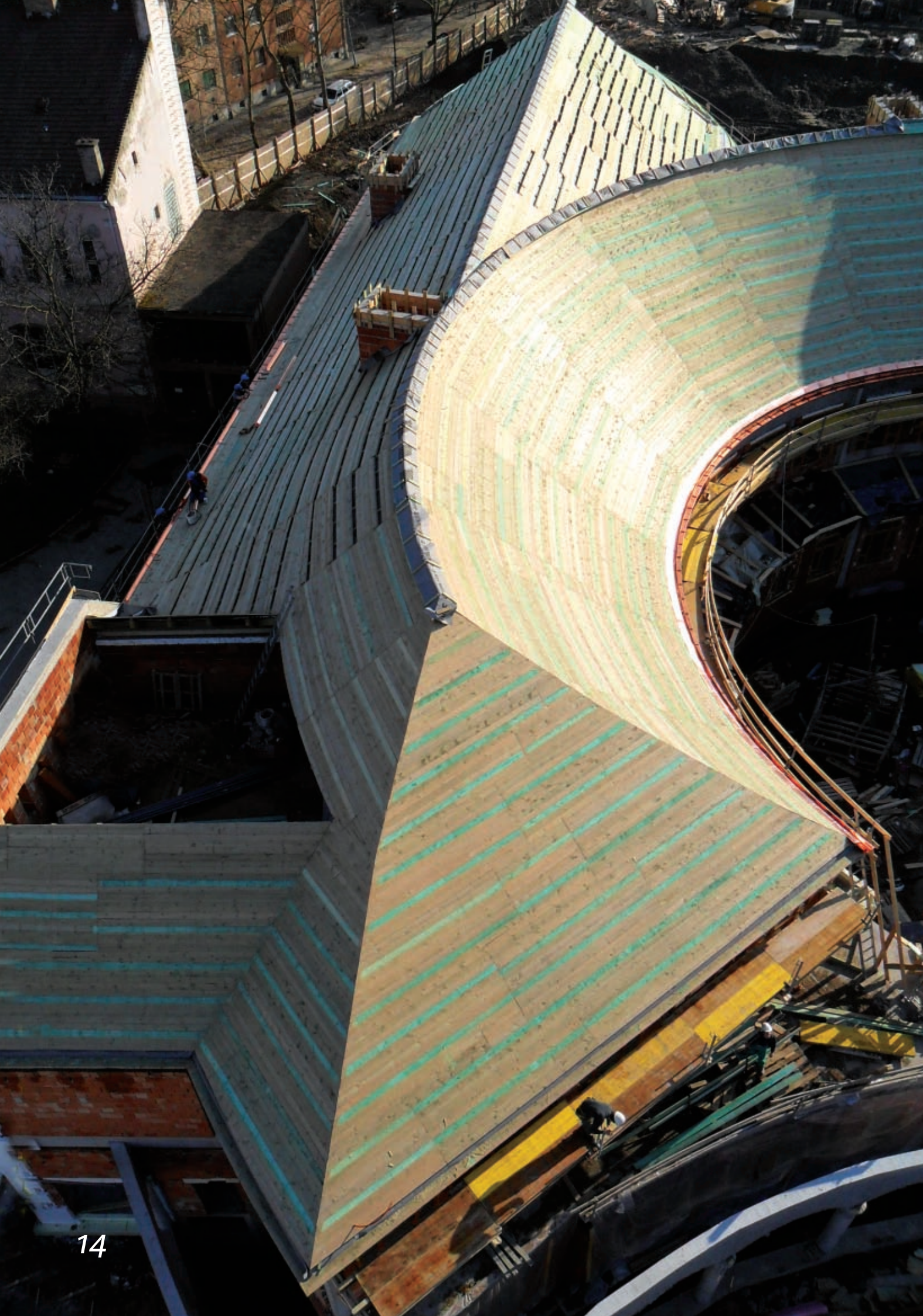
150 éve született Rudolf Steiner

TÉR ÉS MOZGÁS

– ÉPÍTÉSZET, ANTROPOZÓFIA, EURITMIA

Kőszeghy Attila

Goetheanum, felülnézet hiperbolákkal

Rudolf Steiner hatása születése után 150 évvel erősebb, mint bármikor. Mítosza kétféle is létezik: a felületes megközelítésből eredő rajongás élteti az egyiket, a felületes megközelítésből eredő félremagyarázás a másikat. A két ellentétes mítosz közös gyökere a próféta-ság – a próféta-Steiner az, akit az egyik tábor misztikus messiásként követni próbál, s ugyanez a Steiner az, akit hamiskártyás dilettánsként nevetségessé tesz a másik.

Az antropológia megalkotójaként ismert Rudolf Steiner író és bölcsele, a dornachi művésztelep tizenhét házá-
nak látnok-tervezője, prófétáló szabadegyetemünk Európát bejárva több mint ötezer előadást tartott. Ennek kapcsán fogalmazta meg Friedrich Nögge, német rendező, költő és „bohóc” (aki a művész legtökéletesebb megtestesítőjeként saját magát pozicionálta örülteként) a maliciózus megjegyzést: „Ha oly sok időm lenne művészetéről olvasni, az olvasottakat megtanulni és a tanultakat dogmává emelni, akkor tévedni sem erőm, sem bátorságom nem lenne.” (Sebastian Gronbach: mission.mensch.blogspot.com 2009. nov. 22.)

A mitizáló örökségképzés egyszerű. Nehezebb a történelmi megértés kísérletező munkája.

A kanti transzcendentálistól a steineri transzcendensig

Rudolf Steiner előtt százötven évvel, 1711-ben született David Hume. Az empirista filozófusként kanonizált Hume – Locke és Berkeley nyomán – az emberi ismereteket az érzékelési tapasztalatokból, az érzékelt környezeti ingerek percepcióiból eredeztette. Felfogása szerint elménkben benyomások – emóció és szenvedély – és azokból mintegy másolatként, a képzelőerő által ideák keletkeznek. Kortársa, az 1713-ban született Diderot hasonló értelemben tulajdonított jelentőséget a képzelőerőnek. A tapasztalat és a közvetlen tapasztalattól független összefüggés-képzés együtteseként elgondolt transzcendentális fogalmának elemzésében Immanuel Kant is –

ahogy A tiszta ész kritikája első kiadása mutatja – hasonló tartalmakkal ruházta fel a képzelőerő terminusát. A mű 2. kiadásában e fogalom helyett a társadalmi, történelmi meghatározottságok szerepelnek. A képzelőerő létformájának, mibenlétének megfoghatatlansága folytán idegen testté vált abban a közegben, amely a jelenségek létezését azok mérhetőségével volt hivatott igazolni. A metafizikai jelleg a tapasztalatok nyomán formálódó képzetek közötti összefüggésekre szűkült Kant számára. A sejtések, megérzések és fogalmakkal kifejtethetetlen audiovizuális élmények formálódása és jelentősége homályban maradt.

Az 1861-ben született Rudolf Steiner a berlini teozófiai társaságtól eltávolodva – alapozva a Platón-tól Leibniz-ig fel-feltűnő utalásokra és saját érzékelési kísérleteire – jelentőséggel ruházta fel az élővilág lényeinek, együtteseinek nem látható rétegeit, övezeteit. Négyrétegű modellje jelentős mértékben eltér az Isten-, „minőségbe” vezető hétrétegű teozófiai képlettől. Vizuális, zenei és mozgásos jellegű személyes tapasztalatainak eredetére alig utalva elsősorban azt kívánta elérni, hogy az emberi társadalmak egyéneiben a transzcendencia iránti érzékenység megőrződjön, megerősödjön.

Jelentős a távolság a kanti transzcendentális fogalma, és a titokzatos, műszerekkel nem mérhető, láthatatlan mezők tételezése között, melyeket a teozófia és az antropológia az élővilágban létezőkként gondol el. Kantnál a tapasztalás és gondolkodás alapképletei a tapasztalatokra vonatkozó képzeteket megalapozó *a priori* képzetek. Az érzékelt és megfigyelt jelenségek képzetei nem formálódhatnak meg nélkülük, és különösen nem épülnének kategóriákba foglalható fogalmakká, s gondolkodásunkban nem bontakozhatnának ki összefüggésekre vonatkozó összefüggések. Rudolf Steiner nem ezzel a szellemi-lelki összefüggés-építéssel foglalkozott. Érzékelt, hogy a kanti modellből hiányoznak a tapasztalatok és azok

szellemi „feldolgozása” során a transzcendentálist kibontakoztató motiváció forrásai. Szerinte azokat a személyiség belső integritása és annak a társas létezésbe kiterjesztése alapozhatja meg – leegyszerűsítetten megfogalmazva.

Építészeti antropológia

Rudolf Steiner ember-kozmosz modelljének megismerésétől két szerencsétlen név – Lucifer és Ahriman – riasztja el a gyanútlan olvasót. A ma kulturális kontextusában, ha meghalljuk e neveket, egyáltalán nem szellemi-lelki kozmikus létezőkre gondolunk, hanem valami avított, idejétmúlt történetre. Az első Goetheanum fő domborművén kígyózó alakzatokkal látható Lucifer, Ahriman és középen a szellemi-lelki ember. (Ráadásul Delacroix festői szempontból igen gyenge *A Szabadság vezeti a népet* című képe jómellű Szabadság-allegóriája gesztusával épp csak zászlót nem szorongat, ami eléggé megzavarja az euritmiai jelenetekben eszmék felé is mozdító asszociáció útját.) A szabadság-egyenlőség-testvérség eszmei lehetőségeivel foglalkozó Steiner-gondolatok megközelítését megnehezíti ez a „szálkás” szobrászati allegória.

Steiner szellemi-történelmi eszméinek értelmében Lucifer és Ahriman kozmikus hatóerejű lények. Eltérő aktivitásuk a látható formák, színek, hallható hangok és nyelvek világában eltérő lenyomatot hagy. Durva egyszerűsítéssel: Lucifer bölcsességet hozott néhány ezer éve az emberiségnek, Ahrimán pedig az anyagiasság átlátszatlan burkával akadályozta és akadályozza korunkban, hogy a kozmikus szellemi-lelki erővel kapcsolatban maradjanak emberi szellemi-lelki erőink. Amikor e lények szellemi-lelki világunkra hatnak, hatásuk érzékelési tapasztalásokon át érvényesül. (Legalábbis, ha van szabadsága szellemünknek, hogy a ható-terepet megválasszuk, és van sejtésünk arról, hogy mely hatásokat milyen érzékletes jegyekkel tudunk befolyásolni) azért, hogy szabad szellemi mozgásterünk

ket meg tudjuk őrizni, ne rendeljük alá aktivitásunkat és döntéseinket kizárólag a gazdálkodás és a hatalmi jártékra elérhető sikereknek.)

Ebből a perspektívából feltehető, hogy léteznek a „felfúvódó”, kimagadódó, értelmezésre nem kényszerítő építmények, a technikai tudás bravúrával elfe(le)dve a bensőségesség, a lélekre hangolódás építészeti igényeit. A mechanikus és sablonos tagolás a szellemnek nem ad bejárható terepet – az építészetben sem. De a végjárhatóság jegyében a szemlélettel bemérhetőség eltérő lépcsőin – ha nem is tapintással, de – eltérő intenzitású benyomásokkal szerzünk tapasztalatot. Kérdés, hogy valamiféle *luciferi* erőnek kedvező formálással némiképp ellensúlyozhatók-e az „ahrimáni” kozmikus szellemi-lelki erőket elfedni szándékozó törekvések.

Rudolf Steinernak az első Goetheanumba szánt hatalmas fa-domborművén alul barlang, felül nyitott térség látható. Irodalmias megközelítés szerint a nyitott térségben áll az emberiség-Ember. A barlangszerű részbe bezárt alak feltehetően a sötét anyagias erő kozmikus lény. Az optimista végkifejlet meséjéhez olyan épületformálás illő, amely megelőlegezni látszik ezt a forgatókönyvet. Az ahrimáni lény a véges anyagiba záródás erősítője. Építészeti nyelven olyan félkörök és ellipszisek formavilágában működik, ahol egymástól idegen ívszegmensek és egyenesek összenövesztve láthatók.

Steiner az első Goetheanum kupoláit radikálisan leválasztotta az alattuk futó falaktól, ahogyan a belsőben is keményen elhatárolódtak – akár az ókori templomoknál – a felső, a közép és az alsó zónák, éles ellentétben a secessziós majd később az art deco műveknél gyakran ügyetlen forma-összenövesztő fogásokkal. Ezt az erőteljes elhatárolást érvényesíti a második Goetheanum is. Steiner halála után azonban a mester formáló fogásait félreértve ez a tagolás erőtlenné, formálissá vált.

Dinamikus egyensúlyozás

A pozitív és negatív, sötét és világos, fent és lent közötti egyensúlyozás duális színezetet ad a steineri szemléletnek. A dinamikus egyensúlyozás során azonban nem egyidejű a két kitérítő hatás, és nyilvánvaló, hogy az elmozdulások is kétirányúak.

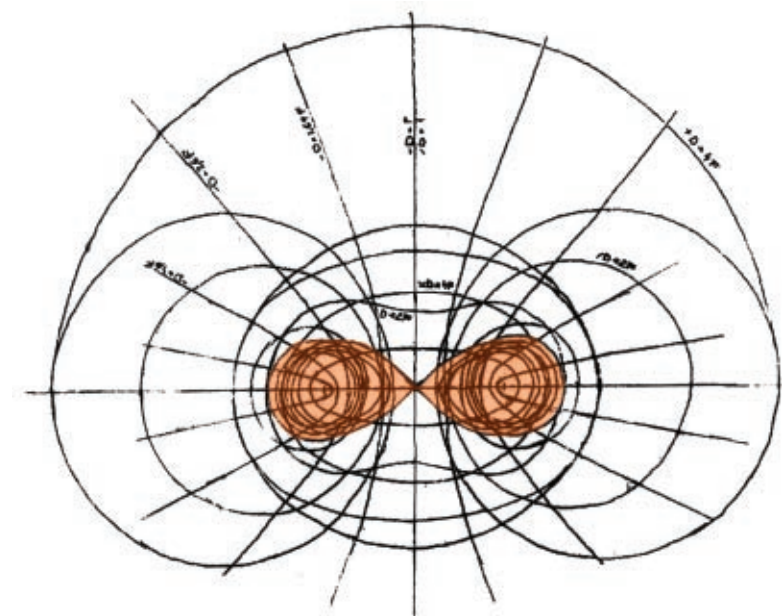
Kanti megközelítéssel a képzetek a jelenségek hatóerő-intenzitása és kiterjedés-jellemzői megtapasztalásából erednek. Értelmünk összefüggéseket térképez fel közöttük. Aztán leválasztjuk a megtapasztaltakat az összefüggésekről, így az összefüggés-állító értelem működése is kirajzolódik. Így keletkezik az *a priori*, mely mint előre adott, mint előzetes megértés aktivizálódik a tapasztalások során. Nélkülük a tapasztalás képzetelen, vak lenne Kant szerint.

Bármely megfigyelt felület megtapasztalhatatlan, ha világos és sötét, kiterjedő és beszűkülő, sűrű és ritka, kiemelkedő és bemélyedő jegyek nélküli. Akár sík, akár görbült felületen előállhat ez az „eseménytelenség”. Ahogy a dobozépitészeti egyszerűség felületein, de Calatrava vagy Zaha Hadid tagolatlan ívein is láthatjuk. De

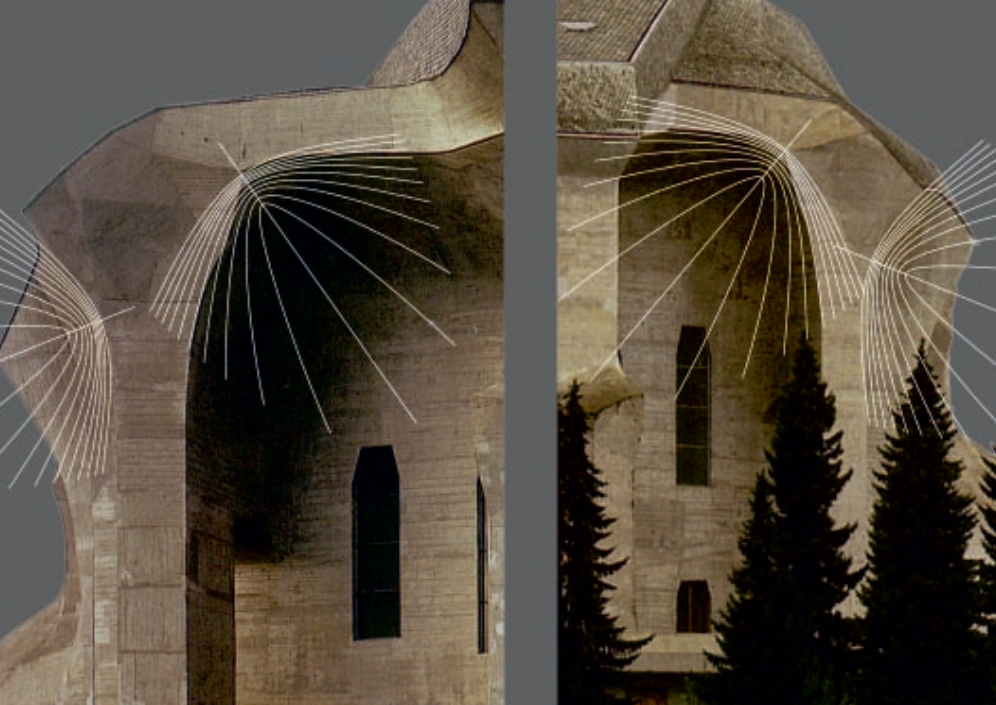
praktikus formai bravúrok – például a kivitelezés felszín-hibáinak, az anyag méretkorlátait leplező rátéteknek az elfedése – vagy a méret-nagyító és unaloműző bizarr alakzatok – sem kínálnak olyan tapasztalatokat, amelyekre vonatkozóan szellemünk összefüggéseket teremthetne, hogy majd ezeket a „teremtmenyeket” az összefüggések összefüggései körében megünnepelhesse vagy elvethesse.

Ha szellemünk ilyen összefüggések körébe kerül – tudniillik, amelyeket a kanti elmélet a tapasztalat analógiái felől értelmez – a matematikai, geometriai, tér-időbeli összefüggéseknek kell elsőbbséget kapniuk. Leibniz, Kant és Steiner részben Goethe hatására is a matematika és geometria törvényszerűségeinek ilyen szerepet tulajdoníthatott.

Az építészeti alkotások tartószerkezeti állékonyosságának, funkcionális sikerülttségének fontosságát (ami evidencia a műszaki egyetemek fagyos világában) nem árt hangsúlyozni. De az építész éppen ennek az evidenciának kétirányú megsértésével – úgy mond a felesleges anyaghasználat, a bizarr erőjátékkal, s a hozzá társult rettenetes élőmunka-többlettel, vagy

1. kép • Összeadási, kivonási, szorzási és osztási műveletgörbék a művelet eredményének állandósága és fix alapvonalhossz (ellipszisnél fókusz-távolság) mellett. (Kőszeghy A.: Számformák, következtetési formák 2006.)

2. kép • fent: Goetheanum, oldalhomlokzati részletek
lent: oldalhomlokzati hiperbolák elcsavarodó felületen

a megmunkálatlanul hagyott anyag olcsóságával – juttathatja érvényre a mszabad szellemi erők működését támaszukkal, a matematika és geometria autonóm világával.

SteinerismerteGoetheműveletgörbékre vonatkozó feljegyzéseit, egy elipszis és egy lemniszkátaábrát idézett is tőle. Utóbbi mint a szorás művelétének sajátos megjelenítését – de hiperbola ábrára nem utalt. Az összeadás műveletgörbéi az ellipszisek, a szorásnál jellegzetesek a tojásformák

és a lemniszkáta, a kivonás, az abdukción műveletgörbéi pedig a hiperbolák. Az osztás sajátos excentrikus középpontú körei is bizonyára izgalmas szellemi kalandot kínáltak Steiner számára.

Steiner halála után azonban az épületek körében eltűnt a műveletgörbék sokszínűsége, eleve-testszerűsége, görbült felületekre megfogalmazása. A szecessziós, a koramodern és az art deco kísérletek függvényes forma-képződményei helyét a modern építészet egyértelmű és elemi szabá-

lyokkal működő geometriája foglalta el. Az art deco alárendelt szerepben alkalmazott esetenként horpadó-hiperbolikus formákat. Bármennyire színes és tagolt alkotások jelentek meg, az uralkodó trend a formai változatosság redukciója lett.

Hiperbolák háza – a második Goetheanum

Steiner a hiperbolikus alakzatokban találta meg a lehetőséget arra, hogy a hagyományos függőleges-vízszintessel határolt és tagolt forma-fogságból kilépjen, felszabadítva az emberi formáló szellemet-lelket. Hasonló formálási-szellemi áttörés volt ez, mint egy évszázaddal később a dekonstruktív építészeti kísérletek.

A Goetheanum épületén a hiperbola-ívek, különösen azok elcsavarodó alakzatai a kiemelkedés-bemélyedés „esemény-párosát” matematikai és geometriai vonatkozással ruházták fel. A hiperbolák és a kvázi-hiperboloidok uralkodó jelenléte az épület felülnézetében is erőteljesen érvényesül.

A historizáló építészet félkörívei, a szecesszió parabolái (különösen a pillérfejezet nélküli falcsatlakozás konfliktusával) egyirányú szellemi kilengést jelentettek, és/vagy szellemi kiéhezettséget idéztek elő. (A Steiner-kortársak közül Gaudinak sikerült – pl. a Sagrada Familia pillérfejezeteinek hangsúlyos megjelenésével – feloldani ezt az építészeti formakapcsolódásban is megnyilatkozó szellemi zavart.

A modern építészet a kilengések tagadásával, a geometria világának sterilizációjával a gazdaságosság és szociális érzékenység „építészettelen” jegyeivel jelent meg – a historizáló épületek özönébe üdítő csendességet hozva. Ugyanebben az időben az expresszionizmusként vagy futurizmusként is megjelölt mozgalmak kitértek a szecesszió sablonjaiból és a spontán gesztusból közvetlenül eredeztetve – főként e gesztusok gyors egymásra rétegződéséből (ahogyan az Prix dekon szerkezet-vonalainak összelátásánál érzékelhető) – a szabá-

3. kép • Fent: euritmia-terem, bejárati zóna lent: a Duldeck- ház bejárata

lyos körívek, függőleges-vízszintes vonalak szinte-eltüntetésével hiperbolikus (vagy kis módosulással ilyenbe átmenő) formák jelentek meg.

Steiner építészeti gesztusai ilyen értelemben egy szellemi hullámmozgásban nem állandó egyensúlyi helyzetet teremtettek, de kétségkívül épp így válnak egyensúlyteremtővé. Egyes dornachi épületrészleteken különösen feltűnő a hiperbola-ívek sora.

A Goetheanum körüli épületeket figyelve felvetődik, hogy Steiner mi-

lyen mélységig követte figyelemmel az építészeti megformálást. Ha a hiperbolikus karakter az egyetemes szellemi-lelki egyensúlyteremtés lényeges vonásaként értelmezhető, akkor elgondolkodtató, hogy egyes épületein a hiperbolikus karakter erőteljesen jelenik meg. Ez arra utal, hogy viszonylag jelentős mozgásteret kaphattak a steineri formáló felfogással kevésbé azonosuló építész munkatársak. Steiner halála után gyakran dekorációvá degradálták a kozmikus szellemi-lelki erők felé áttörni hivatott alakzatokat.

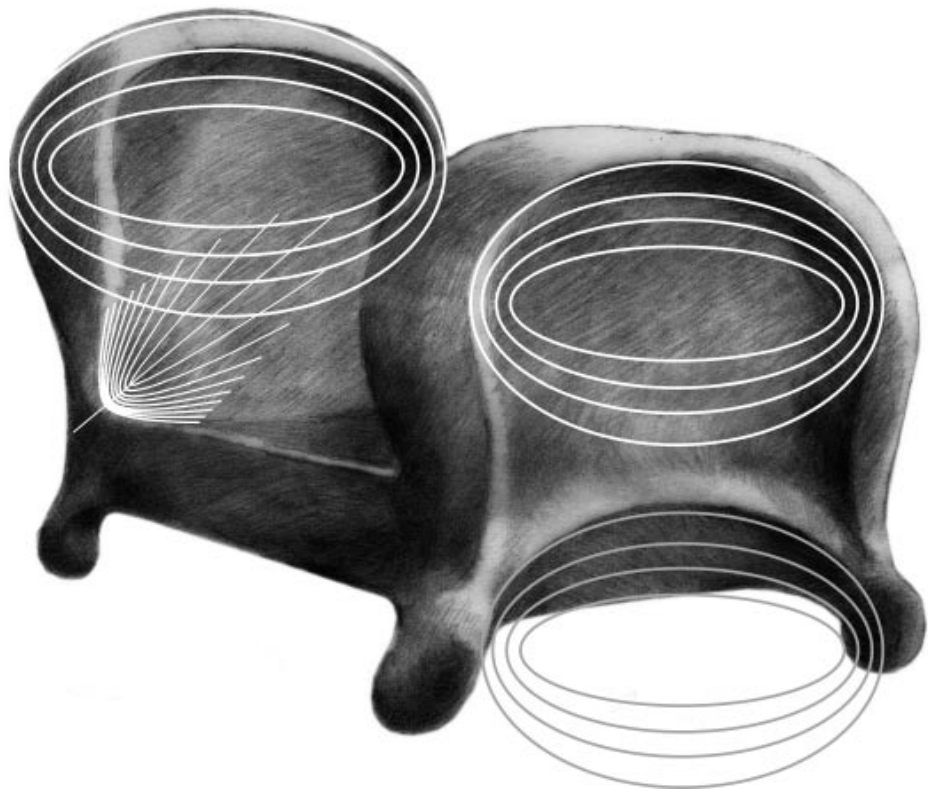
A Duldeck-ház hatalmas tető-építményében a főhomlokzati középrész két oldalán némi tetőhorpadás érzékelhető, de ezt a középrészen kiemelkedő elliptikus alakzat szinte lemossa a látványból. Ugyanakkor Steinernek tulajdonítható igen finom „öncélú” plasztikai játék is érvényesül. A ház belsőépítészetét Hermann Ranzenberger tervezte, és az általa formált, ismert ágyialakítás térszétáított, szecessziós alakzata jelzi, mennyire távol maradt a steineri gondolkodástól. Utóbbi példázza a Steiner tervezte bútorok, kivált a mellékelt rajzon középen látható meditációs szék (K. A. rajza). Mindenesetre Steinerhez képest kommerszebb megoldásaikkal az építész munkatársak – különösen Ranzenberger – sokáig piacon maradtak és sok gyenge építészeti alkotást termeltek.

Antropozófia és Waldorf-pedagógia

„A mi vélekedéseink és meggyőződéseink csak a mi számunkra érvényesek. Az ifjúság elé tárjuk őket, hogy azt mondjuk: így látjuk mi a világot. Nézzétek meg most már ti is, milyennek mutatja magát nektek. Képességeket ébresszünk fel, és ne meggyőződéseket közvetítsünk. Ne a mi igazságainkban higgyen az ifjúság, hanem a mi személyiségünkben. Azt vegyék észre a felnövekvők, hogy mi keresők vagyunk, és őket is a keresők útjára kell vezetnünk.” (Rudolf Steiner: *Gesammelte Aufsätze zur Kultur- und Zeitgeschichte 1887-1901*. Dornach, 1989.) Egy gondolatsor, amely arról próbál meggyőzni, hogy lehetséges fiatalok elé tárni vélekedéseket anélkül, hogy azok a védtelen lelkű gyermekekbe beivódjanak. Ennyi is elég ahhoz, hogy roppant óvatosan ismerkedjünk írójának törekvéseivel. Hogyan is talál a keresők útjára, aki elé odaterítem az általam, a tapasztalt öreg által helyesnek vélt utat azzal, hogy ez csak amolyan kereső-út? Ráadásul a létezőek láthatatlan, alig érzékelhető zónáinak fontosságáról beszél, amitől úgy tűnik, hogy valamiféle transzcendens, érzékelésen túli, a valóságok istenéhez hasonló létezővel szoros kapcsolatban áll. Előnyös pozíció, kár lenne más utakat keresgélni...

4. kép • Steiner-bútorok a Goetheanumra hangolva

5. kép • Ranzenberger ház belső, Ranzenberger-ágy ellipszisekkel és hiperbolákkal

A Waldorf óvodák és iskolák pedagógiájában kitüntetett jelentőségű az antropológia programja – Steiner szavaival – „a tudás útja, amely az emberben lévő szellemet az univerzum szelleméhez vezet”. Ennek az útnak alapzata a művészet, beleértve az organikus építészeti is (nota bene, nem a Wright-i értelemben használva az organikus fogalmát). A Waldorf-intézmények architektúrái között csak elvétve találjuk meg azt az építészeti, amely az antropológia szerint alapvető négy lét-réteg – más szóhasználatban: négy egymásra rétegződő „test” – tér-vonatkozásait érvényesíti. Pedig erre a steineri tér- és felületformálástól távol maradván is lehetőség kínálkozik. A steineri négyes test-modelltől függetlenül, mindennapi tapasztalataink alapján is nyilvánvaló, hogy a fizikai test és az azt övező falak-födémek közötti viszonyban nincs különösebb jelentősége a terek alapformáinak, ilyen tekintetben nem kifogásolhatók a derékszöges doboz-terek. Azonban ugyanez nem mondható el a hullámjelenség-szerű úgynevezett éteri, az asztrális és az én-testről. Az antropológiai tanok tiszteletben tartása meg-

követeli e test-fajták és viselkedésük figyelembe vételét. Amikor egy euritmia-teremben a gyermekek egymás kezét fogva kört alkotnak és meditációs gyakorlatként körbefutó fényjelenséget képzelnek el – vagyis: e fényjelenséget egy elképzelés, koncepció és egy érzékelési élmény érintkezése során megvalósítják, vagyis az asztráltestben létrehozzák –, van jelentősége annak, hogy a környező fizikai alakzatok, főként a cselekvés építészeti terei képesek-e helyet adni az ilyen szellemi programoknak.

Azt a dilemmát, hogyan működtethető a Waldorf-pedagógia olyan építészeti térben, amely az antropológia alapvető elveit figyelmen kívül hagyja, ideig-óráig meg lehet kerülni az épületek öröklött arculatára és a beruházás szűkös forrásaira hivatkozással. A vizualitás fejlesztése könnyen megoldhatónak látszik a rajzoló-festő, agyagozó gyakorlatok keretében. Nehezebb helyet adni a reinkarnációra, a karmára és a világvallásokra vonatkozó steineri gondolatoknak. Ezekre ma úgy „célszerű” utalni, hogy a megfogalmazás elegendően homályos legyen, ne váljon taszítóvá a steineri tanokat

alig ismerők számára. A reinkarnáció újraértelmezése helyett a születés előtti élet fontosságáról, tiszteltéről és jogairól tanácsos beszélni, a karma öröklődő jellemvonások hangsúlyozásává szelídülhet, a világvallásokra vonatkozó steineri elvek elfedhetők az ünnepek látványosságával, szertartásaival. Pedig a generációk folytonosságaként megvalósuló szellemi lét-rétegek valóságát tételező világnézet a jövő (és múlt) iránti felelősség erősítője lenne, ha élményszerűen tudatosulhatna a gyermekek világában.

Nem csupán nálunk, de Európa más tájain is előfordul, hogy Waldorf óvodák és iskolák olyan házakba települnek, melyek építészeti programja egyáltalán nem vetett számot a ház ilyen „speciális” használatával és funkcióival: a nem-látható létrétegekre (is) érzékennyé tevő gyakorlataival.

Rudolf Steiner jelentőséget tulajdonított az élőlényekben és a körülöttük jelen lévő, feltehetően hullámjellegű alakzatoknak, amelyeket nem csupán a társas létbe kiterjedteknek, de az egyéni létezők testi létezésén kívüli dimenziókban is létezőnek vélt. A gravitáció vagy az elektromosság láthatatlan jelenségein túl más, még tudományosan fel nem fedezett jelenségek létezésének és az élőlényekre gyakorolt hatásának feltételezése – mely évezredes hitek, hiedelmek, éterelméletek folytatásának lenne tekinthető – nem kapott volna különösebb figyelmet. De meghökkentő újdonságot jelentett azon elgondolása, hogy a tradicionális vallásgyakorlás – Isten felé fordulás, az angyalok karához hasonló szakadatlan dicséret és áldás – által áldottá válás (más értelemben, persze, mint a szufi hirdette) az egyén egyedfejlődési fokához hangolt önfejlesztő lehetősége, szabadsága – és nem kötelessége(!) van. Olyan szabadság ez, melynek kiteljesedése részben racionális megközelítéssel – ti. az egyén tapasztaló és tapasztalatfeldolgozó képessége felől – megfogalmazható; és olyan szabadság, amely a test körüli láthatatlan lét-zónák for-

málására, erősítésére is kiterjed. E mezők, rétegek az érzelmi és szellemi aktivitás „terepei”. Talán voltak-vannak olyan teozófiai iskolák, amelyek e zónák differenciált fejlesztésére, védelmére figyelnek, de a Szabad Waldorf iskolák indításához és működéséhez Steiner fogalmazott meg részletes programot, amely utalt a rejtett létrétegek formálásának jelentőségére; mégpedig a modernségnek abban a szakaszában, amikor a vallásgyakorlók száma rohamosan csökkent. A nem-látható létmezők iránti érzékenység fejlesztésére nem csupán a gyermekeknek nyújtott esélyt, de a velük partnerként együttműködő tanároknak és szülőknek is.

Az eltérő érési idővel zajló gyermeki érzelmi-lelki fejlődés gondozására alkalmatlan, versengésre, sikerre trenírozó tömeg-oktató intézményekkel való kompatibilitás látszatát a Waldorf-iskoláknak fenn kell tartaniuk. A felnőtté válóknak a szellemi szabadságot erősítő védett világból kikerülve elvileg nehezebb a versengők világába átlépni. Nagyszámú minta alapján készült vizsgálatok szerint a Waldorf-iskolákból kikerülő körében azonban éppenséggel több a sikeresen helytálló, mint a versengés iskoláiban. A vizsgálatok függetlenségéről keveset tudunk, de a hagyományos iskolai rendszerben tevékenykedők és azokat irányítók részéről interneten elérhető cáfolat nem jelent meg. Hazai specialitás, hogy különféle mítoszok keringenek a Waldorf-iskolákat igénybe vevő elit családokról és a gyenge képességűek ilyen iskolákba orientálásáról. Vannak olyan programokkal dolgozó iskolák, amelyek kifejezetten a hátrányos helyzetű gyermekekkel foglalkoznak, a reformpedagógiai programok nem csekély része is a sérült gyermekek fejlesztése felől indult. A Steiner-program nem ilyen. Kár, hogy valódi hatóerejét leplezni kell, ami különösen az euritmia művelése tekintetében fájdalmas. A transzcendens létezőkre érzékenyítő képességkibontakoztatás Gesamtkunst-kísérle-

tében hasonlóan jelentős felszabadító erőt jelentene a vizuális képességek jelenleginél lényegesen dinamikusabb, bátrabb fejlesztése.

A Szabad Waldorf Iskola program az 1800-as évek elejétől terjedő reformpedagógiák számos jellemzőjét átvette. A kötelességek, a kemény fegyelmezés világa ellenében a gyermeki érdeklődés, motiváció-erősítés, méltóság, szociális érzékenység, az érzékelési és megfigyelőképesség erősítése különösen az 1900-as évek elejétől ismerős. Azonban döntő, és a Waldorf-iskolák gyorsuló terjedésében meghatározó jelentőségű lehetett az a többlet, melynek jegyében ez a pedagógiai program kísérletező keretet adott a transzcendens élmények belső motivációs forrásként mozgósítására, saját életvilágba beépítésére – amivel lényegileg tért el a transzcendens érzékeléséről legjobb esetben is csak beszélő, a teljes személyiséget átjáró élményt kínálni nem képes iskola-formáktól. Az euritmia keretében – ki nem mondottan – a testünk körüli láthatatlan mezők más mezőkkel való érintkezésének érzékelését fejlesztő meditációs mozgások kaptak jelentőséget – s erre irányul a zenei képzés is. Ám ezek a „többletek” csak akkor hitelesek, ha hiteles tanárok közreműködésével érik a gyermekek világát. Ellenkező esetben károsak, erőltetettek.

Friedrich Nögge szerint „ha valaki antropológussá kíván válni, kénytelen egy kis Dr. Steiner-klónná válni... természetesen teljesen individuálisan. Olyan individuálisan, ahogy a Waldorf-iskolák, amelyek majd mind úgy néznek ki, mint a nagy Goetheanum kis klónjai. Szabadon individuálisnak lenni, de csak a dogmatikus antropológia kontextusában.” Csakhogy a több mint ezer Waldorf-óvodának és iskolának legfeljebb egy százaléka tűnik klónszerűnek, a leglényegesebb steineri formáló elvek megértése pedig még ritkábban fordul elő. Az nem képezi gúnyt tárgyát, hogy az állítólag antropológus épületek óriási többségének megjelenése és belső térala-

kítása lelketlen, érzéketlen. A Steiner formáló gesztusait nem imitáló, inkább a Kós Károly-i formáló hagyomány felé forduló magyarországi organikus építészet is hasonló arányban van kisebbségben a Waldorf-óvodák és iskolák körében.

A Waldorf óvodák-iskolák sebezhető pontja az, hogy miközben a múlt századelőn megfogalmazott program az alapokat nem sértve számos vonatkozásban korszerűsíthetőnek bizonyult – hasonlóan pl. a Montessori iskolák programjaihoz –, a Waldorf-terekbe kevés steineri impulzus hatolt be. Rendkívül kevés olyan belső tér és külső „épülethéj” épült, amely Steiner forma-kísérleteinek bátorságával, érzékenységével, expresszivitásával kisdorná a szegény kis lurkókat a megszkott, praktikus formák és szerkezetek köréből, s valami „valószínűtlen” segítené az átlépést a transzcendens által a transzcendentális felé. Még azok az építészek is, akik legalább utaltak Steiner forma-kísérleteire – hol síkba vasalt színezgetéseikkel, hol durván szabott tördeléseikkel – inkább riasztó vagy infantilis képleteket hoztak létre. Valószínű, hogy tervezőik nem jutottak el a halvány vízióként felmerülő, a lehatárolások tekintetében lassan hullámozó-vibráló „tömbök” megsejtéséhez, felsejléséhez. Igaz, Rudolf Steiner expresszívnek is mondott, az anyag természetében rejlő szabadságot, a geometriai megoldásokban alapvető matematikai műveleteket is reprezentáló beton-plasztikáinak szellemi-lelki vonatkozásai kifejtetlenek maradtak, és az újabb építési technológiák által nyújtott formálási lehetőségek is beszűkülhettek. Mégis: azok a szellemi programok látszanak érvényesebbnek (és időszerűbbnek is), melyek a szabad szellemi-lelki kibontakozás művészeti eszköztárában ki-tüntetnek az építészeti eszközöket.

Az ötszög csapdája

Platón *Timaios* című művében a létezők tetraéder, kocka, oktaéder és ikosaéder elsődleges alakzatai mellett az

ötödiket, amelyből a mindenség épül fel, nem határozta meg egyetlen, karakteres alakzatként. Megtették utódai. Az ötszög-lapokkal határolt dekaédert vélték az ötödik alakzatnak. Ez a tévedés fatálisnak bizonyult Steiner szellemi programjában, az okkult társaságokkal érintkezéséről nem függetlenül. Platón hiába adta Kratylos szájába a mindenségépítő néhány jellemzőjét – tudniillik, hogy forog, s hogy könnyűsége folytán a tetraéder-tűz és az oktaéder-levegő között van a helye. A Goetheanum épületében az ötszög alaprajz központi szerepet kap aínházterem nézőtere és színpada boltozatának kereszteződésénél. A platóni szövegben említett ötödik elsődleges, ide-oda forgó alaknál jelentősége lehet valamiféle tengelynek, és szabályos háromszögekkel határoltnak kellene lennie. Egyfajta szakrális tapasztalás felől fogalmazódhatott meg Platón mindenség-építő elsőd-

leges alakzata; olyan tapasztalás felől, amely talán ma is megszerezhető. Az ötszöges alaprajz azonban aligha rezonál évezredek tapasztalásaira.

A Waldorf-iskolákban a szabálytalan, akár ötszöges termek pozitív szerepe vitathatatlan: a közelmúltig szinte mindignégyszöges terek ellenében más tér-lehetőséget kínál, szabadabb téralakítás felé mozdít.

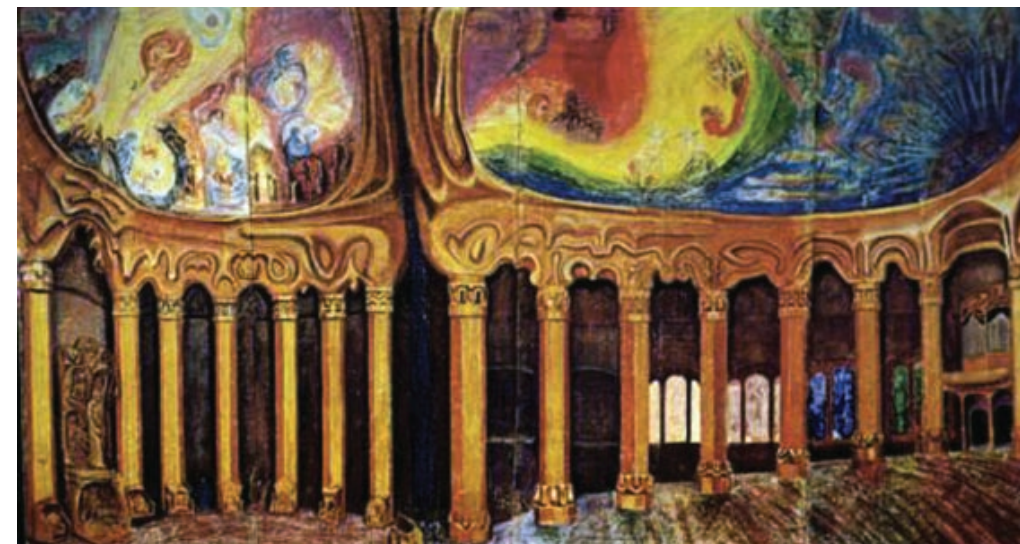
Hasonlóan az euritmiahoz, a Goetheanum falszínezésének is van rejtett üzenete. Az élő alakok körüli, köznap állapotunkban nem érzékelt jelenségek meditációnak mondható ráhangolódás mellett szivárvány-színekkel jelenhetnek meg. Ezek a színek soha nem élesen határoltak. A steineri átmenetes festések tehát pontos leképezései e színátmeneteknek. Az első Goetheanumnál a pillérfejezetek rajzos formái színezettek voltak. Ám ilyen módon a transzcendens színvilágának lényegi zónái, a bíborok (l.

Gaudínak a Güell-parkba tervezett kápolnarajzán a bejárat-zónát) és a bíborokon túli szíkrakkal tűzdelt rózsaszínes szürkék nem találják helyüket. A pillérfők tört vonalú faragványainak száraz rajzossága eleve idegen a felső zónában megjelentetni szándékolt transzcendens-jelzésektől.

Az első Goetheanum mennyezeti festése többnyire elkerülte a meditációs úton elért sajátos, éter-, asztrál- és a mentális test – steineri megfogalmazás szerinti éntest – aura-képként megragadása során jellemző fogást, a fénykép-jellegű alaknak az aura-képbe beleokoskodását.

A színek szerepével foglalkozó, Goethe szintana iránt tisztelettel megformált írárok és konferenciák körében nehéz fellelni olyan munkákat, amelyek saját tapasztalatok alapján próbálják a transzcendens zónái felé vezető meditációs-elmélyülési folyamathoz kapcsolni a látható formák körül rejtőző szín-rétegek harmonikus és torzult zónáinak megfigyelését, Steiner meditációs színélményei nap-pali fénybe átmentve megőrizték a finom átmenetességet, nem jelentek meg éles kontúrú, spekulatív úton kreált alakok.

A Steiner által instruált homlokzatokon a keletkezés éveiben nem egyedülálló módon lendületes íves, éleket kiemelő megnyilvánulások jelentek meg. E felületek és vonalak a rutinná vált szecessziós ornamentika kifáradásával, az ugyanazon évtizedekben jellemző doboz-formák felé elmozdulással párhuzamosan erősödtek fel. Az expresszív vonalak, tömegek megjelenésében, és nemcsak a futurizmus vizuális megnyilvánulásaiban a járművek áramvonalasság-követelménye meghatározóbb szerepet játszhatott,

7. kép • Az első Goetheanum színpadtere és festett nagytermének oldalnézete, a pillérlábazatoknál metamorfózis-faragványsor.

mint a Bolyai-geometria szférikus és hiperszférikus terei számunkra érzékelhetetlen tértorzulásairól szóló fejtegetések. Mint utaltunk rá, Steiner Goethe nyomán a műveletfüggvények formavilágán át érkezhettek el egy expresszív-ként aposztrofálható formavilághoz.

Építészet és euritmia

Az euritmia történetéhez. A *korai tantermek építésze* címmel 2011-ben jelent meg Sibylle Rudolph doktori disszertációja könyv alakban a marburgi Tectum-kiadónál, újabb jeleként annak, hogy az euritmia-kutatás doktori disszertációk témájává vált. A szerző az euritmia-gyakorlatok tér-kialakításának építészeti koncepcióit, azok időbeli változását vizsgálta az első euritmia-tanárok íásaiban fellelhető utalások alapján. Az eredmények a tantermek kialakításának alapvető kérdéseiig, és az euritmia-tanítás művészetpedagógiájára vonatkozó tovább-

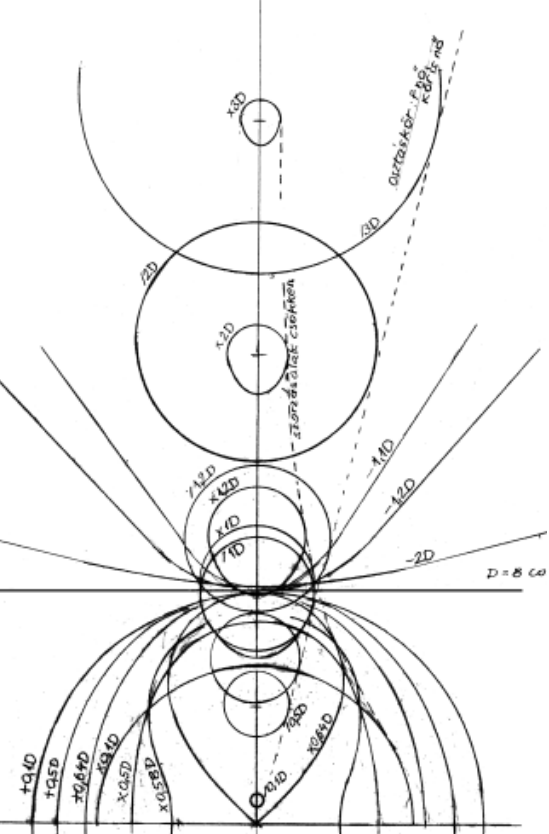
bi konzekvenciáig vezettek. Ennek a vizsgálódásnak jelentőséget ad az a tapasztalat, hogy mára a Waldorf-iskolák térformálásánál megengedhetővé, sőt, elismerésre méltathatóvá válhattak a legalapvetőbb formálási követelményektől totálisan idegen dobozépitészeti megoldások – másik végletként pedig olykor a wc-helyiségeket is „áthajtja” a steinerinek vélt szabálytalan sokszöges téralakítás. A Waldorf-iskolák szellemi szabadságot (is) erősíteni szándékozó programja pedig aligha függetleníthető az iskola tereinek, kivált az euritmia-teremnek a megformálásától. Az egyszerűségnek mondott sivárság és a formatobzódás együtt van jelen körülöttünk. Megválaszolatlan, hogy a dobozterek vagy a formatobzódás terei okoznak nagyobb zavart a szellemi-lelki testi személyiségformálódásban.

Szimptomatikus, hogy egyedül Magyarországon kapott olyan szerepet az organikus (és/vagy élő) építé-

szet, amely a szabad szellemi élet kibontakoztatásának programja alatt nem autonóm építészeti, sokkal inkább *Gesamtkunst*-karakterű (ami azt is jelenti, hogy igencsak távol áll a makett-közi „tisztaságú”, a főáramú új-akadémikus építészettől). A hazai organikus építészet a világon egyedülálló módon mutatta be sok száz településen, a Waldorf óvóóák és iskolák körén túl is a steineri antropozófia építészeti elveit – anélkül, hogy a steineri épületformák utánzójává vált volna. A hazai organikus építészet jövő-lehetőségeit a közelmúltig élő népi építészet kiváló közvetítői, kiemelten Kós Károly munkássága alapozta meg. Makovecz Imre és Csete György formapreferenciái hangsúlyosan érvényesülnek a hazai organikusnak mondott alkotásokban. Az ezredforduló után vált igazán láthatóvá, hogy az alkotók építészeti eszköztára kibővült, és számos meglepetést tartogat a következő évtizedekre is.

6. kép • A. Gaudí: a Güell-parkba tervezett kápolna, bíborközel színnel kiemelve a bejáratú zóna

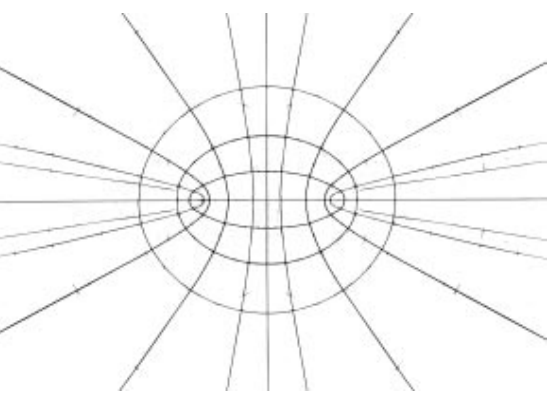
1. ábra • Műveletgörbék változó fókusz távval

SZÉLJEGYZET

Moravánszky Ákos
The Rudolf Steiner Goetheanum • Anarchitecture report from Dornach
 című cikkéhez

A *Domus* 2011. február 11-i számában megjelent írás a steineri formaválasztás talán legjelentősebb mozzanatával foglalkozik. Ehhez kapcsolódik rövid széljegyzetem.

Moravánszky Ákos írása utal Rudolf Steiner 1913-as berlini előadására, melyet az építészet eredetéről tartott;

2. ábra • Összeadás (ellipszis) és kivonás (hiperbola) görbék fix fókusz távval

Steiner itt az indiai sziklába vágott templomokat a kivonás formáinak nevezte, aminek spirituális tartalma az, ahogyan az emberi lélek behatol a Föld anyagi zónájába. Hangsúlyozta, hogy az építészet-előtti, hegyből kivájt tér kiegészítője a szikla-testen kívül van, a nem-anyagi spirituális felé minden irányban nyitottan. Ha fával dolgozik az ember, a térből kivont üreget alkot. A friss beton azonban nem képes üreget alkotni (amíg zsaluzata felett meg nem szilárdul). A súlyos anyag horpadt formái az emberi lélek fogadó-behatolási terepét kínálják. A steineri értelemben vett szellem a metamorfózis – az anyag-energia cserefolyamatok fogalmát használva: metabolikus – folyamatában manifesztálódik.

A második Goetheanum beton teste ilyen értelemben lenyomat, egyfajta öntőminta. Moravánszky úgy fogalmaz, hogy „határolója/beborítója leégett elődje emlékezetének, abszorbeálja a megfigyelő figyelmét, és viszont, formálja a megfigyelői érzékelést.” Megemlíti, hogy Steiner az első és második Goetheanum közötti eltérés kapcsán *Umstülpung*-ról beszélt, „ahol visszajára fordul a formateremtő folyamat, amit kozmikus princípiumként azonosít (...)”.

Az *Umstülpung* azonban a Goethe-írásokban jártos Steinernél nem visszajára fordításra, hanem univerzális érvényű matematikai-geometriai átfordulásra utal.

A műveletfüggvények birodalmában a gömbölyded-elliptikus formáktól a negatív hiperbolikus formák felé átfordulás egy jól belátható stabil, és egy instabil konstrukcióban valósulhat meg. Amikor Steiner idézi Goethe lemniskáta-ábráját az értelmező szorzás művelettel, akkor az elliptikus összeadási görbék két fókuszpontját veszi alapul. A fókuszok közötti távot nem szűkíti közel nullára, és nem is bővíti az összeadás-ellipszis legtávolabbi pontjáig. Ez utóbbi azzal járna, hogy az ellipszis vonallá laposodna. Egyben azt a határ-helyzetet jelezné, ahol megtörténhet a szemléletes *Umstülpung*, az átfordulás a kivonás művelet hiperbolájába. Ha azonban a fókusz-táv nulla közeli, a hiperbola a fókuszok tengelyére merőleges egyenessé szélesedik, és bármely lehetséges kivonás eredménye nulla közeli, ugyanakkor az összeadás-görbék univerzuma szinte-koncentrikus körökre szűkül.

A geometriai keretek közötti metamorfózis metabolikus folyamata az érzékletes-méretes és az érzékelésen és mérhetőségen túli közötti cserefolyamatban zajlik. A két Goetheanum e folyamat sajátos reprezentációja, amennyiben az összeadás egyesítő-folyamat gömbközel alakzatai megsemmisülnek, de a fókuszpont-távok nem redukálódnak nullára, és egy, a kivonás-görbéket hordozó alakzat kiemelkedik.

A goethei metamorfózis-szemlélet univerzális érvényűvé tágítása már nem az élőlények életfázisaira, az újraszületések láncára vonatkozik, hanem az átalakulások matematikai-geometriai függvény-világában találja meg ontológiai alapját.

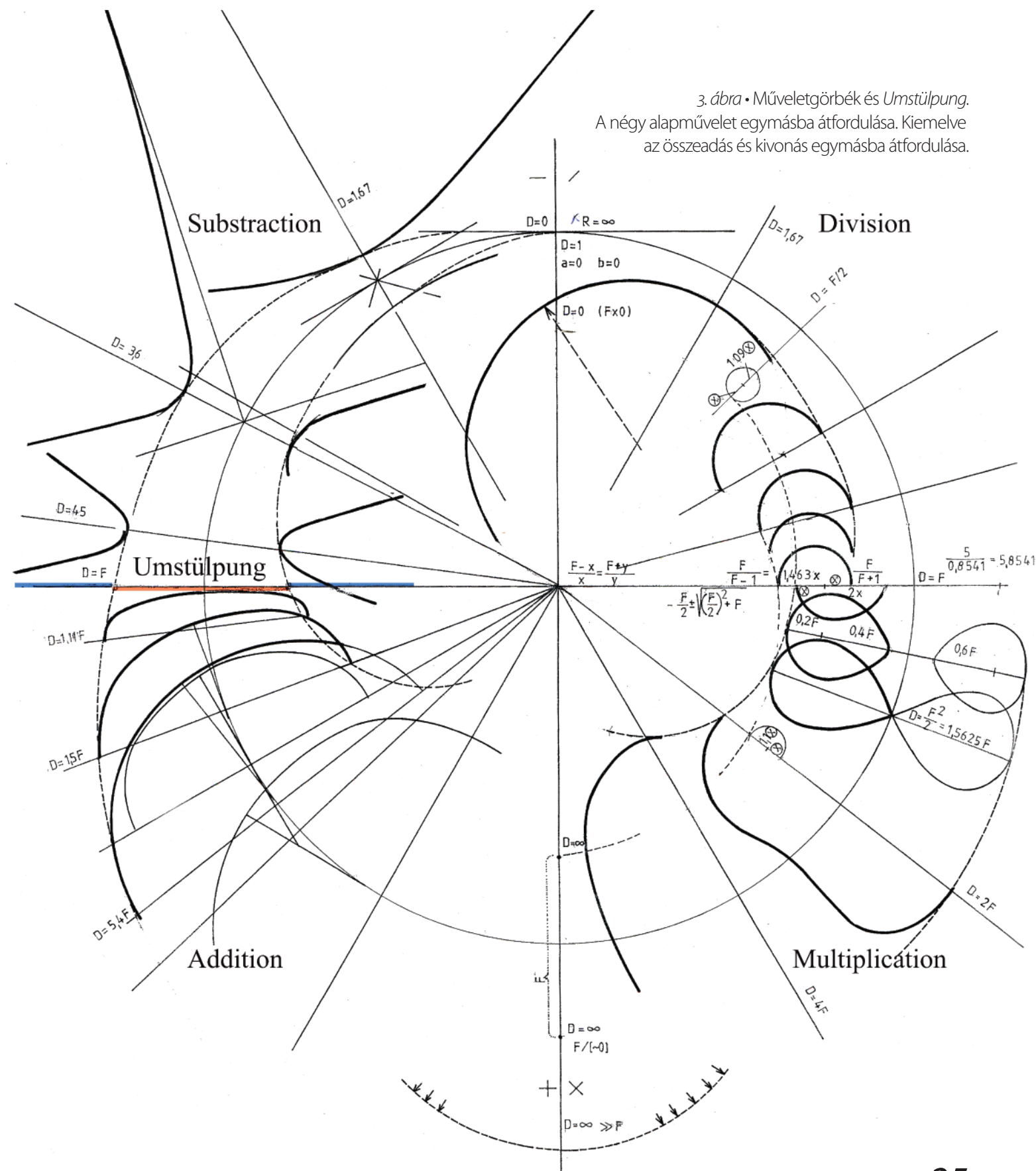
Moravánszky felveti: úgy tűnhet, a jelenkori számítógéppel generált építészeti élő (átlekesített) formái újabb metabolikus láncot alkotnak, ám hiányzik Steiner művének legfontosabb dimenziója, a drámai harc a gravitációval, az immaterializáció folyamatát akadályozó/nehezítő építészeti objektummal. Ennek következtében a számítógépes tervezés – mivel mellőzi a fizikai testen kívüli lét-rétegeket s a hozzájuk kapcsolódó szellemi-lelki motivációs és rendező impulzusokat – kizárja az érzékletes és a transzcendens létszféra együttesében kibontakozó metamorfózis metabolikus láncának működését.

Moravánszky Ákos rövid tanulmánya a számítógépek által generált építészeti formaképzés érzékeny területére utal. Hazai terepen Kapy Jenő és fiatal építész-kollégái kísérleteit érinti. Amikor néhány hónapja a hazai dekon építészetén történő túllépésről, az új trendekről beszélgettünk, lényegesnek tartotta megjegyezni, hogy a ha-

zai organikus építészeti alkotások és az un. generatív építészeti alkotások viszonyában jelenleg egy nyilvánvalóan ontológiai különbség van: az orga-

nikus építészeti alkotások megépültek, léteznek, a generatívok a számítógépekbe szorultak. Hogy mely törekvések lesznek képesek élő építészetté

válni a jövőben, azt az anyagból építés és a szellemi-lelki dimenziók építése együttesében érvényesülő metamorfózis érvényesülése döntheti el.

3. ábra • Műveletgörbék és *Umstülpung*.
 A négy alpművelet egymásba átfordulása. Kiemelve az összeadás és kivonás egymásba átfordulása.

EURITMIA AZ ÓVODÁBAN

Kolinger Margit

„Mit málló köre nem bízol,
mintázd meg levegőből...”
(Weöres Sándor: Örök pillanat)

Néhány személyes vonatkozással kezdem. Húsz évvel ezelőtt e folyóirat hasábjain találkoztam először az első magyar Waldorf-iskola, a Kissvábhegyi Waldorf Iskola bemutatásával. Ugyanabban a számban jelent meg egy kép a solymári Waldorf Óvoda épületéről, ami Makovecz Imre vázlattevé alapján készült. Ebben az épületben gyakran megfordultam a posztgraduális Waldorf-óvónőképzés hallgatójaként.

Előadóink között szerepelt Makovecz Imre is. Nagy élményt jelentett – többek között – a népi motívumokról, szimbólumokról szóló előadása.

– Mi az euritmia?

Az euritmia a látható beszéd, a látható ének művészete. Mit is jelent ez bővebben? A Magyar Euritmia – Mozgásművészeti Társaság 2001-ben megjelent kiadványából idézve: „*Látható beszéd: az emberi mozgás által láthatóvá vált beszéd*”. Görög eredetű a szó, jelentése: szép, jó, harmonikus ritmus. Lélekkel teli testi kifejezésformát öltő belső mozdulat. 1908-ban jelent meg

Rudolf Steiner kezdeményezésére a Waldorf-iskolai programban.

– Mi a beszéd?

Gondoljunk arra, hogy 30-40 hangzóval képesek vagyunk a világ összes dolgait megnevezni és feltárni.

„*Mennyi betűi, csillagok*” – mondja Weöres Sándor. Tudjuk-e a világ betűit olvasni? Hol van a beszéd eredeti ereje, amire János evangélista utal, amikor azt mondja: „*Kezdetben vala az Ige és minden Ő általa lett.*”?

Felszabadítjuk-e a beszédben rejlő csodálatos erőket, vagy hagyjuk elsorvadva halott jelrendszerré válni?

A gondolat még az időtlenségben él, ha kimondjuk, az időben hangzik. A beszédben, énekben, a kiáramló levegőt a hangképző szervek mozgásaival formáljuk meg. Az euritmia az egész test mozgásával a tér és az idő világában teszi láthatóvá a hangzó beszédet. Ha az ember egész testével beszél és énekel, a szó, a zene újra tette, teremtő erővé válik.

Az euritmia létrejöttében hallatlan szerepe volt Rudolf Steinernek, akit a XX. század elején egy újfajta mozgásművészet szükségességének gondolatával kerestek meg. Ez az érdeklődés alapozta meg az euritmia létrejöttét.

Először színpadi művészetté vált, majd a Waldorf-iskolák kialakulása során bekerült a tantárgyak közé, mint művészeti ág. Ez a pedagógiai euritmia megszületésének kora.

Harmadik kiemelkedő területe a gyógyeuritmia, mely jelentős hatással bír különböző betegségek, rendellenességek kezelésére.

Negyedik területére az elmúlt években új elnevezést találtak. Ez a szociál

euritmia, mely fogalom rendkívül széleskörű tevékenységet takar. A várandós kismamáknak szóló foglalkozásoktól kezdve a munkahelyi és laikus euritmián át az időskorúakkal való foglalkozásig.

„*Az euritmia mozdulatai nem kigondolt, nem megszerkesztett mozdulatok, hanem átfogó, főként rendelt mozgástörvényeknek kifejeződései... Sejtészerűen éljük át rajta keresztül a világ-mindenség és az ember kölcsönhatásait és megtanuljuk megismerni az embert, mint mikrokozmoszt a makrokozmoszban.*” (Idézet: Ilse Horny – *Euritmia – a gyógyító mozgásművészet* c. írásából; Dr. Kardos Andorné fordítása.)

Óvodákról

1989-ben jött létre Solymáron az első magyar Waldorf Óvoda, amelyet azután újabbak és újabbak követtek. Ezek az óvodák „szociális anyaként” szeretnék támogatni a gyermekek útját a szocializáció folyamatában.

A gyermek ebben az életkorában nyitott, befogadó, minden iránt érdeklődő, mindent észrevevő, érzékelő. Olyan, mint egy óriás érzékszerv. Mindent utánoz; nem tud nem utánozni. Ekkor bújik bele édesanyja cipőjébe, vagy próbálja fel édesapja kalapját.

A Waldorf óvodában a legalapvetőbb, legfőbb elfoglaltságon a játékon kívül olyan tevékenységekhez kapcsolódhatnak, amelyek egy hagyományos otthonra jellemzőek. Főznek, varrnak... elejétől a végéig követik a különböző munkafolyamatokat. Mindezt átlátható képet ad számukra a világról, ami növeli biztonságérzetüket. Ez a biztonságérzet, a kellemes hangulat azt sugározza feléjük, hogy a világ jó. A nevelők, szülők feladata ezt közvetíteni ebben az életszakaszban.

Tevékenységeik közé illeszkedik a mindennapi körjáték, mese, étkezés és a művészeti foglalkozások: rajzolás, festés, gyurmázás, sütés, gyapjúkép készítés és az euritmia.

Az euritmia görög eredetű szó; jelentése jó ritmus. A ritmusnak kiemelkedő szerepe van óvodáskorban. A korszak

végére alakul ki a szív-és a légzés ritmus megfelelő aránya. A jól értelmezett ritmikusság ezt az élettani folyamatot támogatja. A legszelebb körű ritmikusság, az évszakok váltakozásának ismétlődése, a jeles napokra való felkészülés, az évkör ünnepeinek, az ünneplésnek az átélése óriási hatással van a fejlődő gyermekekre. Ugyanilyen szerepe van a heti ritmusnak, heti rendnek, és egy-egy nap ritmusának, melyen végig hat a ki-be légzés folyamata az együttes és a szabad tevékenységek váltakozásában.

Euritmia az óvodában

Rudolf Steiner utalt arra, nagyon fontos egy kisgyermek életében, hogy minél fiatalabban, már három éves kora előtt találkozzon az euritmiával.

Hazánkban akadnak Waldorf intézmények, ahol a gyerekek az óvodába járás előtt „baba-mama” foglalkozáson vehetnek részt, ahol a tevékenységek között euritmia is szerepel.

Az óvodák jó részében heti rendszerességgel tartanak euritmiát. Ezek időtartama a csoport sajátosságait figyelembe véve az év eleji 15 perc körüli időről év végére meghaladhatják a 20 percet is. Az iskolába készülőknek külön foglalkozásokat is tarthatnak.

Az óvodai euritmia meghatározója a mesehangulat; fő szereplői a verses mesék, versek, énekek, néha egy egyszerű hangszer pl.: metallofon.

Az év során az adott ünnepnek megfelelő, vagy az évszakhoz illő euritmia-programot viszek a gyerekeknek. El lehet játszani komplett meséket, vagy verseket és énekeket lehet egy képzeletbeli történet láncára fűzni. Az ismétlés igen fontos ebben a folyamatban, segíti az élmények elmélyülését. Az ismerősség otthonos, jó érzés kialakulását eredményezi a gyermekekben.

A reggeli körjátékhoz hasonlóan az euritmia témája is általában négy héttig ugyanaz. Mindig egy nyugalmas, ülő körből indul, majd körbejárással, énekléssel, kezdő verssel folytatódik. A gyermekcsoport laza halmazban helyezkedik el, hogy időnként újra

megjelenhessen a kör, mint egyetemes, ősi forma. A foglalkozás végén ismét felcsendül a kezdő vers, megadva az euritmia keretét. Közben a kör a ki-be légzésnek megfelelően hol szűkül, hol tágul, majd hullámvonalú lesz. Egyszer lépünk; sarkon, majd lábujjon járunk, máskor toppantunk, dobbanunk, ugrálunk, vagy fél lábon állunk, leguggolunk. Ezalatt a karok tevékenységeként megjelennek az euritmia hangzók. Nem túl sok, verssoronként egy-egy jellemző vagy hangulatában odaillő hangzómozdulat vagy kisebb ujjmozdulat. Nem tudatosítjuk bennük a különböző gesztusokat. Az iskolában majd harmadik, negyedik osztályban sajátítják el igazán az euritmia ABC megjelenítését.

Az óvodában utánzással tanulnak. Szerepet játszik a dinamika, a gyorslassú, a halk-hangos megjelenítése, a vidám és az áhítatos hangulat.

Advent idején az euritmia visszafojtottabb; a tavaszi időszak kiteljesedése során harsányabb, lendületesebb.

Már az óvodai euritmiában megjelennek a téirányok, előttem, mögöttem, fent, lent és az oldaliság.

A testséma, a testföldrajz kialakításában szerepet játszanak az „öltözködős versek”, a fej, a váll, a lábak érintésével. – mikor különböző ruhadarabokat jelenítünk meg.

Kisebb gyerekeknél egy-egy hangzó művészi eltúlzása, a tenyerek érintése hatékonyan fejleszti a tapintó érzéket, amelynek kiemelt jelentősége van ebben az életkorban.

Az óvodai euritmiában szerepe van a fokozásnak is, akár a költészetben.

Ahonnán egy történetben elindultunk, gyakran ugyanoda érünk vissza. Ez is egy fajta biztonságérzetet, otthonosság érzetet kelt a gyermekben, jól érzi magát a bőrében.

Az euritmia szereplői gyakran állatok, törpék, tündérek:

„Tündéreknek tündértánca,
Libben lenge, kecses fátyla,
Tippen apró kis topánka,
Körbejár a tündér tánca.”

(a szerző verse óvodai euritmiához)

EURITMIA AZ ISKOLÁBAN

Szentmártony Yvonne

„Az ember még nem ember,
csak hadonászó veszélyes kamasz.
Az ember akkor lesz ember,
ha átvilágítja mélyéig önmagát,
s a benső világosságból
környezetére sugarat bocsát.”
(Weöres Sándor: Protohomo)

1919-ben az első Waldorf iskola megnyitáskor két új, különleges tantárgy került a gyermekek órarendjébe. Az egyik a formarajz volt, a másik pedig az euritmia. Az akkor kialakuló mozgásművészet kiemelt szerepet kapott a gyermekek akarat, morális nevelésében, órarendjükben heti egy-két alkalommal szerepelt.

Euritmiazás közben az állandóan mozgásban lévő életerőkkel dolgozunk, s ezen erők törvényszerűségei alapján mozdul a fizikai testünk. Ezek a mozgások ugyanakkor visszahatnak életerőinkre, így az erők egymásra hatását, egyéfonódását élhetjük át.

Euritmiazni többféleképpen lehet. A mozgás lehet tisztán utánzó jellegű, a tudat ilyenkor inkább az alvás állapotához hasonlítható. Az így végzett mozdulatokkal a testünket felépítő erők, a fizikai testünkre hatunk; lényünk azon részére, amely leginkább a múlttal, az öröklöttséggel áll kapcsolatban. Ha mozgásunkat az érzéseink vezetik, akkor a mozgás a jelenben ad örömet, a jelen pillanatban hat. A tudatosan, az én-erő által vezetett mozgás, az ilyen tudattal gyakorolt euritmia a jövőbe ható erőket építi.

A három állapot és a múlt-jelen-jövő kapcsolata rávilágít arra, hogy milyen lépéseken keresztül kell és lehet haladni a tanulóknak a Waldorf iskola 12

évfolyama során. A tanterv súlyt helyez arra, hogy a többi tantárggyal együtt haladva, azokat segítve, kiegészítve eleinte az akarat edzése, majd az érzések kibontása és a gondolatok rendezése legyen a cél. A tantervben megbúvó mélyebb összefüggéseket próbálom bemutatni a két szélső pólustól elindulva és a közép felé tartva.

Az első osztályban a gyerekek a mesék segítségével ismerik meg a világot. Ebben az évben a világot felépítő ősfarmák térbeli megjelenésével ismerkedünk (ilyenek: az egyenes, a kör, a nyolcas, a spirál). A közös formáknak olyan megtartó erejük van, melyeken belül a gyerekek szabadon mozoghatnak. A mesék képeit, hangulatait a mozdulatok utánzása által élük át, szinte álm-állapotban. Ebben az életkorban a gyerekek még egységben érzik önmagukat a külvilággal, az utánzás ereje tehát teljesen a tanár felé fordítja őket. A hangulatok és érzések mélyen átítatják őket. Egy nagy „kupola” védelmében dolgoznak és úgy viselkednek, mintha egy gyönyörű fény-szál kötné őket össze egymással. Mindközben kezük-lábuk ügyesedik, s fokozatosan átélik a tér dimenzióit. A mozdulatok, a tevékenységek az utánzás miatt tehát a külvilág felől érkeznek, így a környezetből indul ki a saját test megismerése.

De vajon mi történik az iskolai idő végén? A 18 éveseknek már meghatározott elképzeléseik tapasztalásaik vannak az életről, biztosan igazodnak el térben és időben. Mozdulataik megformáltak, egyéniek. Az óra elején mint hangszert, kell behangolni testüket a munkára. A világot mélyen, egyénien

élük át és ebből a központból szeretnének alkotni, tenni. Ebben az időben szintén a világ törvényszerűségeivel ismerkednek, de már komolyabb formában. 12 év alatt megismerték saját mozgásképségeiket, az euritmiában előforduló kifejezési formákat, a költemények, versek, zenedarabok törvényszerűségeit. Végighaladtak a különböző történelmi, kultúrtörténeti korszakokon, zenei stílusokon. Már egyéni kifejezőerővel, szabadon tudják az euritmiában kifejezni érzéseiket, gondolataikat a világról, önmagukról.

E két osztályfok között erős kapcsolat, sajátos viszony van. Első osztályban a környezet felől közelítünk a centrum felé, míg a 12. osztályban a középpontból tudatosan vezetjük a mozdulatokat.

„Szórd szét kincseidet,
a gazdagság legyél te magad.”
(Weöres Sándor)

A 2. és a 11. osztály között más módon, de szintén megtaláljuk az összefüggést. A kicsiknél fontos téma az én és te viszonya, a szociális kapcsolatok. Ebben az osztályban a zene alapelemeit kezdjük megismerni, sok-sok mozgással. A ritmus, az ütem, a hosszú és rövid hangok már a finomabb differenciálást segítik. A 11. osztályban mindezeknek a metamorfózisát látjuk. Már szóló munkát is vállalnak a diákok, önállóan keresik ki a számukra megfelelő, nekik tetsző verset, amelynek koreográfiájával foglalkozni fognak, ők alkotják meg az ehhez tartozó formát is. Az euritmiai művészi munka során saját érzés- és gondolatvilágukat dolgozzák át művészi módon, így ennek

révén igen messzire jutnak a maguk megismerésében és iskolázásában.

„Egyetlen ismeret van, a többi csak
toldás: Alattad a föld, fölötted az ég,
benned a létra.”
(Weöres Sándor)

Harmadik osztályban egyre határozottabban bukkan fel a gyerekekben néhány nagy kérdés: Ki vagyok én? Honnan jöttem? Mi a dolgom ebben a világban? Az első két iskolai évben együtt mozdulva alkottuk meg a virágot, a harangot, a Napot, a Földet, ennek zenei közege a pentaton hangzás volt. A zenei euritmiában nyugalmat, biztonságot adó burokként élük meg a kvint hangközt, ebben mozogtak. A kvint burkoló hangköze után ebben az évben megjelenik a kis- és nagyterc is, ami a formákat tekintve lélegzést ad az eddigi kör formának, és nemcsak a külső formában éljük át ezt a változást, hanem az érzéseinkben is. A kör fokozatosan lemniszkáta formát ölt, majd ebből két kisebb körre szakad. Micsoda hatalmas változás ez az eddigi egységhez képest! A mozdulataikra is másképp tekintenek már, az eddig utánzással megformált mozgásokban észrevesszük, felfedezzük a beszéd hangzóit is. Ezekből az új felismerésekből új szintje bontakozik ki az éberségnek, mely nagy örömet okoz és meglendíti az alkotó fantáziát is. Ebben az életkorban a mozgásukban is egyre jobban felébrednek.

Adódik a kérdés: vajon itt is található-e kapcsolat a 10. osztály témáihoz? Természetesen igen, hiszen ebben az életkorban is megfogalmazódnak a nagy kérdések: Hogyan is állok a világgal szemben, van-e a világnak dolga velem? Az euritmia ilyenkor nagy bátorságot igényel, hiszen ebben az életkorban szeretnének elbújni, másnak mutatni magukat, mint amik. Ha azonban az ember euritmiazik, mozgásában őszinén és kendőzetlenül feltárja magát. Így az euritmiával az őszinteséget és igazságot neveljük az emberben.

Mennyire másképp kell vezetnünk a mozdulatainkat, ha egy gondolatot szeretnénk kifejezni, vagy ha egy érzelmet akarunk megmutatni! Az előbbi esetben tisztának, pontosnak, célirányosnak kell lennie a formának, míg az érzések ide oda hullámanak, egyik végletből a másikba.

„Különös táj a lelked: nagy csapat
álarcos vendég jár táncolva benne,
lantot vernek, de köntösük alatt a
bolond szív mintha szomorú lenne.”
(Paul Verlaine)

A 4. osztály az alsó és középtagozat küszöbén, a 9. pedig a felső tagozat előcsarnoka. Mindkét korban új kezdést, egyéni aktivitást fedezhetünk fel.

Negyedikben már nem a kör adja a megtartó erőt. Mindenki szabadon, egyedül áll a térben, mozdulataiért már ő maga felelős. Felismeri a szófajo-

kat, s mivel ezeknek az euritmiában meghatározott irányuk van, a térben is meg tudják őket jeleníteni. Zenei ismereteikben is egyre kifinomultabbak, az egész, negyed, nyolcad hangokat meg tudják különböztetni, a C-dúr skála hangjait felismerik.

A 9. osztályban az imént felsorolt elemek bonyolult formáit láthatjuk viszont. Megjelenik a többszólamúság, ami hatalmas kihívás. Az akkordok, melyek megmerevítik, de egyben formálják is a zenei szólamokat, szintén most kerülnek először bemutatásra. A diákoknak önállóan kell megállniuk helyüket a nehezedő feladatokban.

Negyedik osztályig az euritmia tanulásában az utánzás a fő szerep, természetesen ennek intenzitása fokozatosan csökken. Felső tagozatban már az önálló, individuálisan vezetett munka veszi át a vezető szerepet. E két pólus között állnak a középtagozatos évek ahol igazán át lehet élni azt, hogy az euritmia tényleg lélekkel áthatott torna. Ezekben az években a gyerekek egyre erőteljesebben tudják érzékelni, hogy mennyire urai a saját mozgásuknak, érzelmi kifejezési lehetőségeiket is egyre jobban megismerik. Szépség, ügyesség, teljesség érezhető mind a zene, mind a beszédeuritmiában. A bonyolult geometriai térformák, rímek, sorfajták megjelenítése egyre könnyebb feladattá válik. Lelki-tartások, fej- és lábtartások gyakorlása is színesíti a munkát.

A kamaszkor beköszöntével nehéz lesz ismét önmaguk mozgás által való kifejezése, de hogy saját kavargó lelkük mélységeiben ne süllyedjenek el reménytelenül, ne zárkózzanak be teljesen a külvilág elől, segítségként ott vannak a tiszta, átlátható, szinte kozmikus törvényeket mutató formák, a himnikus versek, melyek gyakorlása útmutatást nyújt számukra.

A tizenkét év alatt az euritmia tanár olyan szerencsés helyzetben van, hogy a mozgás fejlődésének követése által igazi kapcsolatba kerülhet a gyerekek lényének kibontakozásával.

SZELLEMI ÉLET JOGREND GAZDASÁG

Rudolf Steiner

Az alábbi cikk több száz olyan publikáció egyike, melyekben Rudolf Steiner (1861-1925) ismerteti legnagyobb fölfedezését: az emberi természet és a szociális organizmus hármasságának eszméjét, a *Dreigliederung*-ot. Először 1917. nov. 14-én Zürichben beszélt nyilvánosan a *Dreigliederung*-ról. 1919 februárjában megjelent röpirata, *Aufruf an das deutsche Volk und an die Kulturwelt* (Felhívás a német néphez és a kultúrvilághoz) tömör megfogalmazásban tartalmazza a hármasság tagozódását, a tartós európai béke megteremtésére alkalmas társadalmi élet eszméjét. Ugyanebben az évben adja ki a *Die Kernpunkte der sozialen Frage in den Lebensnotwendigkeiten der Gegenwart und Zukunft* (A szociális kérdés lényege a jelenkor és a jövő életének szükségességeiben) című művét. A könyvben leírtakat számos más írása, újságcikke és Európa nagyvárosaiban tartott több, mint száz előadása egészítette ki. A hármasság tagozódása nem elmélet és nem program volt, hanem a társadalmi élet teljes megújítására alkalmas, a szociális fejlődési tendenciák megismeréséből származó koncepció. Steiner a *Dreigliederung*-ot – mint a háború befejezéséhez és a szövetséges csapatokkal folytatandó békétárgyalásokhoz alapul szolgáló kezdeményezést – két memorandumban is megfogalmazta, és eljuttatta

Ausztria és Németország vezető kormányaikhoz. Javaslatát figyelmen kívül hagyták. A szociális organizmus hármasságának eszméje ebben a sorsdöntő világtörténelmi helyzetben sem széles körben, sem a felelős posztokat betöltő embereknel nem talált befogadásra. A népek felszabadításáról és önrendelkezési jogáról szóló wilsoni doktrína és a bolsevizmus szociális eszméje diadalmaskodtak. Az Egyesült Államok európai ügyekbe történt beavatkozása és a bolsevik forradalom győzelme volt az a két sorsdöntő esemény, melyek máig meghatározzák Európa népeinek életét. Ma már általános tapasztalat, hogy a nyugat-európai történelem során kialakult és Kelet-Európában a bolsevizmus által abszurditásig vitt központosított államszervezet képtelen a gazdaság és a szellemi élet irányítására. A még elfogulatlanul gondolkodni képes ember számára ebből a tapasztalatból ma már nyilvánvaló az, amit Steiner a múlt század végén megfogalmazott, hogy a szociális fejlődési tendenciák abban az irányban hatnak, hogy az államnak fokozatosan ki kell vonulnia mind a gazdaságból, mind pedig az oktatás, a tudomány, a művészet, azaz a szellemi élet területéről. Ha ez megtörténik, és a gazdasági élet a saját törvényei szerint működhet, akkor képes lesz a maga intézményes rend-

szerét is kialakítani. Az államnak, mint demokratikus intézményrendszernek nem lehet más feladata, mint hogy biztosítsa állampolgárai számára a jogegyenlőséget, és gondoskodjon külső és belső védelmükről. A szellemi életben nem lehet demokráciáról beszélni, mert a szellemi élet individuális képességeken alapul, természeténél fogva hierarchikus. Szocializmus – azaz szociális igényekre épülő rendszer – csak a gazdasági életben lehet, ahol az emberek egymásra utaltak, ahol a kölcsönösségnek kell érvényesülnie.

Ami ma Magyarországon történik, az – talán egész Európában leginkább – nyilvánvalóvá teszi, hogy milyen irányt kell vennie a társadalom átalakításának. Visszarendeződéstől félünk és hatalmi vákuumról beszélünk. Visszarendeződés a történelemben soha nem történt, a vákuum pedig nem a hatalomban, hanem a szellemi életben van. Ezért elsősorban gondolatokra, a jövőre vonatkozó gyakorlati, életképes gondolatokra van szükségünk, nehogy egy még a visszarendeződésnél is rosszabb állapot következzen be.

Rudolf Steiner gondolatai mindennapi gyakorlatunk forrásai lehetnek, ezért közöljük alábbi írását, és lapunk további számaiban továbbiakat is közzé kívánunk tenni.

Kálmán István

Sok szó esik a jelenlegi szociális mozgásban szociális intézményekről, de szociális és aszociális emberekről annál kevesebb. Szinte fel sem merül a „szociális kérdéssel” kapcsolatban, hogy a társadalmi intézményeket a bennük tevékenykedő emberek teszik szociálissá vagy antiszociálissá. A szocialista gondolkodók azt hiszik, hogy a termelőeszközök társadalmi kezelése fogja megvalósítani a széles néprétegek követeléseit és minden további nélkül feltételezik, hogy ezzel együtt ki kell alakulnia az emberek szociális együttműködésének is. Mivel látták, hogy a kapitalista gazdasági rend aszociális állapotokhoz vezetett, úgy vélik, hogy ezzel a gazdasági renddel együtt el fog tűnni annak antiszociális hatása is.

Az bizonyos, hogy a modern magántőkén alapuló gazdasági formával együtt óriási mértékű szociális károk keletkeztek. De az vajon bebizonyosodott-e, hogy ezek szükségszerű velejárói ennek a gazdasági rendszernek? Hiszen egy gazdasági rendszerből lényegéből fakadóan más nem következhet, mint hogy olyan élet-helyzetekbe hozza az embereket, amelyek között azok célszerű vagy célszerűtlen módon javakat állítanak elő maguk és mások számára. A modern gazdasági rendszerben a termelőeszközök egyes személyek vagy csoportok hatalmába kerültek. A technikai eredményeket gazdasági hatalomkoncentrációval lehet a legcélszerűbben hasznosítani. Ameddig ez a hatalom csak a javak előállításának terén érvényesül, alapvetően más a szociális hatása, mint amikor áttérjed jogi vagy szellemi területre. Éppen ez az áttérjedés vezetett az utóbbi évszázadok során azokhoz a szociális károkhöz, amelyeket a modern szociális mozgalom ki akar küszöbölni. A termelőeszközök tulajdonosa gazdasági fölénybe került másokkal szemben. Ennek következtében olyan erőket talált a közigazgatásban és a népképviselőben, melyek segítségével egyéb uralmi pozíciókat is szerezhettek magának a tőle gazdaságilag függőkkel szemben, mégpedig a demokratikus államrendszer jogi területén. A gazdaságot uralók gazdasági fölényük segítségével monopolizálták a szellemi életet is.

Ezek után a legegyszerűbbnek látszik az egyének gazdasági fölényét fölszámolni, hogy ezáltal jogi és szellemi fölényüket is kivonjuk a világból. Így valójában leegyszerűsítjük a szociális gondolko-

dást, amennyiben nem gondolunk arra, hogy azért van szükség a műszaki és gazdasági tevékenységnek a modern élet megkívánta összekapcsolására, hogy a gazdasági élet működésében a lehető leggyümölcsözőbben bontakozhasson ki az egyéni kezdeményezés és individuális rátermettség. Ez azért szükséges, mert a modern körülmények között másképp nem lehet termelni. Az egyéni képesség nem érvényesülhet a gazdaságban, ha az egyén munkájában és döntéseiben a közösség akaratához van kötve. Aligha-nem sokakat félrevezet az az eszme, hogy az egyénnek nem a maga számára, hanem a közösség számára kell termelnie. Az, hogy ez bizonyos értelemben igaz, nem kellene hogy meggátolja a másik igazság fölismerését, miszerint a közösségből nem keletkezhetnek olyan gazdasági döntések, amelyeket a kívánt módon egyének valósítanak meg. Ezért a valóságnak megfelelő gondolkodás nem várhatja a szociális károk orvoslását a gazdasági élet olyan átalakításától, ahol társadalmi termelés lépne a termelőeszközök egyéni igazgatása helyébe. Sokkal inkább arra kell törekednünk, hogy az egyéni kezdeményezés és ügyesség működése mellett úgy akadályozzuk meg a károk keletkezését, hogy közben ne gátoljuk magát a működést. Ez csak akkor lehetséges, ha a gazdálkodó ember jogi viszonyait nem befolyásolják gazdasági érdekek, és ha ezektől az érdekektől független az is, aminek az emberek számára a szellemi életben kell teljesülnie.

Azt nem állíthatjuk, hogy a gazdasági élet képviselői érdekeik ellenére is képesek lesznek megőrizni egészséges jogi ítéleteiket, s azt sem, hogy bár tapasztalataik és munkájuk alapján jól ismerik a gazdasági élet igényeit, a gazdasági körforgásban kibontakozó jogi életet is a legjobban fogják tudni rendezni. Akinek ez a véleménye, az nem veszi figyelembe, hogy az ember az élet valamely területén csak az illető terület érdekeit képviselheti: a gazdasági életben csakis gazdasági érdekeket. Amennyiben a jogi érdekeket is a gazdaságból kellene kifejlesztenie, akkor azok csak álcázott gazdasági érdekek lennének. Valódi jogi érdekek csak olyan talajon keletkezhetnek, ahol elkülönítve kezelik a jogi életet; ezen az alapon csakis aziránt érdeklődnek majd, hogy mi a helyes. Miután pedig ilyen értelemben foglalkoztak a jogi szabályo-

zással, akkor az, ami keletkezik, hatni fog a gazdasági életre. Nem lesz arra szükség, hogy korlátozzuk az egyént a gazdasági hatalom megszerzésében, mert ez a hatalom csak arra lesz jó, hogy az egyén képességeinek megfelelő gazdasági teljesítményt nyújtson, arra azonban nem, hogy segítségével jogi előnyökhöz jusson.

Felhozható az az ellenvetés, hogy a jogviszonyok a gazdálkodó emberek érintkezésében jutnak érvényre, tehát egyáltalán nem lehet azokat a gazdasági élettől elkülönítve értelmezni. Ez elvileg igaz ugyan, de nem teszi szükségessé, hogy a gyakorlatban a gazdasági érdekek határozzák meg a jogviszonyok szabályozását. Egy üzem szellemi vezetőjének és munkásainak jogviszonyban kell állniuk egymással, de ez nem jelenti azt, hogy e viszonyok kialakításába az üzemvezető mint vezető szólhat bele. Ám beleszóláslatbavetigazdaságifelsőbbségét, ha a gazdasági együttműködés és a jogi viszonyok szabályozása ugyanazon alapon történik. Csak ha egymástól teljesen független alapon rendezik a jogot és a gazdálkodást, és ha a gazdálkodás a jogrend ellenében nem juthat hatalomhoz, működhet egyik a másikában úgy, hogy nem esik csorba az emberek jogérzetén, és a gazdasági teljesítmény sem válik áldásból átokká.

Ha a gazdaságilag erősek jogi előnyök kivívására használhatják hatalmukat, akkor a gazdaságilag gyengékben ellenállás fejlődik ki ezen előnyökkel szemben; és ha ez kellőképp felerősödik, forradalmi megrázkódtatásokhoz vezet. Ha azonban az önálló jogi háttér léte meggátolja jogi előnyök keletkezését, akkor nem lépnek föl ilyen megrázkódtatások. Az önálló jogéletből következően rendezetten működnek azok az erők, amelyek az önálló jogélet hiányában megszaporodnak az emberekben és erőszakos robbanásokhoz vezetnek. Aki el akarja kerülni a forradalmakat, annak olyan társadalmi rend megteremtésére kell gondolnia, amelyben időben folyamatosan játszódik le az, ami egyébként egyetlen világtörténelmi pillanatban történné meg.

Mondhatják, hogy a modern szociális mozgásban elsősorban a gazdasági egyenlőtlenségek leküzdéséről, nem pedig a jogviszonyról van szó. Erre azt kell válaszolnunk, hogy az emberekben élő követeléseket nem mindig fejezik ki helyesen az ezekből tudatosított gondolata-

tok. E gondolatok a közvetlen tapasztalatból származnak, ám a követeléseket az élet közvetlenül nem tapasztalt, mélyebb összefüggései hozzák létre. Aki olyan körülményeket szeretne teremteni, amelyekkel megvalósíthatók ezek a követelések, annak meg kell kísérelnie behatolni a mélyebb összefüggésekbe. Ha a jog és a gazdaság között az újabb korban fennálló viszonyt megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy az emberek jogi élete függő helyzetbe került a gazdaságtól. Ha a gazdasági formák egyoldalú megváltoztatásával arra törekednénk, hogy az e függőség következtében fellépő gazdasági egyenlőtlenségeket látszólag száműzzük a világból, akkor hamarosan hasonló egyenlőtlenségek keletkeznének, amikor is az új gazdasági formák ismét megalakotnák a maguk jogi formáit. Csak akkor fogunk valóban ahhoz közeledni, amit a szociális mozgalom a modern emberi élet felszínére hozott, ha olyan társadalmi életkörülményeket teremtünk, amelyekben a gazdasági igények és érdekek mellett a jogiakat is önállóan tapasztalhatjuk meg és elégíthetjük ki.

A szellemi életet is ugyanígy kell viszonyítanunk a jogi és a gazdasági élethez. Az utóbbi évszázadok körülményei között a szellemi élet művelése csak nagyon korlátozott mértékben tudott hatni a politikai-jogi és gazdasági életre. Az államivá vált jogi hatalom érdekei szerint alakult a szellem művelésének egyik legfontosabb ágazata: a nevelés- és oktatásügy. Így az állami igényeknek megfelelően nevelték és tanították az embereket. Az állami mellett fellépett a gazdasági hatalom is: ha valaki a fennálló oktatási és nevelési intézményekben emberi képességeit ki akarta bontakoztatni, akkor ezt csak az élethelyzetéből adódó gazdasági hatalom alapján tehetette. Így azok a szellemi erők, amelyek a politikai-jogi és gazdasági életben működtek, jellegükben teljesen ennek az életnek a lenyomatává váltak. A szabad szellemi életnek le kellett mondania arról, hogy teljesítményét az állami-politikai életben érvényesítse. A gazdasági életben is csak olyan mértékben tehetette azt, amennyiben az még az állami-politikaitól független volt. Hiszen a gazdaságon belül a tehetséget nyilvánvalóan érvényesülni kell hagyni, mivel a termelékenység elsorvad, ha a körülmények jóvoltából hatalomra szert tett tehetségtelen egyedül intézkedik.

Ám ha a sok szocialista gondolkodó törekvése megvalósulna, és a gazdasági életet a politikai-jogi élet mintájára irányítanák, akkor a szabad szellemi élet művelése kiszorulna a nyilvánosságból. Az a szellemi élet pedig, amelyik csak a politikai-jogi és gazdasági valóságon kívül fejlődhet, életidegen lesz. Tartalmát olyan forrásokból kell merítenie, amelyek nem függenek össze elevenen ezzel a valósággal, és ez a tartalom idővel olyanná alakul, mint valami életre kelt absztrakció, amelyik csak kereng a valóság körül anélkül, hogy megfelelően hatna rá.

Ilyenformán két áramlat keletkezik a szellemi életben. Az egyik a politikai-jogi és gazdasági élet naprólnapra keletkező követelményeiből meríti tartalmát és keresi az e követelményeknek megfelelő intézményeket, de közben nem kutatja az ember mint szellemi lény szükségleteit. Külső intézményekbe kényszeríti az embereket anélkül, hogy meghallaná, mit is szól ehhez az ember belső természete. A másik belsőleg felismert és akaratesszményekből indul ki. Ezeket úgy alakítja, ahogy az ember bensője megköveteli, de ezek a felismerések elméledésből származnak, nem pedig a gyakorlati életben tapasztaltak vetületei. Ezen eszmények az igazról, jóról és szépről való elmélekedésekből származnak, de nincs meg az erejük a gyakorlati élet alakítására. Gondoljunk azokra az ismeretekre, vallási eszményekre és művészi érdeklődésre, amelyeket a kereskedő, a gyáros, az állami tisztviselő gyakorlati életén kívül belsőleg megél, illetve azokra a képzetekre, amelyek a tisztviselő tevékenységében rejlnek és a könyvelésében fejeződnek ki, vagy arra, ahogyan őt a nevelés és tanítás felkészíti hivatatalára. A két szellemi irányzat között szakadék húzódik, és ezt az utóbbi időben nagyon elmélyítette az, hogy a valósághoz való viszonyban egy, a természettudományban kialakult és ott teljesen helyénvaló gondolkodásmód vált métrékadóvá. Ez a gondolkodásmód olyan dolgok és folyamatok törvényeit akarja megismerni, amelyek az emberi tevékenység hatókörén kívül esnek. Eszerint az ember úgy szólván csak nézője annak, amit a természeti törvényekben felismer. Amikor pedig a technikában működésbe hozza a természeti törvényeket, akkor is csak olyan események elindítója, amelyeket a saját lényén kívülálló erők működtetnek.

A megismerési mód, melynek segítségével így munkálkodik, különbözik az ember természetére vonatkozótól. Nem tár föl semmit azokról a világfolyamatokról, amelyekben az ember saját lénye gyökerезik. Ehhez a felismeréshez olyan szemléletre lenne szükség, amely egybefogja az emberen kívüli és az emberi világot.

Efféle tudásra törekszik a modern antropozófiai irányultságú szellemtudomány. Teljesen elismeri a természettudományos gondolkodásmód jelentőségét az emberiség újabbkori fejlődésében. Tisztában van azonban azzal, hogy amit a természettudományos megismerés közvetít, az csak a külső emberre vonatkozik. A vallásos világnézetek bölcsességét is elismeri, de tudja, hogy ezek a világnézetek az újkori fejlődésben a lélek belső ügyévé váltak, a külső élet pedig elmegy mellettük anélkül, hogy a világnézetek formálnák azt az emberek által.

A szellemtudomány természetesen követelményeket állít a megismerés elé. Ezekhez egyelőre nagyon kevésé vonzódik az ember, mivel az utóbbi századokban hozzászókkott ahhoz, hogy a gyakorlati élet és a belső lelki élet egymástól különválasztott terület. Ebből a megszokásból származik az a szemlélet, amely hitetlenül szegül szembe minden olyan törekvéssel, amely a szellemi belátás talaján akarja kifejteni a véleményét az élet szociális alakításáról. Nézzük meg az életidegen szellemi életből megszületett szociális eszméket: emlékezhetünk Saint Simon, Fourier és mások gondolatira. A vélemény, mely ezen eszmékről kialakult, jogos, hiszen azok nem a valóságban tapasztalt, hanem csak elgondolt megismerési irányzatokból jöttek létre. Ebből a véleményből az az általánosítás keletkezett, hogy nincs megfelelő szellemi módszer a gyakorlati életben megvalósítható eszmék megteremtésére. Ezen általánosítás szülte nézetek mai alakjukban többé-kevésbé Marxhoz vezethetők vissza. Képviselőik semmire sem tartják azokat az eszméket, amelyek a szociálisan kielégítő állapotok létrehozásában szerepet játszhatnának, hanem azt állítják, hogy a gazdasági fejlődésnek kell olyan eredményre vezetnie, amelyből a megfelelő állapotok kialakulnak. Azt szeretnék, hogy a gyakorlati élet menjen a maga útján, hiszen ebben a gyakorlatban az eszmék úgyis tehetetlenek lennének. Elvesztették a bizalmukat a szellemi

élet erejében. Nem hiszik, hogy létezhet a szellemi életnek olyan fajtája, amely legyőzi az utóbbi századokban általánosán érvényre jutott életidegenséget.

Éppen effajta szellemi életre törekszik az antropozófiai irányultságú szellemtudomány. Olyan forrásokból akar meríteni, amelyek egyúttal a valóság forrásai is. A legelső emberi természetben működő erők megegyeznek azokkal, amelyek az emberen kívüli valóságban tevékenykednek. Ezekig az erőkig a természettudományos gondolkodásmód nem jut el, mivel értelemszerűen a külső valóságból származó tapasztalatait dolgozza fel természettörvényekké. De a vallásos világnézetek sem kapcsolódnak többé ezen erökhöz. Elfogadják ugyan a hagyományokat, de anélkül, hogy azok gyökeréig, az emberi belsőbe hatolnának. A szellemtudomány éppen ezen gyökerekig akar hatolni. Megismerési módszereket fejleszt ki, melyek segítségével eljut az emberi belsőnek azokba a járataiba, ahol az emberfölötti történés az emberben folytatódik. A szellemtudomány felismerései az emberi belsőben tapasztalt valóságot fejezik ki. Nem kiagyalt, hanem a valóság erőivel telített eszmékké sűrűsödnek össze. Ezek az eszmék képesek magukban hordani a valóság erejét, amikor irányt akarnak adni a szociális akaratnak. Érthető, ha az emberek eleinte bizalmatlanok a szellemtudomány iránt. Ez a bizalmatlanság azonban csak addig tart, ameddig nem ismerik föl, hogy ez lényegesen különbözik az utóbbi időben kialakult, és általában egyedül lehetségesnek tartott tudományos áramlattól. Ha sikerül megbirkózniuk a különbözős felismerésével, akkor többé nem fogják azt hinni, hogy a szociális tényezők gyakorlati alakításához nem kellenek szociális gondolatok, hanem észre fogják venni, hogy a gyakorlatra vonatkozó gondolatok csakis olyan szellemi életből fakadhatnak, amely képes az emberlét gyökereihez hatolni. Fel fogják ismerni, hogy az utóbbi időben azért zavarodott össze a szociális helyzet, mivel az emberek olyan eszmékkel akartak a tények fölébe kerekedni, amelyekből a tények újra meg újra kiszakították magukat.

Az ember lényébe hatoló szellemi szemlélet erkölcsi értelemben is jó ösztönzésekre lel a cselekvéshez, hiszen a rosszra hajló ösztönzés éppen akkor keletkezik az emberben, amikor lényének

mélységeit gondolataiban és érzéseiben elhallgattatja. A szóban forgó szellemi szemléletből keletkezett szociális gondolatok természetük szerint egyben erkölcsi eszmék is. Mivel azonban ezek nemcsak kiagyalt, hanem megélt gondolatok, megvan az erejük megragadni az akaratot és élő cselekvéssé tenni. A szociális gondolat és erkölcsi gondolat összetartozik a valódi szellemi szemléletben. Az ilyen szellemi szemléletet kifejlesztő élet minden tevékenységgel belső rokonságban van, még a legjelentéktelenebbel is. Ezáltal a szociális érzés, az erkölcsi ösztönzés és a gyakorlati életvitel egymásba fonódó egyetlen egységgé lesz. Ilyen szellemi magatartás csak úgy alakulhat ki, ha teljesen független minden olyan hatalomtól, amely nem közvetlenül magából a szellemi életből származik. A szellem művelésének jogi-állami szabályozása megfosztja erejétől a szellemi életet. Ezzel szemben ha a szellemi életet a benne lévő érdekekre és impulzusokra bízák, akkor az mindenre ki fog hatni, amit az ember a szociális élet területén tesz. – Újra és újra felmerül az az elenvetés, hogy ha a szociális viselkedést erkölcsi impulzusra akarjuk építeni, akkor először teljesen meg kell változniuk az embereknek. Ám ez a feltevés nem veszi számításba, hogy egyes erkölcsi ösztönzések elcsökevényesednek az emberben, ha azokat nem a szabad szellemi életből hagyják kibontakozni, hanem olyan irányba terelik, hogy rajtuk keresztül egy politikai-jogi társadalomalakzat működtethesse megszabott szerepeit. Kétségtelen, hogy a szabad szellemi életben felnevelt és tanított ember sokat visz majd hivatásába a lényéből fakadó, rá jellemző kezdeményezésből. Nem lehet majd őt – akár egy kereket a gépbe – beleilleszteni a társadalmi hajszába. Amit azonban végül is hivatásába visz, nem kárára, hanem hasznára válik majd az egész harmóniájának. A társadalmi élet egyes területeinek történései abból következnek majd, ami a bennük tevékenykedő emberek szellemében él.

Azok az emberek, akik az ismertetett szellemi atmoszférából kialakult lelki közegeben élhetnek, a gazdaság követelte intézményeket a szociális követelményeknek megfelelően fogják életre kelteni. Ezeket az intézményeket azonban olyan emberek nem működtethetik szociálisan, a követelményeknek megfelelően, akik

nek belső természete nem egyezik meg külső tevékenységükkel. Ugyanis nem maguk az intézmények azok, amik szociálisan működhetnek, hanem a szociálisan érző emberek képesek erre az élő jogi érdekekből megalkotott jogi szervezetben és egy olyan gazdasági életben, amely szükségleteket szolgáló javakat állít elő a legcélszerűbb módon. Ha a szellemi élet szabad, és csakis az önmagában meglévő ösztönzésekből fejlődött ki, akkor a jogi élet annál jobbá válik, minél inkább az élő szellemi tapasztalat neveli az embereket a jogi szabályozás módjának meglátására. A gazdasági élet is olyan mértékben lesz gyümölcsöző, amilyen mértékben a szellemi művelés az embereket erre alkalmassá teszi.

Minden, ami az emberek szociális együttműködésében intézményekben valósul meg, eredendően szándékok hordozta akarat eredménye. Csak ha az élet bonyolulttá válik – ahogy ez az utóbbi idők technikai termelési módjának hatására történt –, akkor veszti el kapcsolatát a gondolattal áthatott akarat a szociális körülményekkel. Ez utóbbiak azután a saját mechanikus útjukon haladnak tovább. Az ember pedig, lelki szükségleteit kielégítendő, elvont szellemi síkon keresgél. A körülmények olyanforma alakulásából, amely fölött nem volt hatalma az egyén szellemébdl származó akaratnak, jöttek létre azok az állapotok, amelyeknek a megváltoztatására törekszik a modern szociális mozgalom. Hiszen a jogi életben és a gazdasági körforgásban működő szellemhez nem találhatja többé az utat az egyén szellemi élete; a társadalmi rendszer olyan, hogy az egyént sem jogilag, sem gazdaságilag nem enged ki bontakozni. Aki ezt nem ismeri fel, az egyre csak kifogásolni fogja azt a szemléletet, amelyik a társadalom szervezetét a szellemi élet, a jogállam és a gazdasági körforgás önállóan kezelt területeire akarta tagolni: szerinte ily módon szétbomlik a társadalmi élet szükséges egysége. Azt kell válaszolnunk neki, hogy ez az egység önmagát bomlasztja szét azáltal, hogy saját magából akarja fenntartani magát. Hiszen a gazdasági hatalomból kifejlődő jogi élet működésével aláassa a gazdasági hatalmat, mert a gazdaságilag hátrányos helyzetűek e jogot idegen testnek fogják érezni a társadalom szervezetében. Az a szellem, amely olyan jogi és gazdasági életben válik uralkodóvá,

amelyben ez utóbbiak akarják szabályozni működését, az egyén lélekforrásából születő élő szellemet a gyakorlati étellel szembeni tehetetlenségre kárhoztatja. Ám ha a jogrendet önállóan a jogi tudatból alkotják meg, és a szellemből származó egyéni akarat szabad szellemi életben fejlődik ki, akkor a jogrend és a szellemi erő a gazdasági tevékenységgel összhangban fog működni. Ez csak akkor lehetséges, ha mindezek maguk alakítják ki saját létüket önálló életterületeiken. Éppen különválásztásuk folytán vonzódnak majd az egység hez, míg egy mesterséges egységben elidegenednek egymástól.

Sok szocialista gondolkodó a következő szavakkal fogja elintézni az ismertett szemléletet: a társadalom szerveztének tagolása nem képes létrehozni a gazdaságilag kívánatos állapotokat, erre csakis egy megfelelő szervezet képes. Aki így beszél, az nem számol azzal, hogy a gazdaság szervezetében önálló akaratra képes emberek tevékenykednek. Ha azonban ezt mondjuk neki, nevetni fog; mert ezt magától értetődőnek találja. Közben pedig olyan társadalmi szervezetre gondol, ahol ezt a „magától-értetődést” mégsem veszik figyelembe. A gazdaság szervezetében olyan közösségi akaratnak kell működnie, amely a benne egyesülő emberek egyéni akaratából jött létre. Ám az egyéni akaratok nem érvényesülnek, ha a közösségi akarat teljes egészében egy gazdaságot szervező eszméből származik. Akkor azonban maradéktalanul kibontakoznak, ha a gazdasági területen kívül létezik olyan jogi terület, amelyben nem gazdasági szempontok a mérvadóak, hanem csakis a jogi tudat szempontjai, és ha kettejük mellett a csupán szellemi ösztönzéseket követő szabad szellemi élet is helyet kap. Akkor majd nem olyan mechanikusan működő társadalmi rend jön létre, amelyhez nem lehet az egyéni akaratokat huzamosabb

időre hozzáigazítani, hanem lehetővé válik, hogy az emberek szociális szellemű egyéni akaratukból folytonosan alakítsák a társadalmi állapotokat. A szabad szellemi életben az egyéni akarat meg fogja őrizni szociális irányultságát, az önálló jogállamban a szociális érzületű egyéni akaratokból igazságosan működő közösségi akarat fog keletkezni, így az önálló jogrend szervezte szociális irányultságú egyéni akaratok a szociális igényeknek megfelelően fognak tevékenykedni a javakat termelő és elosztó gazdasági körforgásban.

A legtöbb ember ma még nem hisz benne, hogy az egyéni akaratokból kiindulva lehetséges megalapozni egy szociálisan megfelelő társadalmi rendet. Ez érthető, hiszen a gazdasági és állami függőségben kifejlődött szellemi életből nem keletkezhet ilyen hit. Az a szellemi magatartás, amely nem szabadon magából a szellem életéből, hanem valamely külső szervezetből fejlődött ki, nem tudhatja, mire képes a szellem valójában. Vezetetni akarja magát, mivel nem ismeri fel, hogyan irányíthatná magát, ha az erőt saját forrásaiból meríthetné. Azt szeretné, ha a szellem irányítása a gazdasági és jogi szervezet mellékhatásaként jönne létre, és nem veszi figyelembe, hogy gazdaság és jogrend csak úgy létezhet, ha áthatja őket a magamagát követő szellem.

A szociális megújuláshoz nemcsak jó akaratra van szükség, hanem bátorságra is, mely szembeszegül a szellem erejében kételkedő hitetlenséggel. Ezt a bátorságot az a valódi szellemi képesség kelteti életre, amely alkalmasnak érzi magát olyan gondolatok létrehozására, melyek nem csupán a belső lelki tájékozódást szolgálják, hanem keletkezésükkor már magukban hordják a gyakorlati élet kiala-

kításának csírán. A szellemi mélységekbe leszálló akarat oly erőssé válhat, hogy minden emberi tettben közreműködhet.

Az életben gyökerező szellemi képességen sokszor azon impulzusok összegét érti, melyekre annak van szüksége, aki a saját megszokott életpályáján mozog, és aki a szellem oldaláról a megszokottba történő bármely beavatkozást idealista zavarosságnak tart. Az imént vázolt szellemi szemléletet nem kellene összetéveszteni sem azzal az elvont szellemiséggel, amely érdekeit nem képes kiterjeszteni a gyakorlatra, sem pedig azzal a szellemi irányzattal, amelyik, ha a gyakorlati élet irányítására gondol, tulajdonképpen azonnal megtagadja a szellemet. Ez a két gondolkodásmód nem veszi észre, hogyan működik a szellem a külső élet tényeiben, ezért helytelennek érzi az ebbe a működésbe történő tudatos behatolás igényét. Pedig éppen ez az igény nemzi azt a felismerést, amely a „szociális kérdést” a helyes fényben láttatja. Ezért olyan kevésbé kielégítőek e „kérdés” jelenlegi megoldási kísérletei, hiszen sokaknak még a lehetőségük sincs meg valódi tartalmának meglátására. Úgy vélik, hogy gazdasági területen merül fel a kérdés – gazdasági intézkedéseket keresnek tehát megválaszolásukra. Azt gondolják, hogy a gazdaság átalakításában meglelik a megoldást. Nem ismerik föl, hogy ezeket az átalakításokat csak olyan energiák hozhatják magukkal, amelyek az emberi természetből szabadulnak föl az önálló szellemi és jogi élet föléledésével.

(Tatai Mária fordítása)

Rudolf Steiner (1861–1925) az antropozófiai mozgalom alapítója. Gondolatai termékenyítő impulzusokat adtak többek közt az orvostudomány, építészet, pedagógia, mezőgazdaság területeinek. Irányításával jött létre a Dornachban (Svájc) működő Szellemtudományi Főiskola, a Goetheanum.

Goethe színeköre

Az első Goetheanum, metszet és déli oldalhomlokzat

A GOETHEANUMTÓL GOETHÉIG

Berta Erzsébet Ágota

A XX. század kezdetének képét két világnézet és kollektív érzés egymást ellentépező kapcsolata rajzolja ki előttünk: a szkeptikus válság-tudat és a holisztikus bizalom-eszme. Nemcsak a „minden egész eltörött” metaforájába sűrített ismeretelméleti, morális és nyelvi válság, hanem az abszolút igazság, az univerzális elméletek és a morális rend iránti igény is meghatározta ezt a kort: a dekadenciával, nihilizmussal, szkepticismussal egyidőben a messianizmus, az életreform-eszme, a miszticizmus is formálta a modernség színeképét.

A fundamentális igazság és az univerzális bölcelet iránti igény mindenekelőtt az organikuság elméleteiben és életkísérleteiben öltött testet: Manfred Diersch filozófiai organológiája, Ernst Haeckel esztétikai fiziológiatana, Rudolf Steiner antropozófiája s a természetesség számos mozgalma, a szabad testkultúra, a mozdulatművészet, a reforméletmód sok-sok lelkesült hívet vonzott Európa szerte. „Az élő forma genetikus forma (...), olyan forma, amely folyamatként áll előttünk” – fejtegette a filozófus Diersch, aki egyben azt is gondolta, hogy az élő természet formáiban és öröklődés-folyamataiban megmutatkozó morfogenetikus fejlődéstörvény univerzális szabály, olyan princípium, mely az élet valamennyi szféráját szabályozza – a szociális valóságot éppúgy, mint a művészetet. Manfred Diersch koncepciója-

ból az most az érdekes számunkra, hogy a műalkotást is az organikus formák közé sorolta, méghozzá úgy, hogy a művészet és a természet között nem egyirányú, determinisztikus viszonyt képzelt el, hanem finom alterációt. Úgy gondolta, hogy, míg a művészetben a biológiai morfogenezis a szabályozó elv, a természeti formák (ki)alakulása művészeti szabályok alapján történik. Ez a tétel a zoológus, Ernst Haeckel tanai révén lett igazán népszerű. Radioláriákat mikroszkóppal vizsgálva Haeckel azt látta meg, hogy a mikroorganizmusok és a sejtszintű, szabad szemmel nem látható életfolyamatok is esztétikus alakzatokba rendeződnek, s ez a strukturalódási folyamat olyannyira hasonlított számára az ember készítette műalkotások mélyszerkezetére (ld. szimmetria, spirál, geometrikus görbék), hogy úgy vélte, egy közös „teremtő művészi ösztönt” kell feltételezni, mely mind az emberben, mind az organikus természetben munkál. „A radioláriák sztereometrikus szerkezetei a tudós géométeri pontosságával vannak kialakítva, fantasztikus rácshejűk vetekszik az Alhambra építészeteinek fantáziájával” – írta Haeckel lelkesülten *A természet mint művész* című könyvében. A természet formái művészi formák, a művész formái organikus formák – ez ennek a belátásnak a sugallata; ami egészen új fogalmát jelentti a természetnek, a művészetnek és

a kettejük viszonyának is. A művészet nem az individuális zseni öntörvényű alkotása, a természet nem az ember otthona (vagy száműzetésének emléke), a művészet nem utánpótlása a természetnek, a művészetnek pedig nem mintakönyve a természet – ahogy sokféle intézmény és nyelv hagyományozta az évszázadok során a kánon peremére szorítva több olyan elméletet, mely másként látta mindezt.

XX. századi organológiák viszont épp erre az „apokrif” természet-és művészet-bölceleltre lettek kíváncsiak. A természetkutatás új eszközei (mikroszkóp, röntgen stb.) révén a természet új képe (és képzete) született meg ekkor, a művészetet pedig a vallás, az esztétikum, a bölcelet és az élet egységében – „a szépség mindennapi kenyér” programjával – akarták értelmezni. Ez az új természetkép s a társadalmi és spirituális művészet programja volt az a perspektíva, ahonnan meglátható volt például Goethe elfeledett (pontosabban: a klasszicista kánonban feledésre ítélt) esztétikai természetbölcelete és organikus művészettana. Nem véletlen, ha Diersch és Haeckel is erre az apokrif, a kortársak által csak megmosolygott, „absztrakt kertészektént” csúfolt goethei természetfelfogásra hivatkozott, mikor saját eszméinek legitimációját kereste. S különösen nem véletlen, ha az antropozófia alapító eszméit Rudolf Steiner is, a

gondolkodó Goethe” természetfilozófiai költeményeiben fedezte fel.

Steiner és Goethe „szellemi találkozását” egy kevésbé ismert körülmény is segítette. A berlini irodalomtörténész–lexikográfus, Joseph Kürschner 1882-ben meghívta Steinert egy új Goethe-kiadás munkálataihoz; a műszaki diplomás fiatal Steiner a természetfilozófiai írások kiadásának felelőse lett. A természetbölcseleti Goethe-hagyaték gondozását Steiner nem csak textológiai feladatként fogta fel. Már szövegkommentárjai és kiadói előszava sem csak a filológus dokumentarista nézőpontját tükrözik. Számos Goethe-reflexiója pedig, amely gondolkodói pályáját végig kísérte egyértelműen azt mutatja, hogy az irodalomtörténeti szövegkorpusz az antropolozofikus létbölcselet, főként a pedig az organikus építőeszmé kikristályosításának alkalmát jelentette számára.

Rudolf Steiner írott és előadott szövegeiben több helyütt hangsúlyozta, hogy mindenekelőtt Goethe természetvizsgálati módszertana és szemléletmódja ragadta meg. *„A színtan alaptörvényeit az ég kékje nyilatkoztatja ki. Ne keressünk semmit a jelenségek mögött: ők maguk a tanítás”*– idézte egyetértően az empirista Goethét, aki a tényekben mutatta fel a teóriát. Az organikus élet megismerésére kimunkált goethei szemléletmódról pedig még önéletrajzában is elragadtatottan írta, hogy nem csak benne, de a tudományok történetében is koperikuszi fordulatot hozott: *„Goethe számomra az organikus élet Galileije. Galilei az élettelen természet fogalmaival a modern természettudományt alapozta meg; amit ő az anorganikus világ vonatkozásában tett, azt tette Goethe az organikuséban”*. Ebből a perspektívából érthető, hogy Rudolf Steiner épp a *Színtant* tartotta Goethe „legérettebb természetbölcseleti munkájának”. A newtoni fizika felől téveszmének minősített színelmélet Steiner fenomenológiai értelmezésében új jelentést kapott. A sokféleképpen

értelmezett goethei rejtvény – *„Ha nem lenne a szem napszerű, / A nap nem tekintene rá”* – azt jelentette számára (amit egyébként Wittgenstein számára is később), hogy a fény tulajdonságairól nem lehet a látás tulajdonságai nélkül gondolkodni. S ez azt is tartalmazza, hogy a dolgokat csak környezetükkel együtt (melybe beleértendő a szemlélő is) lehet leírni, mert a tárgyi világ struktúrái nem választhatók el a szemlélet struktúráitól. Ez a felfogás, mely a XVIII. század végi racionalizmus közegében csakugyan „időszerűtlen” (ezért értelmezhetetlen) volt, csak a XX. század fenomenológiai ismeretelméletének horizontján – ahová Steiner antropolozófiája is besorolható – vált olvashatóvá.

Rudolf Steiner azt is észrevette, hogy a módszer kérdése Goethe bölcseletében nem az eszköz járulékos problémája, hanem tartalmi momentum: a tapasztalati elvű módszertan és az eleven – de nem antropomorf (!) – mechanizmusként elképzelt természet képzelet szorosan összetartozik filozófiájában. Goethe úgy vélte, hogy az eleven, de nem antropomorf – ami éppenséggel azt jelenti: organikus – természetet nem a hasonlóság köti össze az emberrel (és világával), hanem az, hogy mindkettőjük azonos törvények irányítják. Ezt az univerzális törvényt írta le a metamorfózis-elméletében. A metamorfózis maximája szerint az organikus világ sokfélesége ugyanazon elv jegyében alakul ki. Bár a formák (és létmódok) különfélék, kialakulásuk módja azonos: mindegyik alak ugyanazon ősfenomenumból jön létre a morfogenezis törvényei által. Az organikus forma elméletének legfontosabb eleme a processzualitás. Az a képzet, hogy az élő világ minden formája a lét végtelen folyamatának egy állomása, mely egy korábbi forma átváltozását reprezentálja s egy elkövetkező átváltozás mozgató energiáit hordozza magában. „A forma mozgó: keletkező és elmuló. A formatan ezért az átváltozás

tana. A metamorfózis elmélete a természet valamennyi megnyilvánulásának kulcsa”– írta Goethe természetfilozófiájának összefoglalásaként.

Rudolf Steiner a bölcsesség kútfejeként örököltette tovább az antropolozófia filozófiájában és művészeti kísérleteiben – főként az euritmikus mozdulatművészetben és az organikus építőstílusban – a metamorfózis elméletét. Goethe kortársai viszont nem keveset ironizáltak fölötté, mondván: ez a morfológia „*olyan mint az ornamentika tankönyve, melyben a kőfaragó azt tanítja, hogyan kell az épület növényi díszítéseit megcsinálni*”. A poénos kritika rosszul esett persze Goethének, pedig valamit igencsak telibe talált. Azt, hogy a természettan itt egyben művészeti formatan, s a mi szempontunkból – pontosabban: az építő Rudolf Steiner szempontjából – az sem lényegtelen, hogy épp építészeti formatan. Goethe *expressis verbis* meg is fogalmazta, hogy a művészet ugyancsak szemléleti forma, ami azt is jelentette számára, hogy nem mimetikus (leképező), hanem hermeneutikai (értelmező) viszonyban áll a természettel. Antropológiai feladata és küldetése is abban áll, hogy *„manifesztálja a természet titkos törvényeit, melyek nélküle rejtve maradnának”*. „A természet legnemesebb feltárója a művészet” – fogalmazta meg művészetfilozófiájában.

Mintha ezt igazolná, hogy a metamorfózis elméletének is költeménnyé kellett válnia ahhoz, hogy lételméleti tétje felfogható legyen. Míg a tudományos elméletként megfogalmazott metamorfózistan gúny tárgya volt, bölcselő elégiaként hatalmas sikere lett. A vers, A növények alakváltozása pedagógiai kerettörténetbe illeszti a bölcseletet: a lírai én arra tanítja kedvesét, hogyan lehet meglátni a növényi formák érzéki kavalkádjában a természet, titkos törvényét”. A titkos természettörvény az átváltozás folyamata: az, ahogyan a növényi magból előbb a csíralevél, aztán a

szár, a kocsány, a virág, majd a természet kifejlődik, s abban a csíra, az új növény összejtje újra megjelenik. Az evolúció és ciklikusság ritmusát mint léttörvényt megtestesítő növényi alakváltozást a szerelem nyelvén jeleníti meg a szöveg. A természettel való találkozás, amely a filozófiai megismerés alkalmá, olyan versben jelenik itt meg, melyet szerelmes társának ajánl a költő. Természet, bölcselet, művészet és szerelem kerül így kölcsönviszonyba. A metamorfózis nem tantételként, allegorikusan kerül bemutatásra, hanem szerelmi ajándéknak szánt költeményként, szimbolikusan – azt is jelezve ezzel, hogy a természettörvény nem spekulatív tétel, hanem maga is eleven szabály.

Az, hogy a művészet speciális „világnevezeti nyelv”, Rudolf Steinernek is meggyőződése volt. Számára azonban nem a nyelvi művészet (a költészet), hanem a test- és térművészet tűnt igazán alkalmasnak arra, hogy mint „szemléletes tanítás” hatékony legyen. Antropolozófiai elméletének egyik centrumát jelenti egy olyan művészet elképzelése, amelyik analóg viszonyban áll a testmozgással: formái, kompozíciós sémái az emberi mozdulatban gyökereznek. Euritmia-tanként elhíresült elmélete szerint a mozduló ember néma testbeszéde a térszervezés ősfarmája (ami azt is jelenti, hogy minden művészeti ágnak ősmintája). Az euritmia-konceptió azt is tartalmazza, hogy a művészet nem az esztétikai gyönyörködés forrásaként fontos az ember számára, hanem azért mert a művészet is ugyanabba a „kozmikus erőhálóba” tartozik, ahol az embernek is egzisztenciális helye van. Steiner úgy gondolta, hogy ennek az egzisztenciális helynek a „vonzását” a materiális tér sajátos kialakításával – tehát egy speciális építészettel – lehet az ember számára érzékelhetővé tenni. Egy olyan építészettel, amelyben valamennyi funkció és forma e „kozmikus erőháló” képezi le az anyagban, miköz-

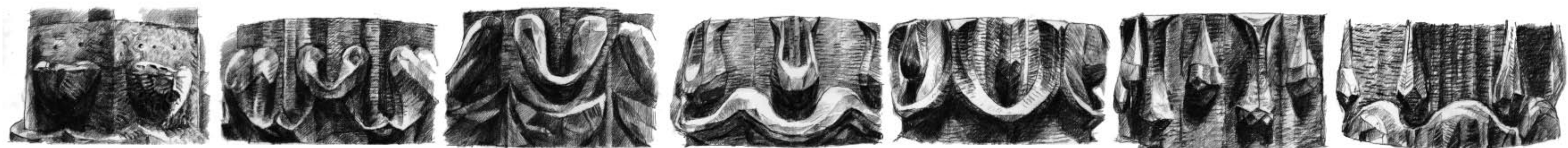
ben pedig „az emberi testtörvényeket kivetíti az emberen kívüli térbe” – így válna szemléletes tanítással is egyben.

A Goetheanumot – Rudolf Steiner legfontosabb építészeti kísérletét – az építészettörténet is az antropolozofikus tanok építészeti adaptációjának tartja, melynek formatani elveit a goethei metamorfóziselméletből lehet megérteni. A goethei természetelmélet azzal vált itt építészeti formává, hogy az organikus élet generatív formaelvét az építészeti formaképzés alapjává tette. *„Az épületnek organizmusként kell viselkednie. Formái úgy alakulnak ki, ahogyan a földből kinőnek a növények. Dornachban azt kíséreltük meg, hogy az élelenséget olyan szintre juttassuk, ahol az addig csupán csak dinamikus, metrikus, szimmetrikus korábbi épületformák organikusá válnak”* – írta Steiner az első Goetheanumra emlékezve. Az épület fejlődésfolyamat tehát, melyben a formák a variáció – egyszerre organikus, geometriai és kompozicionális-esztétikai fogalma (!) szerint – átmennek egy másik formába. Az épületen minden architektúrális részlet egyforma viszonyban áll az épület eszmei alapformájával, ami azt jelenti, hogy az épületet egyetlen gesztus hatja át (ezért is nevezte Steiner „épületgesztusnak” az építményt). Ahogyan a növény különböző részei ugyanazon morfogenetikai viszonyban állnak a maggal, az épületet is úgy kell kinőveszteni egy architektúrális magból. Az épületnek nem hasonlítani kell tehát a természetre, hogy természeti legyen: organikuságát a ház, a természetben (is) munkáló univerzális teremtetstörvény építészeti adaptációjától kapja (ezt nevezte, igen találóan, Kandinszkij „absztrakt természetelvűségnek”).

Az első Goetheanum „építészeti magjának” Steiner a kettős kupolát választotta, egy olyan földémszerkezetet, mely formai és funkcionális analógiát mutat az emberi koponyával. Formaválasztását az újplatonista emberfelfogás s a goe-

thei antropológia is befolyásolta. Ezen emberképek szerint a koponya két természetes nyílása az ember kettős természetének szimbóluma. A szem – mely a természetes fényt felveszi, a szupranatúrális fényt pedig kisugározza –, a száj – mely természetit magába nyeli s ezzel az embert környezetében feloldja – az égi és a földi, a szellemi és a materiális, az individuális-tárgyszerű és a kollektív-folyamatszerű találkozásának helyei. Építészeti forma-és téralakká vált mindez az első Goetheanummal együtt épített két másik dornachi házban, a Fűtőházban és az Üvegházban is: a koponya-szerű íves földémekek, az anus-szerűen kialakított ajtónyílások, a színes, metszett üvegablakok, melyek virtuális tereket hoztak létre a materiális térben, ezt az emberkonceptiót is tapasztalati közvetlenségbe hozták. A metamorfózis elmélet pedig explicit módon is megjelent az első Goetheanumon. A kupolaterem hét tartóoszlopának lábázatát olyan ornamentikával alakították ki, mely a növényi fejlődés hét stádiumát szemléltette absztrakt fametszetben – úgy, ahogyan a Goethe-vers is leírta a szavakkal: a magtól, a csíralevélen, a száron, a kocsányon, a virágon át a termésig, mely magában foglalja az új növény magját. A hét oszlopon nyugvó architráv vakolt hullámvonala pedig a Goethénél is megjelenő vitalisztikus életáram materializálódása is volt számukra. Ilyen sajátos módon beszélő épület volt a Fűtőház is. A műszaki funkciót (fűtőanyag hőenergiává alakítása) olyan épületformába telepítették be, mely a használati funkció filozófiai tartalmait is megta-pasztalhatóvá teszi. A magasba szökő kémény amorf-organikus sziluettje a neoplatonista emanációtan felől kap jelentést: az anyag szellemihez való visszaemelkedésének szimbolikus helye is lesz.

(A szövegben szereplő valamennyi idézet a szerző fordítása)

WALDORF-ÓVODA SZOMBATHELYEN

Litkei Tamás

Szerkesztő úr kérésére, hogy próbáljam összegezni a bemutatott épülettel kapcsolatos hibákat, nehézségeket, két, az épület egészét befolyásoló körülményt tudok felmutatni melyek „kis magyar sajátosságaink” következményei:

Az első a hely, a választott telek. Furcsa, de a Szombathely nagyságú városban manapság nincs alkalmas környezet óvoda építésére az új építési területeken még elméletileg sem: az ok a telekspekuláció és a gyermekhiány. Az önkormányzatok a szabályozási tervek nehézkességénél fogva tehetetlenek, ha egy közösség magánereiből, nem önkormányzati rendszerben működő óvodát kíván létrehozni. Ennek híján maradt a kialakult kertvárosi telekosztás, a maga szabadonálló beépítési módja mellett húsz méteres szélességével, és száz méteres hosszúságával.

A tervezett óvoda alaprajzi kialakításának a kitisztított alaprajzok ellenére is észlelhető ellentmondásai ennek a körülménynek köszönhetőek. Az elnyúló alaprajz, a hosszú, oldalhatáros beépítés-szerű északi homlokzat: mind a zsákban táncolás kényszerének következményei.

A környezet is ennek a sűrű osztású telekszerkezetnek megfelelően alakul: a hajdani kiskertes erdős területen, a dombtetőn megakadályozhatatlanul épülnek a házak: az épülettől hat méterre neobarokk manzárdtetős villácska készül mintegy 300 m²-en – szerencsénkre a zárt északi homlokzat felől.

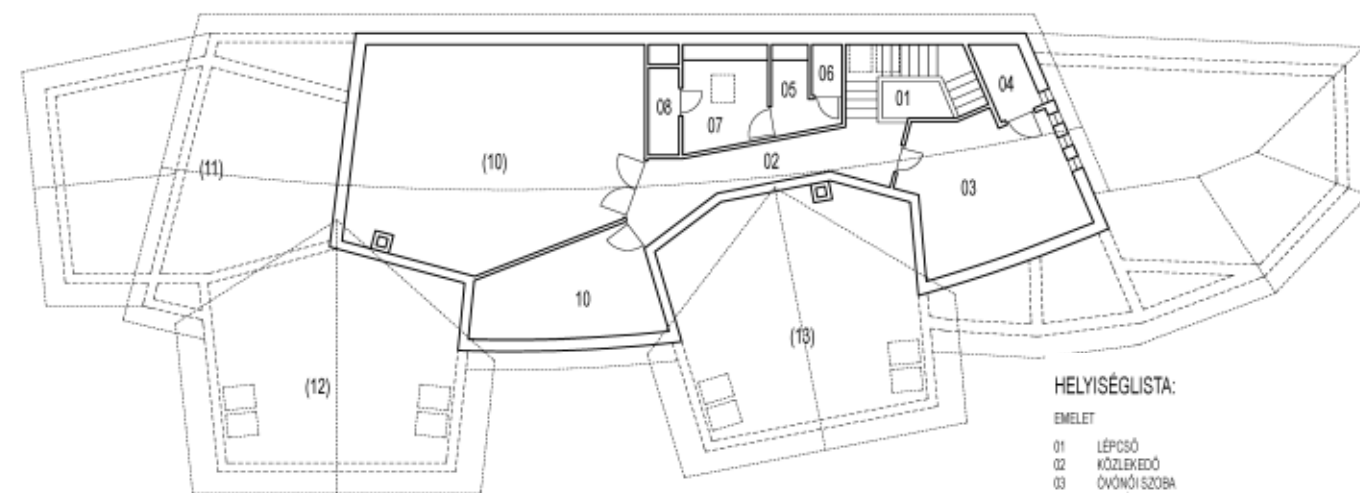
A képeken érzékelhető tágasság oka, hogy a déli szomszéd telek túloldalán egy építőanyag kereskedés működik; így két tűz közé szorulva (tűzép és óvoda) eladhatatlanná vált, ezért – és a jó ismeretségnek köszönhetően is – használhatjuk. Mivel ez

ideiglenes állapot, jobb bele sem gondolni, hogy mi lesz, ha valaki még is építeni akar majd erre a telekre is.

A másik, hasonló történet az anyaghasználattal kapcsolatos. Az önálló kis „ház-öskép”-ként megjelenő csoportszobáknál vályogszerkezetet akartunk használni kedvező élettani hatása és házilag megépíthetősége miatt. Még a csoportszobák mennyezetét is tapasztott, boltozott kialakításúra terveztük.

Ezért tisztán parabolaíves kialakításúak ezeknek az épületrészeknek a nagy megnyitásai, íves formái, hiszen ha laikus, szülői munkával készül, talán így lehet a legbiztonságosabban megépíteni.

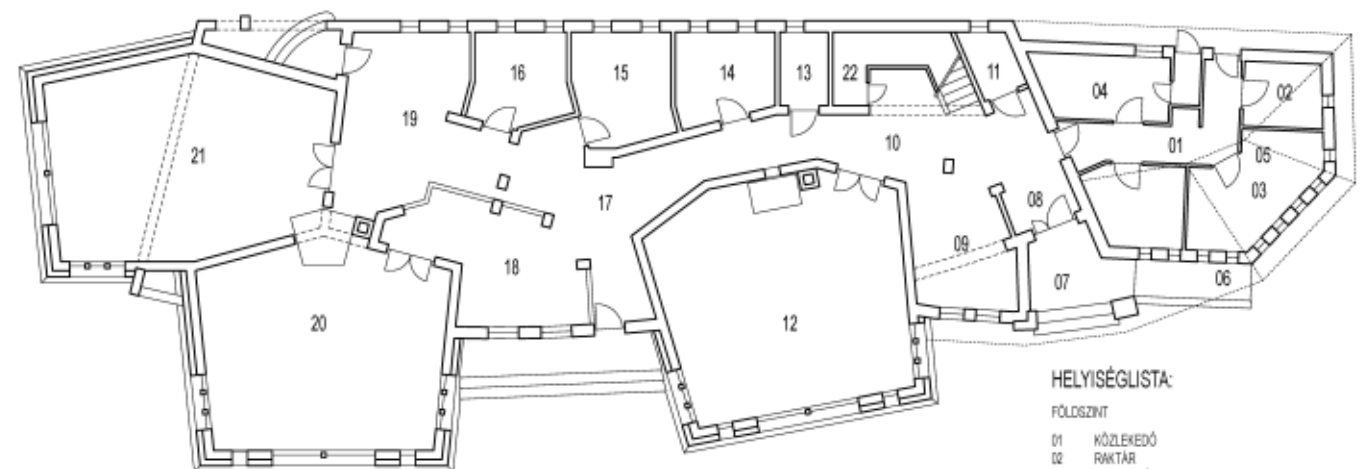
A vályoggal viszont nem tudott mit kezdeni a helyi tűzoltóság szakértője, aki az óvoda épületkategória miatt nem volt hajlandó az ezeréves tapasztalatokra hagyatkozni (hisz ez nem

HELYISÉGLISTA:

EMELET

- 01 LÉPCSŐ
- 02 KÖZLEKEDŐ
- 03 ÓVONÓI SZOBA
- 04 RAKTÁR
- 05 MOSDÓ, KÖZLEKEDŐ, TAKSZERTÁR
- 06 WC
- 07 ÖLTÖZŐ
- 08 MOSDÓ, ZUHANYZÓ
- 09 ORVOSI SZOBA
- (10) PADLÁSTER (EURITHMIA)
- (11) FOGLALKOZTATÓ LÉGTÉR
- (12) FOGLALKOZTATÓ LÉGTÉR
- (13) FOGLALKOZTATÓ LÉGTÉR

HELYISÉGLISTA:

FÖLDGÉSZ

- 01 KÖZLEKEDŐ
- 02 RAKTÁR
- 03 KONYHATER
- 04 FEHÉR MOSOGATÓ
- 05 TÁROLÓ
- 06 RAKTÁR
- 07 FEDETT BEJÁRATI TERASZ
- 08 ELŐTER
- 09 CSOPORT ÖLTÖZŐ (1)
- 10 KÖZLEKEDŐ
- 11 KAZÁN HELYSÉG
- 12 CSOPORTSZOBA (1)
- 13 MOZG.SÉR. ES ÓVONÓI WC, MOSDÓ
- 14 CSOPORT WC, MOSDÓ (1)
- 15 CSOPORT WC, MOSDÓ (2)
- 16 CSOPORT WC, MOSDÓ (3)
- 17 KÖZLEKEDŐ
- 18 CSOPORT ÖLTÖZŐ (2)
- 19 CSOPORT ÖLTÖZŐ (3)
- 20 CSOPORTSZOBA (2)
- 21 CSOPORTSZOBA (3)

törvényi kategória), és egyedi éghető-ségi minősítést kért a 70 cm vastag falszerkezetre.

Természetesen erre sem pénzünk, sem időnk nem volt, és ez volt az a pont amikor az addig erős szülői közösség is elbizonytalanodott.

Kompromisszumként, megtartva a formavilágot, így alakultak a fő épülettömeghez hasonlatosan bontott téglaburkolatossá a csoportszobák falai, és gipszkartonból készített parabolaszegmens boltozattá a mennyezetek. Az átalakulás drámáját jól mutatja az egyik társunk által az átadásra készített montázs.

Azért nem ennyire rossz a kedvünk, nekünk szülőknek és építőknek, amikor az épületet használjuk és működtetjük, mint a fenti sorokból kitűnhet. Büszkéek vagyunk rá és szeretjük. Mondjuk úgy, mint egy rózsát, amely árnyékban és rossz talajon nőtt, kicsit satnya is talán, de virágának színe és illata is van.

LELESZ, POLGÁRMESTERI HIVATAL ÁTALAKÍTÁSA

Fábián Rigó Tamás

Úgy szoktam mesélni, hogy a kövér cigány közmunkás állt a második emelet magasságában egy áthidalón, és közben légkalapáccsal véste-bontotta szét azt, amikor munkavédelmi ellenőrzést kaptak, és a felügyelő – jobb híján – a védőszemüveget kérte számon rajta. Valójában Miki inkább vékony közmunkás, és valójában inkább flexelt, de védőszemüveg – mindenki megkönnyebbülésére – megvolt, nem vitte el senki, a sarokba lett letéve, nehogy valami baj érje. A felügyelő a helyszínre érkező – vagy inkább szinte mindig ott tartózkodó – polgármesternek sorolta hiányosságokat, első között a főfalán bontott három méteres nyílást, lógó téglákkal; amaz megnyugtatta hogy arra soha senki sem jár... Közben persze az emberek mind odagyűltek, és az imént kifogásolt falattörés alkotta keretben álldogáltak, mind a harmincan. A polgármester megelégtelte a vitát, és azt mondta a munkavédelmi felügyelőnek, hogy *idefigyeljen. Ez egy falu, és mi így tudunk építkez-*

ni. Ha nem így építkeznénk, nem építkeznénk sehogy. Mire amaz kis gondolkodás után ezt válaszolta: *De jó maguknak, nálunk, az én falumban nem épül semmi... vigyázzanak magukra.*

Zurbola Mihály, a leleszi polgármester, azt gondolta, elmegy Makovecz Imréhez, és átterveztetni a régi lapostetőt hivatalt, hiába intették, hogy ott *egy csikk egy millió*, neki a legjobb kellett. A Mester mint régi jó barátját üdvözölte. (Szinte mindenkit így üdvözöl, aki belép az irodájába; úgy gondolom annyi emberrel találkozott már, hogy nem akar senkit megbántani azzal, hogy esetleg nem emlékszik rá... az embereket egyébként lenyűgözi ez a régi-barátom-érzés, és nagyon hálásak érte.) Figyelmesen meghallgatta, és azt mondta hogy *menjen fel a Rigóékhoz*, és beszélje meg a részleteket, ezt a munkát ők tervezik meg a Makonában, *a felügyelettemmel.* A vázlatot makettjére a Mester azt mondta – ezt nagyon megjegyeztem – *hogy irracionálisan racionális.* Ez így is maradt.

Elkészült a vázlat, a meglévő bizalom megerősödött, és kiderült hogy a Makovecz sem dolgozik többet, mint bármelyik szlovák építész. Az engedélyezési terv határidejét lekéstük, szóltunk is előre, Zurbola viszont a határidőre eljött, és fizetett – előre. *Ez csak pénz* – mondta. Az építést megfordította, a tetővel kezdte, amikor az kész volt, kibontotta alóla a házat. A legjobb anyagokból, a főleg helyiekkel, részben közmunkásokkal épített, környékbeli művészeket, faszobrászt, kovácsot segítségül hívva, alig néhány szakemberrel; az általánosan elfogadott árszínvonal feléből megépült a ház, mindenféle állami céltámogatás nélkül. A nyár elejére tervezett átadásra már a határ mindkét oldaláról bejelentkeztek neves politikusok. A környéki kulturális rendezvényeket már nagy számban itt tartják, és célzott, buszos kirándulást is szerveztek már a *Makovecz-házhoz.* Voltunk nemrég a Mesterrel, azt mondta *rendben van.* Azóta a kolostor alá Bata Tibi egy kis közép-

kori városmagot tervezett, és lassan készül egy termálfürdő terve is...

A kőburkolat a közelből származik, ilyenből épült a gótikus Szent Gotthárd kőhid a falu határában. A terveken a kőfalba egy nyers kő áthidalót rajzoltunk, két méter hosszú, hatvanszor hatvanas hasáb. Elkészült egyet faragni, de már látszott hogy reménytelen a vállalkozás, amikor a bányából szoltak, hogy a robbantáskor pont egy ilyen darab esett ki, jöhetnek érte...

A régészeti leletek tanúsága szerint a község területe a kőkorszak óta folyamatosan lakott. Bőséges leletek kerültek elő a bronzkorból, a római-barbár korszakból és a korai szláv korból is. A település neve a 12. század végén bukkan fel először. A leleszi apátságot 1180-ban alapította a váci püspök, erődítései a 16. században épültek. 1213-ban az itteni templomban helyezte el II. Endre király a meggyilkolt Gertrúd királyné jobb kezét,

amellyel gyilkosai ellen védekezett. A király által kibocsátott leleszi alapítólevél fontos nyelvemlékünk. Az apátság a 13. századtól 1567-ig hiteleshely, ahonnan számos fontos oklevelet kelteztek. 1910-ben 1821, túlnyomórészt magyar lakosa volt, *ez nagyjából ma is ennyi, és így, de egyre fogy.* A trianoni békeszerződésig Zemplén vármegye Bodrogközi járásához tartozott. 1938 és 1944 között újra Magyarország része volt. (Wikipédia)

SZENTMÁRTONFÖLDE KÖRTEMLOMA

Németh Zsolt

Ezzel az írással egy cikksorozat veszi kezdetét az Országépítő hasábjain, amely a Kárpát-medence építészeti szempontból legkülönlegesebb középkori templomai közül mutat be néhányat. Számos körtemplomunkról esik majd szó benne, kitér a forma diktálta működésrendjükre, de „értelmezhetetlen” szerkezeti egységeket magukban foglaló, hosszúházas templomok is sor-

ra kerülnek. Az épületformák tanúságtevői a korai magyar kereszténység meglétének, metamorfózisuk pedig változásainak.

Veszprém megyében, a Somló észak-keleti oldalán található Doba község. Közigazgatási határától kissé délre, a hegy oldalában, a Somló vára alatt, a szőlők között bújik meg a hajdani

Szentmártonföldre középkori téglatemploma (1. kép). Az épülettől 60 m-re szintén a katonaszent védelme alatt álló forrás buzog, mely ma már a Szent Márton-út egyik állomása. Az elpusztult település a somlóvásárhelyi apácakolostor szőlőművelő faluja volt, első ismert említése 1309-ből származik (Lukcsics 16. o.).

A templom mai formája három fázisban alakult ki. Először egy 450 cm-es belmagasságú körtemplom épült meg. A XIII. században áttörték a nyugati falát és egy 476 cm hosszú, 343 cm széles hosszúházat építettek hozzá (2. kép). Utóbbi lett az új templom hajója, a megbontott kerektemplom pedig a szentélye. Az alaprajzból kitűnik, hogy a kissé elliptikus körtemplom és a hosszúház nem egyidőben épültek, hiszen az előbbi sokkal zömökebb: a bejáratnál 160 cm vastag a fala.

A XVIII. század második fele újabb átalakítást hozott: az akkori hajó északi falát áttörték, és egy nagyobb hosszúházat toldottak hozzá. A bővítés eredményeképpen az új hosszúház lett a templom hajója, a régi a szentély, a kerek rész pedig sekrestye (3. kép).

Az épület legérdekesebb része az elsőként elkészült kerektemplom. Egyszerű formák jellemzik: falai díszítetlenek, kupolája egyszerű félgömb. Két résablaka van, melyek keleti, illetve déli irányba néznek. A bejárat észak felé

1. kép • Somló vára és a szentmártonföldi templom a hegy keleti lejtőjén. (Valamennyi kép a szerző felvétele.)

nyílik, ami szakrális épület esetében szokatlan. Mivel a nyugati falszakasz ma már hiányzik, nem tudjuk, hogy ott az eredeti bejárat vagy egy harmadik résablak helyezkedett-e el.

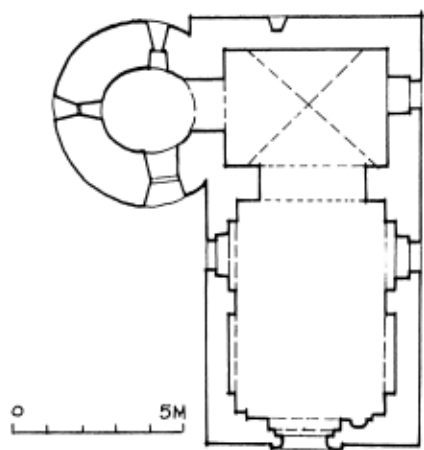
A körtemplom egészen különleges voltát a belső tér mérete adja: a nagytengelye méréseim szerint mindössze 260 cm hosszú! Félutcatnyi embernél több nem fér el benne, ha valamiféle szertartás helyszínének tekintjük, ami eszközök (pl. „oltár”) használatával is jár. Ennek következménye, hogy nem Szent István ama törvénye alapján készült, hogy minden tíz falu építsen egy templomot – ebbe még a szentmártonföldi hívek sem fértek volna el. Ám egyértelmű, hogy az épület nem őrtorony vagy valamiféle tároló volt, hanem szakrális rendeltetésű.

A szentmártonföldi rotunda XIII. századi bővítése nyomán létrejött épület sok szempontból építészeti baklövés. A szentély – a hajdani kerektemplom – még vékonyítás után is több mint egy méter vastag fala és patkóíves záródása miatt erősen elkülönül a hajótól. Az épületben állva ez sokkal inkább érzékelhető, mint pusztán az alaprajzot szemlélve. Az átépítők választhatták volna azt a megoldást, hogy elfelezve a kerektemplomot félköríves záródású szentélyt hoznak létre, és ahhoz egy nála szélesebb hosszúházat illesztenek hajóként – erre rengeteg példa van a Kárpát-medencében. Ezzel egy „jobban tervezett”, tipikus XIII. századi Árpád-kori templom jött volna létre. Azonban nem ezt tették: egyértelműen igyekeztek minél többet megtartani a rotundából. Tudták, hogy miért: az az erő helye. Az ellenreformáció korában történt átalakítás már nem tartotta fontosnak, hogy az erőpont a templom aktív részében maradjon, ahogy azt sem, hogy a bővítés nyomán előálló épület szentélye keletre legyen tájolva...

A Somló oldalában álló körtemplom kis belméretével nem áll elszigetelten a Kárpát-medencében. Egyik legközelebbi „rokona” a Vésztő-Mágorhalmon feltárt Csolt-monostor területén lévő

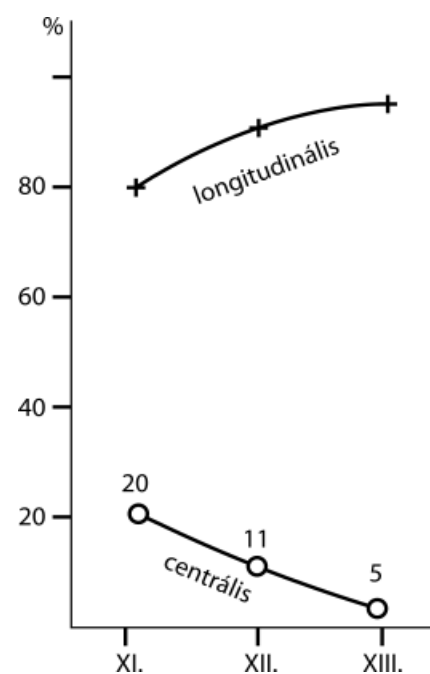
3. kép • A körtemplom (a jelenlegi sekrestye) az Árpád-kori hajóból.

1. ábra • A szentmártonföldi templom alaprajza. (Koppány 144. o. nyomán)

rotunda, melynek belső átmérője alig nagyobb, mint a Somló oldalán álló társáé (Istvánfi 70. o., Juhász 95. o.). Építési idejének a XI. század elejére datálása a feltárás és helyreállítás egyik fő közreműködője, Istvánfi Gyula szerint is „óvatosság eredménye” (Istvánfi 73. o.), holott alább maga írja, hogy ott „mára X. század második felében elképzelhető görög templom építése” (Istvánfi 75. o.). Azt is megemlíti, hogy a rotunda alapfalai bronzkori rétegek-

2. ábra • A centrális és hosszúházás Árpád-kori templomok számarányának összehasonlítása a különböző századokban. (Gyurkó 27. o. nyomán)

ben vannak (Istvánfi 73. o.), tehát az építésre akár évszázadokkal korábban, a Csolt-nemzetség odatelepülése előtt is sor kerülhetett.

Még a szentmártonföldi körtemploménál is kisebb, mindössze 240 cm belső átmérőjű az 1982-ben Horvátjáfaluban (Jarovcében) felfedezett rotunda (Szénássy 62. o.). Datálása bizonytalan, és kétséges, hogy létezése teljes hosszában csontházként működött volna, ahogyan azt ásató régésze feltételezi (Vanco 110-111. o.).

Magától adódik a kérdés: milyen szertartások színhelyei lehettek e kis osztatlan belső terű kerektemplomok? Nyilvánvalóan nem liturgikus jellegűek, hanem személyre vagy nagyon szűk csoportra szabott gyógyító, beavatató vagy az égiekkel kapcsolatot teremtőké. Ilyen jellegű szertartásokat sem a római, sem a bizánci rítusú egyház nem alkalmazott, ami maga után vonja azt, hogy ezek az épületek készülésük idején nem tartoztak hozzájuk, eredeti használoikat más körben kell keresni, továbbá hogy szent helyeknek, de nem feltétlenül a mai értelemben vett templomoknak kell tekintenünk őket. Mindez arra bátoríthat bennünket – amit a cikksorozat folytatásában meg is teszünk –, hogy más különleges elrendezésű középkori templomainkban sem szükségszerűen pusztán misék helyszínét lássuk.

Gyurkó János vizsgálatai érdekes adalékokkal szolgálnak a kerektemplomok építési idejével kapcsolatban, amelyek rímelnek a fent elmondottakra. Gyurkó statisztikákat készített Árpád-kori templomaink legfontosabb építészeti jellegzetességeiről. Egyik diagramján a centrális térrendezésű templomok számát vetette össze a hosszúházásokéval az idő függvényében (2. ábra). Az előbbiek aránya az időben visszafelé haladva növekszik a hosszúházásokéhoz képest, ami egyértelműen jelzi, hogy centrális térrendezésű szakrális helyek korábban arányaikban jóval gyakrabban épültek, nyilvánvalóan illeszkedve az akkor használatos szertartásrendhez.

Gyurkó diagramja azonban több szempontból javításra szorul. Egyrészt jóval több kerektemplom létezett a Kárpát-medencében a középkorban, mint az építész feltételezte: ő csupán 14 XI. századi, 22 XII. századi és 39 XIII. századi centrális templommal számolt. Szilágyi András összegző munkája, amely 169 centrális térrendezésű templomot sorol föl, már egyértelműen jelezte a nagyságrendi különbséget (Szilágyi). Gondos Béla a szentélyformák vizsgálata alapján további, hosszúházás templomokról állítja, hogy azok átépített rotundák (pl. Góborfalva, Csáva), kétszáz fölé emelve a középkorban a Kárpát-medencében igazolhatóan állott körtemplomok számát. Az általa eredetileg kereknek vélelmezett templomok közül többet magam is megvizsgáltam, és a kutató véleményét teljesen megalapozottnak találtam. Mindezek – ha minden templomot az első formájával szerepeltetnénk a diagramon – erőteljesen a körtemplomok javára tolnák el az arányt. A középkori Európában egyetlen ország sem akadt, ahol ilyen számban épültek volna rotundák, mint nálunk, ami egyértelművé teszi, hogy magyar sajátosságról van szó. A Kárpát-medencében megtalálható centrális templomformák változatossága (Kozák 50. o., Szilágyi 155-156. o.) is alátámasztja, hogy itt virágzott ezek építése.

A diagram azonban más okból is kiigazításra szorul: Gyurkónál nincsenek a XI. századnál korábbra datált templomok. Az építész (is) annak a dogmának az áldozata, hogy úgy a honfoglaló magyarság, mint az általuk itt talált népesség pogány volt, a kereszténységet Szent István térítése nyomán vette föl, s így nem is lehettek korábban keresztény templomok a Kárpát-medencében, holott okiratokkal bizonyítható, hogy ilyenek itt már 1000 előtt is léteztek. A honfoglaláskori sírok egyik tipikus melléklete a mellkeszt, ami önmagában egyértelmű jelzője a Kárpát-medencébe visszatérő magyarság keresztény, bár nem római rítusú keresztény hitének. A szlovák

művészettörténészek számára, akik más dogmával (IX. századi Nagymorva Birodalom) dolgoznak, mint magyar kollégáik, nem okoz problémát, hogy felvidéki körtemplomokat a IX-X. századra datáljanak, mint például Ducó vagy Kopcsány esetében (Szénássy 25. és 48. o.). Ha ugyanezek az épületek magyar közigazgatású területen állnának, akkor legfeljebb XI. századi datálást kaphatnának hazai művészettörténészeinktől.

Amennyiben a korai kárpát-medencei körtemplomok építési idejét az első évezred második felében keressük, értelmezésük nehézségei automatikusan megszűnnek. Ez esetben nem áll fenn kényszer, hogy a római vagy a bizánci rítusú keresztény liturgia céljait szolgáló épületeket lássunk bennük, melyekhez azok szertartásrendje nem illeszkedik, amit rendkívül nagy számban hosszúházássá történt átalakításuk is jelez, s az is érthetővé válik, hogy arányszámuk miért növekszik az időben visszafelé haladva a hosszúházásokkal szemben.

A római rítusú kereszténység kárpát-medencei térnyerése az Árpád-korban

a kerektemplomok alkonyát jelentette, bár építésük még akkor sem szűnt meg. Egy részüket félbevágták és az uralkodó szertartásrend igényeinek megfelelő hosszúházat illesztettek hozzájuk, másokat lebontottak vagy „eltüntettek” újabb, nagyobb épületekben, megint másokat pedig csontház-zá fokoztak le. A három tárgyalt kis rotunda sorsa tankönyvszerűen vonul-

tatja föl a három lehetőség valamelyikét. Szerencsére számos kerektemplom mind a mai napig áll, tanúként.

Köszönettel tartozom Gondos Bélának, aki felhívta figyelmemet a Somló oldalán álló körtemplomra, ezzel új irányt adott a korai magyar templomokkal foglalkozó kutatásaimnak.

2. kép • A templom északkeletről

Hivatkozások

- Gyurkó János: *Árpád-kori templomok a Kárpát-medencében*. Érdi Környezetvédő Egyesület, 2006.
- Istvánfi Gyula: Vésztő-Mágorhalom, Csolt-monostor helyreállítása, 1978-82. *Műemlékvédelem* XXIX (1985) 70-79.
- Juhász Irén: A Csolt nemzetség monostora. *Műemlékvédelem* XXXVI (1992) 95-106.
- Koppány Tibor: Középkori templomok és egyházak helyek Veszprém megyében. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 6 (1967) 117-149.
- Kozák Károly: Téglából épített körtemplomok és centrális kápolnák a XI-XIII. században. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1976-77, 49-89.
- Lukcsics Pál: *A vásárhelyi apácák története*. Veszprém, 1923.
- Szénássy Árpád: *Felvidéki Árpád-kori templomok lexikona*. II. kötet. KT Könyv- és Lapkiadó, Komarno-Komárom, 2003.
- Szilágyi András: *A Kárpát-medence Árpád-kori rotundái és centrális templomai*. Második, javított kiadás. Semmelweis Kiadó, Budapest, 2009.
- Vanco, Martin: *Stredoveké rotundy na Slovensku*. Bratislava, 2000.

EGY ALTERNATÍV GYÓGYMÓD: A LOVASTERÁPIA

Steiner Henriette

BME, egészségügyi mérnök, humán-orvos biológus

Napjainkban a nyugati kultúrában az egészségügy jelentős átalakuláson megy keresztül. Ennek az átalakulásnak számos eleme van, de jelen cikk szempontjából az új terápiás lehetőségek megjelenése tekinthető a legfontosabbnak. Megjelenésük alapvetően két forrásból táplálkozik: egyrészt az új tudományos eredményekből, másrészt abból a tényből, hogy reneszánszát éli a régi, alternatív terápiák alkalmazása is. Ez utóbbit legfőképpen az az igény hívta életre, hogy számos kóros állapot, betegség gyógyítása során – különösen, ha ez hosszabb ideig (akár egy életen át) tartó krónikus állapot – a nyugati civilizáció keresni kezdte szelídebb gyógy módok lehetőségét.

Ennek a keresésnek az egyik szelete a téma címében említett lovasterápia is, melyet először általánosságban, majd egy kiemelt vizsgált csoporton keresztül szeretnék bemutatni. Teszem ezt azzal a céllal, hogy egyrészt jobban megismerhető legyen a terápia, másrészt pedig egy gyermekcsoport (autisták) mozgásképző változásainak bemutatásával jól követhetően igazolható legyen, hogy a terápia valóban hatékonyan bizonyulhat a rehabilitációs fejlesztés során.

Míg azonban más kultúrákban a terápiákat inkább tapasztalati úton hozzák létre, és a kipróbált, valóban eredményes terápiák maradnak fenn, addig nyugaton nagyon fontos ezeknek a terápiáknak a tudományos igényességgel történő megértése és alátámasztása. Annál is inkább fontos és alapvető követelmény ez, mert a

megfigyeléseket objektívan kell ahhoz elvégezni, hogy eredményeink más megfigyelésekkel, vizsgálatokkal összevethető legyenek.

Ez a szemléletmód vezet ahhoz a jelenséghez, hogy egyre több alternatív gyógy mód működését vizsgálják a tudomány módszereivel, és sok közülük a kapott eredmények tükrében már a nyugati orvoslásnak is részét képezi. Éppen ezért vált szükségessé a lovasterápia vizsgálata is. Ez a terápiás forma nyugatról érkezett országunkba: az Amerikai Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és Németország területén foglalkoznak leginkább vele. Az évek során rengeteg jó tapasztalat gyűlt össze a terápia kapcsán, nagyon sok esetismertetésről olvashatunk az idevonatkozó szakirodalomban, összefoglaló tanulmány azonban kevés készült a témában. Ez alapvetően három oknak tudható be. Egyrészt a lovasterápia hely-, eszköz- és szakemberigénye speciális és ezért költséges is, másrészt nehéz statisztikailag értékelhető elemszámú, viszonylag homogén vizsgálati csoportot találni, mert a legtöbb terápiás hely nagyon különböző igényű, különböző egészségi állapotú és képességű normálistól eltérő fejlődésű gyermekeket fogad. Harmadrészt pedig nem könnyű feladat a megfelelő vizsgálati módszer megtalálása. Olyan eljárásra és mérési elrendezésre van ugyanis szükség, mely kellően nagyszámú adatot szolgáltat a vizsgált személyek állapotáról. Az így nyert eredményeknek kvantitatíven és kvalitatíven egyaránt kiértékelhetőnek kell lenniük, valamint a statisztikai

analízis szabályainak is meg kell felelniük. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a vizsgálati csoport speciális igényű, azaz a normálistól eltérő fejlődésű személyek számára is kivitelezhető, biztonságos és – nem utolsósorban – fájdalommentes, non-invaszív eljárásra van szükség.

A választás e tényezők miatt esett a biomechanikai járásvizsgálatra.

Ezzel a módszerrel ugyanis a teljes test mozgása megfigyelhető, s így lehetőség nyílik elemezni, hogy mely testtájakra hat leginkább a vizsgált terápia. A járás ugyanakkor olyan mozgásforma, amely természetes, könnyen kivitelezhető, valamint az eltérő fejlődésű gyermekek esetében sokszor fejlesztésre szorul, hiszen különböző okokból, de mind a csont és izomrendszer, mind a vezérlést ellátó idegrendszer kialakulása és működése zavart szenved(het). Mivel mozgásfejlődésük az esetek igen nagy százalékában zavart és/vagy megkésett, ezért különösen fontos mind a jó vizsgálati metodika, mind a jó terápia kiválasztása. A gyógytornászok gyakorlatában különböző mozgáskészségeket és képességeket mérő pontrendszer alapú tesztek használatosak, melyeket a terapeuták maguk vesznek fel. [7] Ez a módszer – bár törekszik rá – nem feltétlenül objektív, alkalmazása nagy gyakorlatot igényel és nem szolgáltat annyi adatot, mint a biomechanikai járásvizsgálat.

A lovasterápia rövid ismertetése

A gyógylovaglás a ló és a lovaglász hatásainak tudatos, tervszerű, kontrol-

lált felhasználása a megelőzés, a gyógyítás, a fejlesztés és a nevelés céljából a normálistól eltérő fejlődésű gyermekek és felnőttek, mint egészségükben veszélyeztetettek életminőségének javítására. Két ága a *lovasterápia* és a *parasport*.

A *lovasterápia* a következőképpen definiálható: orvosi, pedagógiai, pszichológiai indikáció alapján terápiás céllal alkalmazott egyéni vagy csoportos foglalkozás a ló segítségével. Célja tehát orvosi, pedagógiai, pszichológiai indikáció alapján a károsodás, sérülés, fogyatékoság ismeretében a minél eredményesebb gyógyulás, állapotmegőrzés, képességfejlesztés, a rehabilitáció és rehabilitáció érdekében, felhasználva a ló, a lovaglás és a lóval való foglalkozás terápiás hatásait egyéni vagy csoportos foglalkozások során.

A lovasterápiának több szakága van attól függően, hogy kikkel, mi módon, milyen célkitűzésekkel foglalkozunk. A diagnózis és a terápiás célkitűzés határozza meg, hogy mire van szükség a páciensnek.

A *hippoterápia* nem más, mint orvosi indikáció alapján történő neurológiai egyéni gyógytorna kezelés, ahol a lépésben járó ló mozgásimpulzusait használjuk fel a páciens fejlesztése céljából. Ez a módszer főként az egészségügyben, leginkább gyógytornászok által alkalmazott, kiegészítő egyéni terápiás eljárás a tartási és mozgásfunkciók javítása, korrekciója érdekében. Általában lépésben vezetett lovon történik.

A *gyógytornász lovaglász és lovas torna* fejlesztő, nevelő célú egyéni vagy csoportos foglalkozás, melyet lovasterapeuta végzettségű gyógytornász vezet. Használhatják mindhárom jármódot, különböző eszközöket, játékokat, a lovaglász és a lovas torna elemeit a terápiás cél függvényében. A ló, a lovaglás és a lóval való foglalkozás hatásait felhasználva fejlesztő, nevelő célzatú, komplex hatást kiváltó egyéni, vagy csoportos foglalkozás, mely alkalmas értelmileg akadályo-

zott, tanulásban gátolt, autista, hiperaktív, látás- és hallássérült, részképesség-zavaros, illetve magatartásproblémás páciensek kezelésére. A terápia magába foglalja a lovaglász, a lovas tornát és a lógondozást. A lovaglász történhet vezetve, futószáron, vagy önállóan.

A *lovas pszichoterápia* az egyes pszichés kórképek kiegészítő kezelése. A ló személyiségét, a lóval való foglalkozás pszichés hatásait használja terápiás céllal. Ebben az esetben pszichológus lovasterapeuta vezetésével végzett foglalkozásról van szó. A lómediált pszichoterápia (más néven: ló-asszisztált/facilitált vagy lovas pszichoterápia) a lovas terápia legfiatalabb ága. A lómediált pszichoterápia a ló-páciens-terapeuta háromszögében zajlik, melyben a ló, mint kotera-puta, facilitálja a terápiás folyamatot. A ló-asszisztált pszichoterápia alkalmas a legtöbb pszichiátriai betegség kezelésére, így affektív, depresszív kórképek, szorongásos zavarok, személyiség- és viselkedészavarok, szenvedélybeteg terápiajában is eredményesen használható.

A másik ág, a *parasport* sérültek, fogyatékosok szabadidős, vagy versenysportja a lovas szakágaknak megfelelő (díjlovaglász, fogathajtás) színtereken. Lovasoktató, lovasedző vezetésével történik, aki a speciális továbbképzést elvégezte. Ágai a szabadidős tevékenység és a rekreáció, valamint a verseny- és élsport. A *rekreáció és szabadidős tevékenység* célja a szabadidő hasznos eltöltése, az egészségi állapot, kondíció megőrzése és növelése. Színterei: terápiás központok, fogyatékosok intézményei és civil szervezetei, fogyatékosok sportklubjai, szövetségei. A versenysport vagy élsport a hazai és nemzetközi szintű versenyzés a sérülés- és fogyatékoságspecifikus nemzetközi szabályok szerinti kategóriákban, az IPC (International Paralympic Committee) vagy a Speciális Olimpia szabályai alapján. A *speciális fogathajtás* károsodott, fogyatékos személyek fogathajtása, általában lovas iskolákban, egyesületekben, egész-

ségügyi- vagy gyógytornászok intézményekben.

A lovasterápiában vezető országok (Németország, Anglia, Svájc, Ausztria, stb.) több évtizedes tapasztalattal, tudományos felmérésekkel bizonyították a szakszerű lovasterápia létjogosultságát a rehabilitációban. A lovasterápia értékét növeli, hogy nem terápiás környezetben, hanem indirekt módon tudunk hatni pácienseinkre, akik ezáltal motiválhatók.

A lovasterápia egyes ágai és fajtái egymástól élesen nem választhatók szét. A sérülés, károsodás, fogyatékoság fajtája, az egyéni képességek, az életkor és a lovaglász/lovagoltatás célja az, ami a folyamatban módszer és időbeli eltéréseket, hangsúlybeli eltolódásokat okozhat.

A fentieket összegezve: a *lovasterápia* olyan speciális komplex fejlesztési módszer, amely értékes eszköz mind a gyógyításban, mind a fejlesztésben, mind a megelőzésben.

Hatásmechanizmusa több területet fog át. Mozgásterápiás szempontból segíti a kóros izomtónus szabályozását, a mozgásérzékelés javulását, a testséma fejlődését, az egyensúly, koordináció javulását, valamint a fejkontroll, törzskontroll javítását. Pedagógiai – gyógytornászok – pszichológiai szempontból alkalmazásával elérhető a figyelem és a gondolkodás fejlődése, az élmény és tapasztalati kör bővülése, az önbizalom, a függetlenség, az önki-fejezés, az életöröm megjelenése, a motiváció fejlődése, valamint emocionális fejlődés mutatkozik. Szociális szempontból pedig jótékony hatású a kapcsolatfelvétel és fenntartás képességének fejlődésére, mind a lóval, mind lovaglász vezető szakemberrel, valamint a lovas társakkal. A szociális élethez elengedhetetlen funkciók javulása is megmutatkozik: a kommunikációs és interakciós készségek és képességek, az érzelmi és akarati funkció változnak pozitív irányba, lásd [4, 5, 21].

Tehát következő kérdésekre kerestük a választ:

- Hat-e a járásképre a lovasterápia?
- Mely mozgási paraméterek változnak meg a terápia hatására?
- Ha a lovasterápia hatékonyak bizonyul, ez a hatás mennyire tekinthető tartósnak?

Munkahipotézisem az volt, hogy ha a lóval végzett terápia járással azonos mozgásmintákat visz át a páciensre, melynek hatása tartós, akkor a lóról leszállva, járás közben is változást kell találni a mozgásképbén.

Ezért olyan vizsgálatot terveztünk, melyben lovasterápia előtt és közvetlenül utána is mérésre került a vizsgálati személyek mozgása.

Nem szabad elfelejtenünk azonban, hogy minden terápiának – és ez alól természetesen a lovasterápia sem lehet kivétel – van lelki hatása is. Ezért a vizsgálat során érdemes ezeket is nyomon követni

A normál emberi járás

Az emberi járás a leggyakoribb helyváltoztató mozgás. Ilyenkor az egész test térbeli helyzete megváltozik. Két típusa ismert: a séta és a futás. Séta esetén a lépésképbén megjelenik az ún. kettős támasz fázisa, futás esetén azonban nem. A járás motoros, ciklikus viselkedés, melyet befolyásol a testalkat (testméretek), a tanulás folyamata (a kisgyermekkor és az újra tanulás) valamint a hangulat, azaz a központi idegrendszer izgalmi állapota.

Az emberi járás olyan összetett funkció, amelyet teljes részletességgel nagyon nehéz leírni. Az emberi járás ugyanis a központi idegrendszer igen összetett szabályzó és integráló funkcióján, valamint az ugyancsak összetett vázrendszeren és izomrendszeren alapul, s működésében bonyolult koordinációs folyamatot ragadhatunk meg.

A járás fejlődése során már a 20-22. magzati héttől kiválthatók a lépés elemei. Ezt a rálépési hordozási reakciót, ill. az elemi járást 2-3 hónapos korig tudjuk kiváltani. Fontos, hogy ez még nem azonos a tényleges járással, hiszen még nem beszélhetünk antigrav-

itációs komponensről, és az egyensúlyi reakciók sem jellemzőek, azonban már ekkor is megfigyelhető a lépések dinamikus jellege. 6-8 hónapos korban újra megjelenik az állíthatóság és a lépegetés képessége, ekkor azonban a lépések már csak gravitációs erővel szemben válthatók ki. 12-18 hónapos korában a gyermek képes az önálló járásra, de a tényleges járás kialakulásához – mely egyénre jellemzően ritmikus, plasztikus és dinamikus – még legalább 6-7 évre van szükség(!).

A járás szakaszai

Támaszfázis, mely teljes ciklus 60 %-a, s a sarokütéstől a lábujj felemelkedésig tart, alszakaszai a következők:

Bevezető kettős támasz, azaz mindkét láb a talajon van ebben az alfázisban. Ekkor történik meg a láb első gördülése. Ez a szakasz a teljes ciklus 10 %-a.

Egy láb támasz, az adott láb a talajon támaszt, míg az ellenoldali láb lendítő fázis középső szakaszában tart. Ekkor történik a vizsgált láb második gördülése, egészen addig a pillanatig, amíg elemelkedik a sarok a talajtól. Ez a szakasz a teljes ciklus 40 %-a.

Végső (terminális) kettős támasz, mindkét láb a talajon van még, a vizsgált láb az ujjakra támaszkodik. Ez a szakasz a teljes ciklus 10 %-a.

Lengőfázis, amely teljes ciklus 40 %-a, a lábujj felemelkedésétől a sarokütésig tart. Alszakaszai:

Gyorsító szakasz.

Középső szakasz, ekkor éri el a vizsgált láb legfelső térbeli helyzetét.

Lassító szakasz.

Ez a teljes rendszer általában 7 éves korra alakul ki [4, 5, 9, 11, 16, 17, 21], lásd az 1. ábrán.

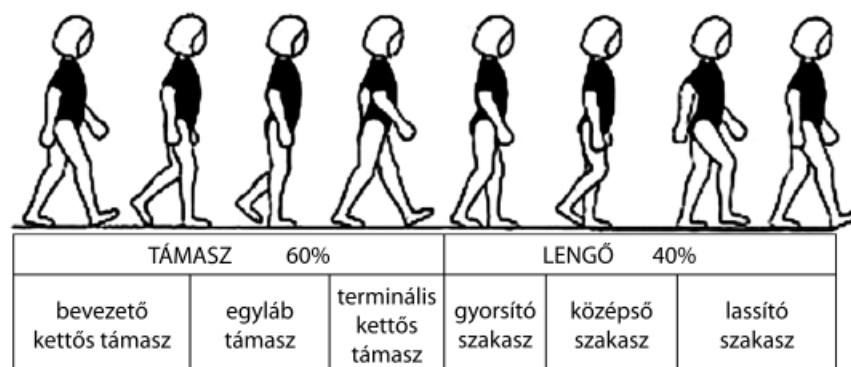
Ép ideg-, izom- és vázrendszer esetén a járás hatékony mozgásforma, hiszen a test tömegközéppontjának/súlypontjának szagittális irányú elmozdulási sebessége nagy: 90-120 lépés/perc (120-130m/s). Ennek azonban az az előfeltétele, hogy a tömegközéppont elmozdulása a tér többi irányába minimalizált legyen. Az ép idegrendszeri szabályozás minimalizálja a horizontális (0-5 cm) és a vertikális (0-5 cm) elmozdulást és a transzverzális síkban a vertikális tengely mentén történő elfordulását. A tömegközéppont elmozdulása laterális, horizontális és vertikális irányban is szinuszgörbe alakú. Az elmozdulás további minimalizálása hosszú gyakorlás eredménye.

A vizsgálat eszköze: az Ariel Performance Analysis System (APAS)

A járás vizsgálatát az optikai elven működő, videoalapú, számítógéppel vezérelt mozgásanalizáló rendszer segítségével végeztük, melynek képe a 2. ábrán látható.

Az APAS rendszert az amerikai Ariel Dynamics Inc. cég fejlesztte 1968 óta. Főbb alkalmazási területei:

- sportkutatások (edzéstervek),
- mozgással kapcsolatos orvosi kutatások,

1. ábra • A lépésciklus

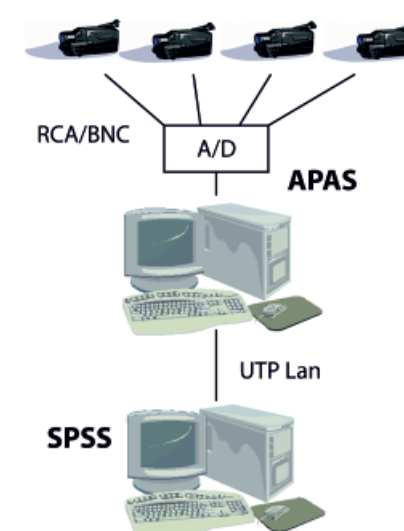
- munkaalkalmassági vizsgálatok,
- ipari alkalmazások (edzőcipő vizsgálatok, stb.),
- biológiai vizsgálatok (állatok mozgása, open field-teszt),
- törvényszéki vizsgálatok,
- úrkutatás, anyagteszt, úrhajóképzés,
- művészek képzése, mozgások ábrázolása (festészet, szobrászat, film).

A rendszer egy nagy teljesítményű számítógépből és négy digitális camcorderből (60 Hz, PAL) áll. A kettő közötti kommunikációt négy Canopus AD/VC konverter végzi el. Így lehetőség van a mozgás négy (elől, hátul és két oldalsó) nézetből történő rögzítésére és a háromdimenziós mozgásképféltételére. A rendszert kiegészítettük egy másik nagy teljesítményű számítógéppel, mely a kinyert adatokat statisztikailag képes elemezni az SPSS 14 statisztikai analízáló szoftver segítségével (3. ábra).

A járás elemzéséhez mindkét alkalommal videofelvételt kellett készíteni négy kameraállásból (négy nézet), hogy a mozgás minden irányból jól látható legyen.

Csoport kiválasztása

A kisgyógyító iskola autista gyerekei közül lovagló és nem lovagló gyerekeket választottunk ki random módon. Az iskola orvosa minden gyermek rész-

2. ábra • A rendszer elvi összeállítása

Szempontok	A terápiás lovaglásban részt vevő gyermekek	A kontrollcsoportban, gyógytornában részt vevő gyermekek
Betegség	autizmus	autizmus
Életkor	10 -13 év	10 - 13 év
Gyermekek száma	13	13
Terápia leírása	Western stílusú lovaglás Western nyeregben Hackamore-ral vagy feszítőzablával	Gyógytorna a konduktor összeállításában • fizioball • felülések • bordásfalon lábemelés
Terápia ideje	1 hónap	1 hónap

3. ábra • A két vizsgált csoport

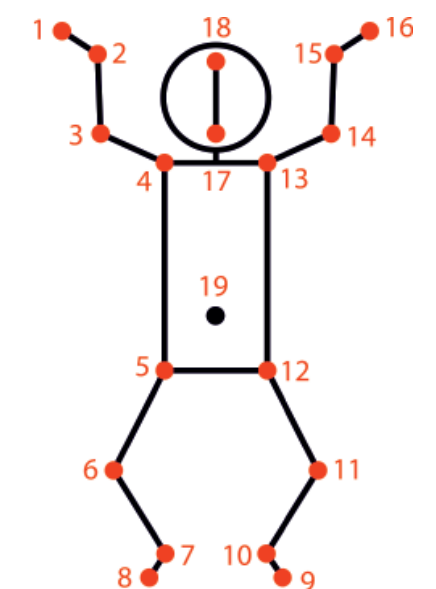
vételét javasolta a terápiás lovaglásban funkcionális nyaki felvételek alapján. (3. ábra)

Testmodell

A test mozgásának követéséhez szükség van arra, hogy a testen kitüntetett pontokat jelöljünk meg. Ezért egy testmodellt készítettünk. A feldolgozás során olyan testmodellt alkalmaztunk, mely 18 nevezetes pontból és az ezeket összekötő szakaszokból áll. A 19. pont helye (tömegközéppont) számított. Minden vizsgálati személynél figyelembe kellett venni a vonatkozó antropometriai adatokat. Globálisan figyelembe vettük a testmagasságot és a testtömeget, lokálisan pedig a megfelelő testszegmens rész-tömegközéppontjainak helyét határoztuk meg mért adatainkból, így módosítottuk a modellt (4. ábra).

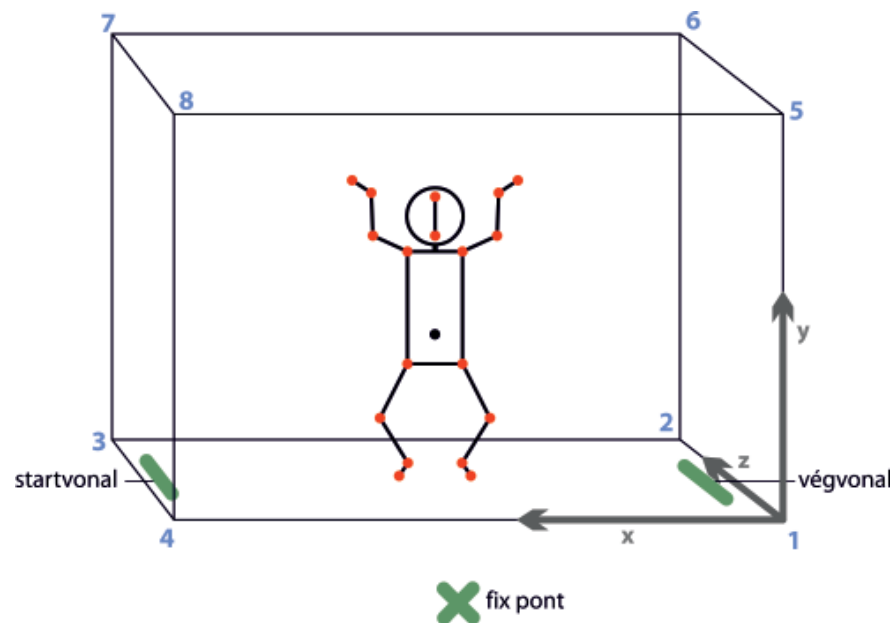
A hitelesítő rendszer

A felvétel elkészítése előtt, a kamerák pontos elhelyezése után kell a kalibrációt elvégezni. Vizsgálatainkhoz 8 pontból álló kalibráló téglatestet használtunk (5. ábra). Miután rögzítettük (felvettük szalagra) a téglatest eltávolítható, hiszen később sem változtattunk a mérési helyzeten, így a fémkeret jelenléte nem zavarja a gyerekeket a mozgásban. A két megvastagított fekete jel azt a 200 cm-es távolságot jelöli, amelyen belül kiválasztottam a feldolgozni kívánt lépésciklust. (Barton, Böszörményi)

1. jobb kézfej
2. jobb csukló
3. jobb könyök
4. jobb váll
5. jobb csípő
6. jobb térd
7. jobb boka
8. jobb lábfej
9. bal lábfej
10. bal boka
11. bal térd
12. bal csípő
13. bal váll
14. bal könyök
15. bal csukló
16. bal kézfej
17. áll
18. homlok
19. tömegközéppont

4. ábra • A testmodell

5. ábra • A kontrollpontok és a testmodell

A mérés értékelése

Eredményeink elemzésekor összehasonlítottuk a lovaglós és a nem lovaglós gyermekek mozgáskoordinációjáról nyert adatokat. A két csoportban csak 13–13 gyermek adatait tudtuk feldolgozni, mert 2-2 fő betegség miatt nem vett részt a második vizsgálaton. A lovaglós gyermek haladás irányú mozgását megfigyelve a következőket láthatjuk. (7. ábra)

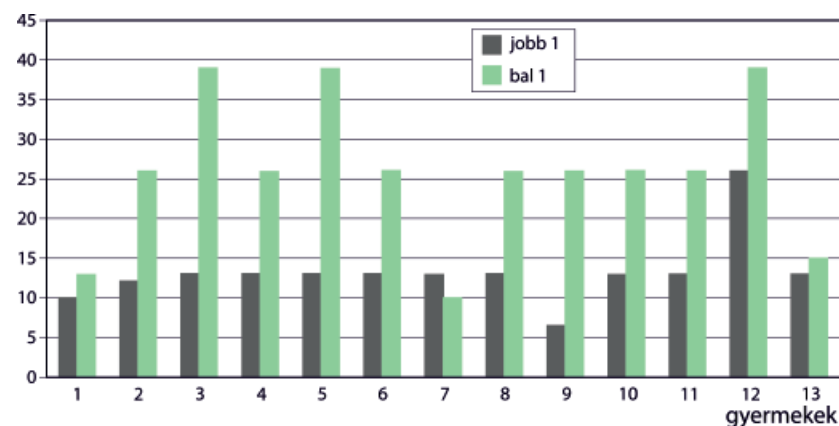
Fontos paraméternek tartottam a lépéshossz értékét (A nagyobb lépéshossz gyorsabb haladási sebességet, jobb egyensúlyt, jobb mozgáskoordinációt feltételez).

Mivel a gyermekeknél a két oldal aszimmetriája jellemző, azaz az egyik testfél (általában a jobb) gyengébb, a lépéshosszat az adott láb talajfogásától az ugyanazon láb következő talajfogásáig (pl. a jobb láb lépéshossza a jobb láb talajfogásától a jobb láb következő talajfogásáig tart) mértük a testmodell pontjainak segítségével centiméterben. Mindkét felvétel alapján (a terápia megkezdése előtt, és egy hónappal később), elvégeztük a lépéshosszak mérését mind a lovaglós és a nem lovaglós gyermekek esetében, s a nyert adatok átlagát, szórását, varianciáját kiszámoltuk, majd kettős T pró-

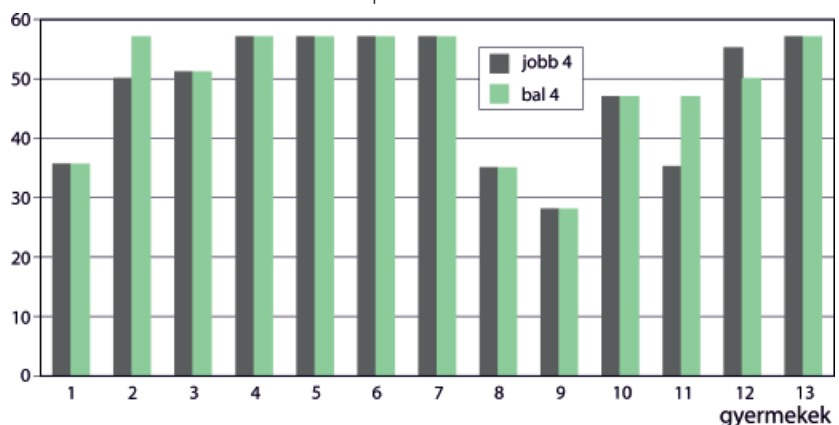
A nyert adatok a következő eredményre vezettek: A lovaglós gyermekek esetében mind a jobb, mind a bal oldalon szignifikáns növekedés tapasztalható, ami a jobb mozgáskoordinációt és a csípő mozgási aszimmetria csökkenését mutatja. (6a. és 6b. ábra) A különbségértékekre vonatkozó átlag, szórás és variancia értékei igen nagyok tűnhetnek, de fontos megjegyezni, hogy a gyermekek igen nagy százaléka 13 cm körüli lépéshosszt ért el az első mérés alkalmával, míg a második esetben nem ritka az 50 centiméteres lépéshossz sem.

A nem lovaglós csoport gyermekeinek esetében viszont jobb láb lépéshosszában szignifikáns csökkenést tapasztalhatunk (kettős T próba szerint) (7a. és 7b. ábra), a bal lábnál viszont nem. Ennek oka véleményem szerint az, hogy a gyermekek két oldalára nem egyformán hat a torna, az aszimmetria igen nagy mértékben

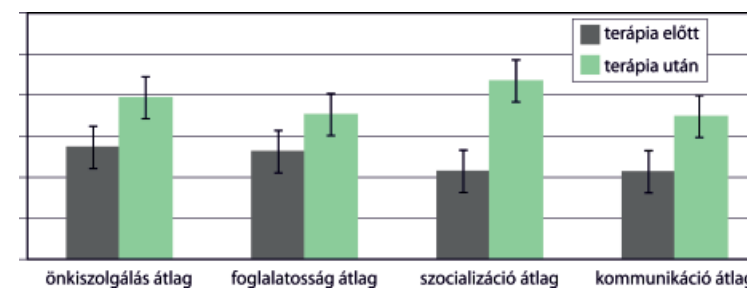
bával ellenőriztük, hogy adataink között szignifikáns különbség tapasztalható-e ($p < 0,05$). Ezt elvégeztük a jobb és a bal oldal esetében is.

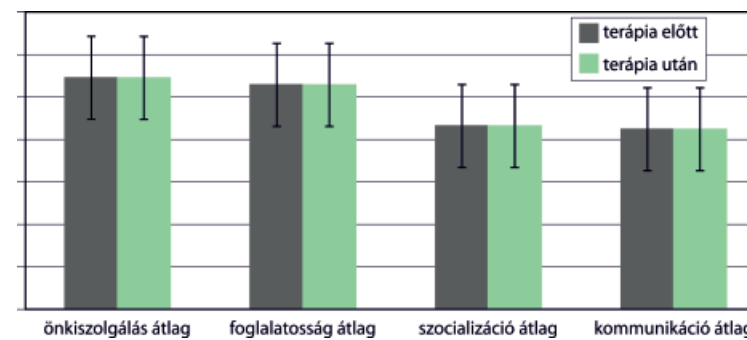
6/a. ábra • A lovaglós csoport lépésképe jobb és bal oldalon a terápia előtt és után

6/b. ábra • A lovaglós csoport lépésképe jobb és bal oldalon a terápia előtt és után

7/a. ábra • A PAC teszt eredményei a lovaglós csoportban

7/b. ábra • A PAC teszt eredményei a nem lovaglós csoportban

megmarad. Ugyanakkor, mindkét oldalon csökkenést tapasztalhatunk az eredeti állapothoz képest. Itt is viszonylag nagyok a statisztikai értékek, ami a minta heterogenitásának, és a változás mértékének tudható be.

A pszichés tényezők vizsgálata szintén fontos, ezért az enyhe fokú értelmi sérüléstől egészen súlyos állapotokig alkalmazható Pedagógiai Analízis és Curriculum nevű tesztet alkalmaztuk. Ezt a vizsgálatot még 1960-ban állította össze Dr. H. C. Günzburg gyermek és felnőtt korú vizsgálati személyek számára. Ez a teszt a pszichológiai, szociális készségeket és képességeket méri négy területen:

- kommunikáció (nyelv, különbség-fogalom, számfogalom, tevékenység papírral)
- önkiszolgálás (öltözködés, mosakodás, közlekedés, étkezés)
- foglalatosság (nagymozgás, ujjak ügyessége)
- szocializáció (házimunka, játék)

Minden csoportban meghatározott feladatokat kell elvégezni. Amennyiben a gyermek képes a feladat elvégzésére, az adott kategóriában egy-egy pontot kap. Ezt összesíthetjük a teszt-

hez mellékelte kördiagramon. Ezáltal a vizsgálat szemléletessé tehető, és szülők számára is szemléletessé, érthetővé válik. A jobb elemzés kedvéért valamennyi terület pontjait főterületenként összegeztük és átlagoltuk a lovaglós és a nem lovaglós csoportban is.

Érdekes és fontos megfigyelés, hogy miközben minden csoport ugyanazt a gyógypedagógiai fejlesztésben részesült, a lovaglós csoport tagjai mind a négy területen: kommunikáció, önkiszolgálás, foglalatosság, szocializáció) statisztikailag szignifikáns, azaz jelentős javulás mutatható ki. A nem lovaglós csoport esetében pedig minden paraméter a fejlesztő terápia ellenére nem változik a vizsgálat egy éve alatt. Ez természetesen csak annyit jelen, hogy statisztikailag, matematikailag értelemben nem találtunk fejlődést, változást. Ettől még pedagógiai értelemben vett fontos kedvező változások előfordulhatnak, de ezek olyanok, hogy a statisztikai elemzés nem érzékeny rájuk. (7/a- 7/b. ábra)

Ezt a változást azonban sokkal jobban példázza egy gyermek két rajza, amelyek a lovasterápia előtt ill. egy hónap terápia után készültek. (1/a és b. kép)

Elmondhatjuk tehát, hogy ez a terápiás forma bár költségigényes nagyon hatékony lehet a mozgás és egyéb képességek fejlesztése során. Ezért ez a terápia megfelelő indikációk mellett valóban ajánlható.

1/a. kép • Autista gyermek rajza a lovasterápia előtt

1/b. kép • Autista gyermek rajza a lovasterápia után; egy hónappal az előző rajzot követően

FELHASZNÁLT IRODALOM

- APAS Manual 2005 (www.apas.com).
 Balogh Ildikó: *Mozgás ABC*, 2000.
 Bodzsár Éva, Zsákai Annamária: *Humánbiológia. Gyakorlati kézikönyv*, ELTE Eötvös Kiadó 2004
 Bozori Gabriella: *A gyógypedagógiai lovaglás eredményességének vizsgálata*, CSÁK-CO-DEX Kft. Pákozd 2005
 Bozori Gabriella: *Lovasterápia- Gondolatok és vázlatok a gyógypedagógiai lovaglás és lovastorna témaköréből*, Polu-Press Kkt. Székesfehérvár 2002
 Farkas Henrik – Wittmann Marian: *Fizikai alapismeretek*, BME jegyzet, 1994.
 GMFM: *Gross Motor Measure Function Manual*, McMaster University 1993.
 GPM *Anthropological Instruments for Somatologie and Osteology*, DKSH Switzerland Ltd. 2009.
 Györgypál Zoltánné: *Lovasterápia Hipponterápia*, Szignatúra Kft. Szombathely 2002
 H. Steiner, Dr. Szilágyi Tibor: *Effect of therapeutic riding on the coordination of movements of Down-syndrome children* JCAM 7 (2006), No. 1, 59–74.
 James G. Richards: APAS teszt, PhD dolgozat, www.apas.com, 1998.
 Jaquelin Perry *Gait Analysis*: Slack Incorporated, UK, 1992.
 Katona Ferenc: *Klinikai fejlődésneurológia* Budapest, Medicina 1999.
 Ketskeméty László – Izsó Lajos: *Bevezetés az SPSS programrendszerbe*, Eötvös, 2005.
 Kis László, Kiss Rita, Illyés Árpád: *Mozgásszervek Biomechanikája*, Terc 2007.
 Kiss Rita: *Biomechanika – Mozgáselemzés* Előadásvázlat gyógytornász és egészségügyi mérnökképzés hallgatóinak, Bp. 2007.
 Kreighbaum, E.- Barthels, K.M.: *Biomechanics – A Qualitative Approach for Studying Human Movement*, Allyn and Bacon, Needham Heights, MA, USA, 1996.
 Nicholas Stergiou (szerk.): *Innovative Analyses of Human Movement*, Human Kinetics 2004
 Steiner Henriette, Dr. Szilágyi Tibor: *A Hipponterápia hatása a Down-szindrómásokra*, Rehabilitáció, 2003. okt.
 Szilágyi Tibor: *Biomechanika előadás* 1999
 Szüle Eszter: *Lovasterápiában résztvevő látássérült gyermekek APAS mérése és annak eredményei*, előadás, Sarlópuszta, 2006.
 Christopher L. Vaughan Brian L. Davis Jeremy C. O Connor: *Dynamic of Human Gait*, Human Kinetics Publishers Campaign ILLINOIS 1992

VILÁGHÁLÓ-INSTALLÁCIÓ

Török Ádám

A világháló tervezői: Török Ádám, Tóth Péter, Kováts Ábel, Rüll Tamás, Füzes András. A megvalósításban rajtuk kívül még sokan vettek részt, többek közt az Eredő Alkotóműhely tagjai.

A Kós Károly Egyesülés 20. évfordulójára a Magyar Iparművészeti Múzeumban rendezett kiállítás központi installációs eleme az aula légtérben felfüggesztett félgömb volt, amely egy tükör segítségével a látogató számára vizuálisan bejárható teljes gömbbé alakult.

Az installáció alapformáját Makovecz Imre évtizedekkel ezelőtt megragadott szimbólumából, a kettős gömbspirálból kölcsönöztük. A világ mint egység, önmagába visszatérő végtelen véges felület; kifejezője a gömb. A felületén végigvonuló dupla spirál származtatása első sorban a Jin-Jang.

Az installációt igyekeztünk *égi tünényként* megjeleníteni. Fontosnak tartottuk, hogy a tartószerkezet könnyed legyen, s minél kevesebb helyen érintkezzen a meglévő architektúrával.

A megépített félgömbön lévő két spirál közül az egyik vászon-felülettel megjelenített, a másik üres.

A tartószerkezeti logikából fakadóan a gömbön lévő spirál szerkesztettsége az aula üvegtereteje felé felcsavarodó külső kúpra vetül.

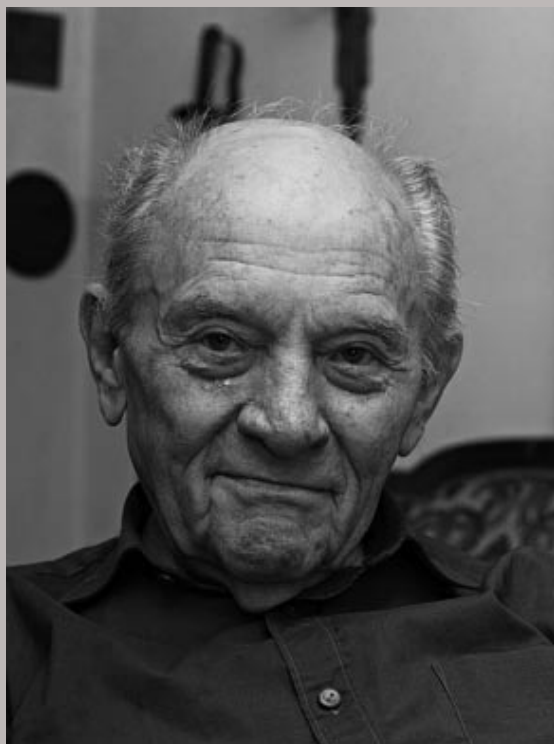

NEM KETTŐ

Kunszt György életéről és munkálkodásáról

Miklóssy Endre

Az igazság nem kettősség. Kettősség csak a meghasadt világban van.
(Csándógya-Upanisad)

2010 novemberében a „tanítók” utáni korszakunk legfigyelemreméltóbb magyar gondolkodóját veszítettük el benne. Nagy kort élt meg, 1924-ben született. Jócskán kijutott neki e változatos évszázad fordulataiból, viszont életpályája, az események, amiket el kellett szenvednie, a cselekedetek, amikkel alakítani próbálta e világot, a gondolatok, amik tetteinek az alapjai voltak, meglehetősen betekintést nyújtanak a korbá, a mi egész korunkba is. Mélyebben, mint egy egyszerű eseménytörténet.

Honnan?
A létezés, mint a gondolkodás színtere

Honnan jövőnk? Mik vagyunk? Hová megyünk? Az emberi lét három alapkérdése. Kunszt György az irányát veszített sváb-magyar középosztályból jött, amit több nemzedéknyi hosszú, kiegyensúlyozott múlt után a 20. század jócskán összekavart: volt a családjában, aki a földosztó radikális népi mozgalommal rokonszenvezett, volt, aki a középosztályi Augiász-istálló megtisztításának reményében Hitler-rajongó lett, volt vakbuzgó katolikus is, szóval éppen a kiegyensúlyozottság az, ami eltűnt a világháborút követően. Egy érzelmi beállítottságú ifjú számára környezetének ez a szellemi

dezorientációja könnyen végzetessé válhat, de egy fegyelmezett intellektus számára, mint ő, ösztönző kihívás lehet. A náciizmus éveiben Nietzsche-t mint az antiszemitizmus ellenszerét olvasta, a világképét azonban fenekestől felforgatta. Ekkor veszítette el a tételes vallásba vetett hitét, ami élete hosszán át feldolgozandó problémát jelentett számára. Korán kibontakozott a filozófiai érdeklődése, „Platónra, Krisztusra, Kantra és Nietzsche-re hallgatok” (...) „ezen a módon nem lett belőlem falhoz állított valaki abban a világtörténelmi hullámban, amely Versailles és Trianon ellenhatásként a második világháborúban kulminált.” – írta akkori naplójában. Szellemi inspirálói lényegesen a továbbiakban se változtak.

Nyitott szelleme és többoldalú tehetsége – főleg a rajz és a matematika iránt – vezették az építész-mérnöki karra, de irodalmi érdeklődése és kommunikációs készsége is élénk volt. Ifjúkorának egyik meghatározó eseménye volt, hogy kiválasztott cserkész-őrsvezetőként előadásokat tartott munkásfiataloknak, akik őt valósággal bálványozták.

Majd elkapta a háború, kitelepítették Németországba, de kalandos úton Svájcba szökött. Az átélt kalandoknál

lényegesebb volt számára két itt szerzett szellemi élménye: elég alaposan megismerkedett a marxizmussal és a vallásos egzisztencialista orosz emigráns Bergyajev filozófiájával. Hazatérése után évfolyamtársa, Kotányi Attila révén bekerült a Csütörtöki beszélgetések körébe, s megismerkedett e kör mértékadó szellemeivel, Hamvas Bélával, Szabó Lajossal és Tábor Bélával, a „tanítók nemzedékének” e három kiemelkedő reprezentánsával. „A háború befejeztével példátlan újrakezdési eufória öntötte el az emberiséget. Őket is a szellemi elhivatottságnak ez az érzése töltötte el a legfelső szinten: azzal az igénnyel kezdték el a beszélgetéseiket, hogy megtalálják és deklarálják az újrakezdés szellemileg legmagasabb rangú és legtágabb horizontú alapját.” Kunsztot mélységesen megragadta a program és a szellemiség is, elsősorban Szabó Lajos személyes és intellektuális varázsa. Ez döntő hatást gyakorolt az egész életpályájára és gondolkodására. 1949-től a szellemi utépítés működési lehetőségei megszűntek. A tanulmányai befejezése után a modern építészet bővületében élő építész alkotói útját pedig elzárta az építészetre is rátelepülő szocialista realizmus csodaszörnye. Visszaemlékezve írja: „az alakuló

tervezőintézeteket mindenkinek el kellett kerülnie, aki nem akart korrumpálódni ezzel a stílussal.”

Az Építőipari Tudományos Intézetben találta meg a számára megfelelő kutatási területet. Szabó Lajos véleménye szerint azidőtájt az atomfizika volt a vezető tudomány, Kunszt pedig a fölkeltett érdeklődését sikerrel kamatoztathatta a nukleáris védőbeton-technika kidolgozásában. Tudományos tekintélyének köszönhetően 1961-ben bevitték az Építészügyi Minisztériumba, a szakmai kutatás irányítására. Ezidőtájt a minisztérium fő feladata a tömeges lakásépítés megszervezése volt, ő azonban a kutatást rögvest interdiszciplináris irányba fejlesztette, megszervezte hozzá a szükséges szakember-gárdát, majd a CIB (International Council for Building Research) konferenciájára kijutva építeni kezdte a szakma nemzetközi kapcsolatait is. Amíg csak a személyzeti főnök azt nem mondta, hogy „az ő szerepe az imperialisták fellazító politikájának a része”, így aztán egy fellazíthatatlan félanalfabetát küldtek helyette a további kongresszusokra.

Az az interdiszciplináris kutatás-sor, amit a minisztériumban megszervezett, megnyitott egy új tevékenységi kört számára. Nagyszámú és sokféle anyaggal, kutatási jelentéssel kellett találkozni, de egyre nehezebb volt ezeket áttekinteni. Felismerte, hogy a kulcsszavak egybeesése megkönnyíti ezt a feladatot, segítségükkel információs modellek szerkeszthetők. Ezeket pedig döntési modell alapjául is fel lehet használni.

Tanulmányozni kezdte a tudománylogika és a kutatási módszertan összefüggéseit. Munkatársai segítségével kidolgozta a LOGEL fantázianevű tudomány-szervezési modellt, ez volt nagydoktori értekezésének a tárgya is (megjelent az MTA kiadásában, 1975-ben). Ennek a tekintélyével sikerült neki az akkor még teljesen gazdátlan, talán még névvel sem rendelkező környezetvédelmet besorolnia a minisztérium kutatási célprogramjai közé, mint „környezetgazdaságot”. Modellje jelentős nemzetközi feltűnést keltett, és éppen az ENSZ elé akarták terjeszteni, amikor Kunsztot eltá-

volították a tudományos életből, „tűrhetetlen nyugati kapcsolataira” való hivatkozással.

Nyugdíjba került tehát, amit azonban bizonyos mértékig megszabadulásnak is tekinthetett. Mert bármennyire elmélyedt is ezekben a diszciplínákban, mégis csak gályának érezte az egészet ifjúkori fő elhivatottságához, a filozófiához és a társadalomneveléshez képest. Most pedig úgy érezte, megnyílt előtte a lehetőség ebbe az irányba. Annál is inkább, mivel hamarosan bekövetkezett a fordulat, amit *rendszerváltásnak* mondunk.

Már ifjúkorában is többféle összefüggésben foglalkoztatta a filozófia, mint a természettudományos és történelmi világismeret lehetséges alapja egy kaotikussá szétesett világban. Mire jó a filozófia, ha még arra se, hogy legalább a szellemünket megvédje Hitlertől, Sztálintól, a Mammon világuralmától? Ez persze olyan alapkérdés, amit nem muszáj föltenni, de ha nem, akkor a gondolkodásunknak meg kell kettőződnie és egyik fele elszáll az elvontság birodalmába, míg a másik mind nehezebben igazodik el a tapasztalati világban.

Szabó Lajos magabiztos egység-filozófiája rendkívüli hatást tett rá. Az egység önála mindennek előtt a létezés és a gondolkodás – kanti értelemben vett – elválaszthatatlanságát jelenti, vagyis a létproblémák megoldásának ígéretét az értelmi megismerés segítségével.

Szakmai pályafutásának negyedfél évtizede során megteremtett tekintélyét eszközként kívánta használni céljai eléréséhez.

Hol? A gondolkodás, mint a jelenlét megfejtése

A kilencvenes években Magyarországon, de talán Európaszerte is valóságos Nietzsche-reneszánsz indult el, nem függetlenül a kommunista világrendszer összeomlásától, amit a gondolkodók, úgy látszik, részint Marx csődjeként éltek meg, részint pedig minden orientációs pont eltűnéseként. Weöres Sándor költői tömörségű összefoglalásában: „Jó és rosszirányt/Semmi se mutat./ Nem leljük soha / A helyes utat.”

Kunsztot ifjúkora óta foglalkoztatta Nietzsche. Most szemrevételezte az újabb értelmezéseket, és azzal a jellemző helyzettel találkozott, hogy afféle Rohrschach-tesztként mindenki a saját problémáira keres itt megoldást. Az angolszászok formalizálják, kihagyják belőle a lét-szerűséget. A németek a múltjukat kívánják belőle megfejtetni. A franciák számára a karteizianizmus önkritikáját jelenti. Egyes amerikaiak a hatalom akarását olvassák ki belőle. A katolikus recepció a Krisztus személye előtti hódolatot veszi észre benne. Kunszt azonban már rendelkezett egy Szabó Lajos által felépített metafizikai mélységű megközelítéssel, így ezeket a nézőpontokat meglehetősen kritikával tudta szemlélteni. Számára a legfontosabb Heideggernek, valamint a japán gondolkodóknak a felfogása.

Nietzsche ide vágó prófécijája a nihilizmus eljövételéről szól: „A legfelső értékek elértéktelenednek. Hiányzik a cél, hiányzik a válasz arra, hogy miért.” Vagyis, mint mondja, „rájöttünk, hogy a létezés összkarakterét nem tudjuk értelmezni sem a cél, sem az egység, sem az igazságosság fogalmával. S ha ezeket, amikkel mindeddig értéket vittünk a világba, kihúzzuk belőle, akkor a világot értéktelenné látjuk.” Az érték kategóriája az emberi uralomképzés igényéből ered, mondja, „naivitásából, hogy önmagát tegye a dolgok értelmévé és mértékévé.”

Kunszt észrevétele szerint Heidegger azonnal lecsap a *kategória* szóra, és a nihilizmus okát arisztotelianus módon abban látja, hogy a világot nem tudjuk egységes kategóriákban átfogni. Hát, ezek a németek. ... Szóval, ha nincs átfogó filozófiai rendszer, akkor a nihil van.

„A cél, az egység, az igazságosság fogalmai” átfogó rendszer valóban volt, mint Európa alapja, még ha nem is a filozófiai elgondolás szintjén, és valóban eltűnni látszik – ez volt a kereszténység. Kant óta nem szokás filozófiai kérdésnek tekinteni, bár meg kell jegyeznem, hogy ezzel a filozófia veszített.

Heidegger Nietzsche-értelmezése szerint a nihil aktív, mint a szellem felfokozott hatalma, és passzív, mint hatal-

mának hanyatlása. „A kettő összefüggése – mondja Kunszt – úgy látható, hogy a passzív nihilizmus a kiábrándultság nihilizmusa, az aktív nihilizmus pedig átcsap mobilizált elvetemültségbe.”

Sklaven- und Herrenmoral, az urak és a rabszolgák eltérő erkölce, ahogyan Nietzsche mondotta? Annyi biztos, hogy ez az „aktív nihilizmus” csöppet sem ért véget a náciizmus vagy a kommunizmus bukásával, hiszen a világot megváltozott formában de változatlanul a semmiből értéket teremteni kívánó vak Hatalom uralja. Kunszt György a hazai természetvédelem egyik legelső „ügymintőjeként” észre veszi azt is, hogy e pillanat attól kritikus, hogy „az ember hozzáfog, hogy a Föld feletti uralmat egészében átvegye. Felkészült-e erre a hatalomátvételre?” Így hangzik a nyilvánvaló tagadást tartalmazó kérdése.

Valahol ezen a ponton találkozott Kunszt korunk francia gondolkodóival, akik egyszersmind a posztmodern gondolkodás megalapozói közé is számítanak a hetvenes években írt műveikkel. Közülük Gilles Deleuze és Felix Guattari ragadták meg leginkább filozófiailag alátámasztott korkritikájukkal.

Egyes francia filozófusok gondolkodásában mindmáig érvényesül a kartéziánus szemlélet: az ember, mint gépbe bújít kísértet. Mindazonáltal szabadulni is ebből kívánnak. Descartes az analitikus függvénnyel hódította meg a gondolkodást, amely az előre kiszámíthatóság matematikailag biztosított lehetőségével kínálta meg az elméket. A 20. század megdöntötte ennek a matematikának az egyedülvalóságát, felbukkant a matematikailag megalapozott korlátozott kiszámíthatóság, a fraktálokkal, a kaoszelméleti attraktorokkal, hozzá még Heisenberg határozatlansági elvével. A két francia az ember szellemi autonómiája modelljének – növény-analógiával – a rizómát, e gyökérgumó-szövedéket tekintti. Ennek bármely sejtje sarjadzásra képes, és valamiféle hierarchiamentes, közvetlen kapcsolatban van egymással minden része.

Kunszt elsősorban híressé vált provokatív művüket ismerteti. A *Kapitalizmus*

és *szizofrénia* abból indul ki, hogy ami általános, az csak gép lehet, a várhatóan győztes és egyetemes világrenddőlő növekedő kapitalizmus voltaképpen a Világgép uralmát jelenti – amely gépezet természetesen csak értékmentes lehet, lényegében a Nietzschével kapcsolatban mondottak szerint. „Nincs olyan aspektus, mondják, amely ne mutatná a kapitalista gépezet örületességét és racionalitásának patológikus karakterét. A kapitalizmust olyan kegyetlenség jellemzi, amelynek nincs párja a kegyetlenség primitív rendszerében, és olyan terror, amelynek nincs párja a terror despotikus rezsimjében.”

A kapitalizmus összefügg a szizofréniával, már Jaspers is ekképp diagnosztálta, mint „korunk betegségét”. Éppúgy, ahogy a középkori társadalom függött össze a históriával vagy a kommunizmus a paranoiával. A pszichoanalízis, benne az Ödipusz-komplexum kulcsszerepével, az elnyomás mechanizmusának elfedésére való megtévesztő mítosz, amivel száz éve mérgeznek minket. A valóságos lelki sérülések fő oka az, hogy a kapitalizmus felfedezi a vágy és a munka közös szubjektív lényegét, miközben folyamatosan elidegeníti egy elnyomó gépezetben, amely kettéosztja a lényegét, egyrészt az absztrakt munkát, másrészt az absztrakt vágyat. A pszichoanalízis megahelyett, hogy e szövevénnel szembe-sítve gyógyítana, a gyerekkori sérülések sablonképére vezet vissza mindent. „Ha sikerrel jár, a páciens elveszít minden lehetőséget arra, hogy kiismerhesse magát a saját életében.” (Hamvas Béla is észrevette, hogy a pszichoanalízis célja az infantilis függés elmélyítése a problémamegoldás helyett.) Így azután a tényleges tennivaló a „szkizoanalízis” volna, a jelen tudathasadásos helyzet átvilágítása az egyes emberek számára. (A kik a rizómáról mondtak szerint eztán már el tudnak boldogulni az életükben.)

Heidegger tanulmányozása irányította a japán gondolkodók figyelmét az európai filozófiára. Kunszt Györgyöt pedig, találkozásván e japán recepcióval, felvillanyozta, hogy látott valakit, akik mintegy kívülről reflektáltak a Nyugat

gondolkodási alapjaira. Ez részint megszabadulás egy kialakult és belülről oly nehezen áttörhető szekunder értelmezési hagyomány, „tükörfolyosójából”, ami napjainkra egyre masszívabb gondolatrendőrséggé kezd szerveződni. Részint pedig egy olyan általános világértelmezés ígérete, amely érdemi párbeszédet nyit a különféle kultúrák között. Kunszt-nak a velük kapcsolatos tanulmányai minálunk mindmáig hézagpótlóak.

Kunszt a három nemzedéken át tevékenykedett Kiotói Iskola legfontosabb alakjának Heideggernél tanult Nishitanit tekintti. Az ő művén keresztül hasonlítja össze a nyugati filozófiát a japán buddhizmus élmény- és gondolatvilágával.

Nishitani a nyugati görög-zsidó-keresztény gondolkodás legnagyobb eredményének a személyiség fogalmának megteremtését tekintti. „Az ember mint személy kétségtelenül a legmagasabb rendű eszme, amit az emberről eddig koncipiáltak. Ugyanez áll Isten eszméjéről is, mint személyről.”

Ámde ebben látja a legfőbb problémáját is. Úgy véli, Descartes híres *cogito ergo sum* mondatának az a hibája, hogy nincs benne kétely az Én létezésével kapcsolatban. Ennek az oka az arisztotelészi filozófia szubsztancia-tana, amelynek logikailag szüksége van efféle változatlan létezőkre, és eképpen az egyént, a természeti világot, Istent egyaránt szubsztanciának állítja be.

A továbbiakban Kant vonja le a logikus konzekvenciát: ha ez így van, akkor minékünk csak képzeink lehetnek minderről, anélkül hogy tudnánk, hogy való-jában micsodák. „Ezzel együtt – írja Nishitani – létünk maga egyetlen kérdőjelé válik. Valamivé, amiről nem tudjuk, honnan jó és hová megy, valamivé, ami lényege szerint felfoghatatlan és megnevezhetetlen. Kezdetből fogva lényegileg ismeretlen minden dolog, bármennyire ismerős is egyébként.” Az Én, mint szubsztancia, ekképp a semmibe van vetve és lényegében tehetetlenségre kárthatva. Ez a modern egzisztencialista filozófia kétségbeesett nihilizmusa, amit Sartre fejezett ki a legtisztábban. „Ezt a nihilizmust néhány mélyen szántó

gondolkodó az egész európai kultúra katasztrófális összeomlásának baljós előjeleként értékelte” – mondja Nishitani. Három gondolkodásbeli gyökerét pedig a következőkben látja:

A modern tudomány és technika megteremtette ugyan a természet fölötti uralmat, de igen súlyos áron. Mechanikus világot kellett érte berendeznie, amelyben a természet immár mint mesterséges természet, visszanyerte az ember fölötti uralmat, vagyis újból megsemmisítette az emberi autonómiát.

A nyugati filozófia egocentrikus, önmagára reflektáló Én-fogalmat alakított ki, amint már beszéltünk róla.

A keresztény vallás személyiség- és történelem-felfogásában a történelem vak személytelensége feloldatlanul ütközik Isten személyességével. „A természet olyan közöny jellemzi, amely jó és rossz, vagyis az emberi jelentések közti különbséget semmibe veszi. S ha ezek Istennek tulajdoníthatók, akkor őbenne kell lennie e fagyos közönynek.”

Mindazonáltal Nishitani lát pozitív mozzanatot is ebben a nihilizmusban. „Az üdvtörténeti gondviselészívó és a szekularizált fejlődéskövető történelem-szemlélet devalválódásával Nyugaton fellépett történelmi nihilizmushoz hozzájárult a jelen folyamatos leértékelése is a jövővel szemben, és ez elnyomóította a reális hétköznapi létezés szerkezetét az illúziók diktatúrájának a javára.” Ehhez képest a nihilizmusnak felszabadító hatása is van, megnyit az „idő radikális valósága” számára.

Mindezen problémáknak, és a belőlük fakadó nihilizmusnak is az oka Nishitani szerint az ember személyiség-központú önértelmezése. Felhívja a figyelmet először is arra, hogy az Én minden valóságos élménye másokkal és a külső világgal kapcsolatos, és ebből az következik, hogy „a másokra irányuló figyelem az önmagunkra irányuló legmélyebb összpontosítás.”

Sajnálatos, hogy Kunszt itt nem említi a kiáltó párhuzamokat, amelyek Karácsony Sándor Másik ember-filozófiájában és Szabó Lajos egység-filozófiájában vannak.

A kiutat a nihilizmus válságából Nishitani a buddhista szunyata-felfogásban látja, és felfedezi ennek megfelelőjét a nyugati misztikában, elsősorban Meister Eckhartban. „Az Én az abszolút semmi álarca”, persona, amelyben éppen ezért születhet meg Krisztus, akinek a születését Eckhardt a lélek belsejében lejátszódo eseményként értelmezi. (Rákóczi Ferenc *Vallomásai* a következőképpen kezdődnek: „Tebenned érzem magam, Jézusom, és azért nem Betlehemben foglak keresni, hanem a szívemben, melyet kegyelmed révén méltattál arra, hogy szüléssel benne.”)

Nishitani pedig ezen keresztül ad értelmet Nietzsche olyan fogalmainak, mint a „halott Isten”, azaz a dolgoknak az elvesztett transzcendentális rendező közepe, és az „Örök visszatérés”, amelyben a keleti kozmikus-ciklikus gondolkodási mód a világossá tett nyugati személyfelfogáshoz szervesen illeszkedik.

A dialektikus materializmus több évtizedes uralma alatt ideológiai leszámolás áldozata lett az egész Marx előtti filozófia, de maga a Mester is. A magyar szellemi élet ennek megfelelően Szolcsenyicin hasonlatával élve tökéletesen elrákosodott. „A dolgokat nem lehetett a nevükön nevezni”, ahogyan Bibó István mondta, a világ ekképpen a nyelv számára megfoghatatlanná és ezáltal áttekinthetlenné is vált.

Az értelmiség érvényesülő hányadának ebben a közléshiányos, bár beszédűs közegben (Csengey Dénes Hamlet-parafrázisaival: „örült rendszer – de van benne beszéd”) szükségképpen lakájszerepbe kellett süllyednie, aminek a velejárója a gondolkodásbeli impotencia és az érdeklődés hiánya, ami csak a kariert zavarná. A rendszerváltás át nem tekintett viszonyait és értékeit így azonnal elsöpörte a globalizáció filozófiai monizmusa (Moneyism). Alapjában véve a materializmus nyerte itt el végső formáját

Kunszt úgy vélte, a kommunista hatalom bukásával közvetlenül felépíthető egy rendezett társadalom, amiben az ő feladata az, hogy a félbeszakított magyar filozófiai hagyományt rehabilitálja és

folytassa a szabaddá vált intézményi-társadalmi keretekben. Felújítható a hajdani csütörtöki beszélgetés a szellemi centrum kialakítására, megteremthető a korszerű katolikus keresztény gondolkodás, megújítható az intézményes magyar filozófia, és mindebben ő szerepet találhat elért tudományos sikereinek a konvertálásával. Ám akadémikussá még a saját szakterületén se válhatott, ámbár időnként három akadémiai bizottság munkáját is szervezte.

Filozófiai munkálkodását azzal az igénnyel kezdte, hogy meg kell szabadulni a gondosan kidolgozott előítélettől, hogy nincs jelentős magyar filozófia, nem is volt, az egyetlen Lukács György kivételével. Ez a tézis logikusan következett a dialektikus materializmusból, s így joggal volt remélhető, hogy a hatalmi bázis megszűnésével azonnal korrigálható lesz. Ezért szállt be Kunszt a Magyar Tudomány folyóirat által 1991-ben kezdeményezett vitába. Ennek az alaphangját az a vitathatatlan állítás adta meg, hogy a magyar iskolafilozófia csupán függvénye volt mindig is a németnek, önállóságáról így nem beszélhetünk. (No ez ugyan Lukácson is elveri a port.) Kunszt azonban, nem kis részben Karácsony Sándorra támaszkodva, egy másféle filozófiai gondolkodás lehetőségéről azt fejt ki, hogy a magyar írásos kultúra tele van rendkívül eredeti filozófiai észrevételekkel, ezek szintézis nélkül is elég egységes és izgalmas képet mutatnak. (Támogatta a *Galagonya magyarok* címmel e tárgy körben akkoriban kiadott szöveggyűjteményt, részt vett e hagyomány megmutatása céljából a figyelemre méltóan gazdag magyar Nietzsche-irodalom szöveggyűjteményének, és a Filozófiai Társaság harmincas-negyvenes évekbeli, hallatlanul izgalmas jegyzőkönyveinek a szerkesztésében is.) Azokba a 20. századi gondolkodókba, akiknek a nyugati Nagy Filozófia követelményeinek megfelelő, noha attól a szemléletében eredeti módon különböző átfogó világlátásuk volt, belefojtotta a szót történelmünk legsötétebb cenzúrája. Közülük Kunszt Bibó Istvánt és tanítómesterét, Szabó Lajost emeli ki, s életművük

részletesebb elemzésével is megkísérelti a helyüket megteremteni a mai magyar filozófiai gondolkodásban, felhasználva jelenlegi helyzetünk megvilágítására és az új utak kitűzésére is.

Szerinte „Szabó Lajost az emeli a 20. század legfontosabb gondolkodói közé, hogy kiemelkedő éleslátással végezte Marx és Nietzsche komplementer értékelését. Emellett zseniális filozófiai teljesítményt produkált a nyelv-, a halmaz-, a jel-, az érték-, a mozgalom-, és a tudományelmélet területén, sokban megelőzve az ide vágó nyugati fejlődést.”

A mai vallásellenes tudományos és közgondolkodás számára igen provokatív és annak is szánt mondata: „a logika minden fontos és számba jövő lépése a vallásos érzés és gondolkodás kultuszából nőtt ki”, erősen hozzájárulhatott Szabó Lajos határozott elutasításához, de az is kétségtelen, hogy hiányzik belőle a szemléltető történelmi vagy logikai bizonyítás.

Szólni kell Kunszt Bibó-élményéről, ami kettős gyökerű, egyrészt a magyar társadalom, másrészt a világhelyzet nyavalyáinak és gyógy módjainak meghatározása az ő szemében a század egyik legfontosabb gondolkodójává tette. Amint Szabó Lajos, úgy Bibó esetében is a „nem-kettő” ragadta meg, a szó és a tett harmonikus összhangja a személyben, az, ami a nyugati gondolkodásból úgyszólván eltűnni látszik. Bibó, mint a történelmi középosztály renegátja és mint a magyar-zsidó szimbiózis-program hirdetője némileg hasonlít is öhozá. A rendszerváltás körüli időkben a magyar megújulás kulcsalakjának látszott, Kunszt is ebben az összefüggésben értelmezte az általa már régebben ismert gondolkodó 1945 után készített tanulmányait, amelyek a társadalmi torzulásokat történelmi kihívásra adott hamis válaszokból vezették le. A rendszerváltás lehetőségekkel és kockázatokkal is szemlátomást terhelte korszakát analógnak látván az 1945, sőt az 1848 körüli helyzettel is, az elemzésében Kemény Zsigmond írásait is feldolgozza. Egyikük a „kölcsonös félelemben”, a másíuk az „oktalan illúziókban” látta

korának magyar problémáit, mindkettő nyilvánvalóan fennállt 1990-ben is. Eszünkbe juthat itt Spinoza, aki szerint a lélek két nagy ellensége a félelem és a remény. . .

Bibó prófétikus éleslátással hiva fel a figyelmet nem csupán Németország mind jobban fenyegető eltorzulására, hanem ennek a társadalomtörténelmi okaira is, szintén mint „hibás válaszokra”. A forradalmunk leverésére adott világreakció, illetőleg az ezen keresztül kialakult világhelyzet aztán a dolog továbbgondolására készítette, máig élő javaslatokat is kidolgozott a világ konfliktusainak kompromisszumos rendezésére. (*Time past*, tehetném ma hozzá. A világhelyzet radikálisan megváltozott, anélkül, hogy javult volna, és az ésszerűségnek mintha egyre kevesebb esély jutna benne.)

Bibó átértelmezi a konvencionális európai történetírás fejlődés-eszméjét, amely axiómaként tekinti pozitívumnak a feudalizmusból az abszolutizmusba vezető utat. Bibó szerint ugyanis ez egy rendkívül káros zsákutca volt abban, amit ő az európai civilizáció legfőbb értékének tekint: a szabadság növekedésében. „Az urak szabadsága is egy fajtája a szabadságnak”, mondja, nem megszüntetni kell, hanem kiszélesíteni. Ebben az értelemben nem a francia állameszme a pozitív jövő hordozója, hanem Svájc, Hollandia, Anglia közhatalmi alakulása, és a keleti térségben ilyen fejlődés csírait látta Lengyelországban és Magyarországon. E történelemfelfogásból bontja ki azután az iszonyatos károkat és szenvedést okozó, napjainkig érő jakobinus típusú forradalmak olyan alapos kritikáját, ami mesze felülmúlja a legradikálisabb francia kritikusokét is.

Kunsztnak a rendszerváltás táján írott tanulmányai teljességgel visszhangtalannak maradtak, a hazai helyzet, a szellemi élet széthullása eleve kilátástalanná tette minden erőfeszítését. Például 1989-ben művészettörténeti szimpóziumot rendezett a Nemzetközi Filozófiai Intézet a budapesti Francia Intézetben. Azért került erre sor, mert megismerték személyesen Kunsztot párizsi nyüzsgése alkalmával. Mivel azonban a szervezésben

infarktusa miatt nem vehetett részt, a háta mögött kihagyták a javasolt témák közül Makovecz Imrét, Bartók Bélát, Lukács Györgyöt. A tanácskozás elsüllyedt a jelentéktelenségben, akárcsak a magyar művészet nemzetközi ismertsége.)

A hozzá forduló fiatalokat mindig szívesen ellátta szellemi munícióval, előadóként vagy aktív hallgatóként szívesen és gyakran vett részt a Hamvas Béla vagy Karácsony Sándor jegyében szerveződött közösségek megbeszéléseiben, egyetemi speciális szemináriumokon, a Német-Magyar Filozófiai Társaság, a természettudományos érdeklődésű Filozófiai Vitakör, a Keresztény Magyar Értelmiségi Mozgalom konferenciáin.

Ide sorolhatjuk a nagyszerű visszatérését az építészetelméletbe is. Ami ugyan végigkísérte szellemi munkásságát, de inkább alkalmi hozzászólások formájában. Most viszont lehetősége nyílt egy szintetikus mű megírására. Volt erre szellemi fogadókészség is, mert az építészek között, a szellem más területeitől eltérően, úgy látszik, létezik a párbeszéd igénye. Tucatnyi hozzászólás, ismertetés, kritikai vélemény követte a könyvet, amelyben a legújabb építészet filozófiai összefüggéseit igyekezett megmutatni.

Egy régi tréfás mondás szerint a jó amerikai a halála után Párizsba jut. Peter Eisenman, az amerikai építész, ezek szerint még annál is jobb, mivel ő még életében oda jutott.

Az Újvilágba áthajózott művészeti avantgardnak szembe kellett néznie egy naturalista hajlamú közszellem konzervatívizmusával, ez lehet az oka, hogy ott virágzott ki a művészet-magyarító verbalizmus, „*the painted words*” (festett malaszt – Bartos Tibor magyáritásában) ahogyan az amerikai kultúrkritika fenygyereke, Tom Wolfe ironizált rajta. Nem egészen jogosulatlanul, mivel e recepció-kultusznak valóban megvan a hajlama arra, hogy a műalkotás helyébe lépjen. Viszont hiányzott hozzá a filozófiai mélysége. Ezt találta meg a verbalizmusra szintén hajlamos, de ehhez megfontolt elméleti alapokat is kereső Eisenman a Nietzscheből kiinduló új francia gondolkodókban, akik hadat

Eisenman, a Nunotani cég irodaháza, Tokió, részlet

üzentek a 20. századi modernizmus gondolkodási kényszerpályáinak.

Kunsztra, akinek a szellemi indulása gondolkodóként nagymértékben Nietzsche-re, építésztként meg a modernizmusra támaszkodott, erős hatással volt ennek a modernség utáni (posztmodern) szellemi irányzatnak a megismerése, és erről írta meg azt a könyvet Klein Rudolfal közösen, amit valószínűleg a főművének tekinthetünk, és ami a magyar filozófiai és az építészeti irodalomban is egyedülálló: Peter Eisenman – A dekonstrukciótól a foldingig.

Jacques Derrida, a dekonstrukció francia filozófusa, abból a Nietzsche felől indult ki, hogy „törjétek össze a régi értéktáblákat”. Kérdés azonban, csakúgy, mint mestere esetében, hogy voltaképpen mit kíván dekonstruálni. Alapeszméjében az elzsidadt gondolkodás „tükröfolyosóját”, gyökerében a metafizikával, amit ő szemlátomást üres spekulációnak tekint. A lerombolni szándékozott értelmi kényszerűség azonban

egy másik szinten szükségképpen rekonstruálódik önállóan is, akár a mesterénél. Derridánál a logika zsarnokságának a helyére a verbalizmus kerül, mint nyelvi asszociáció.

Derrida van annyira anti-kartézianus, hogy a *cogito ergo sum* ontológiai elégtelenségét felmérje, s ezért ki kívánjon lépni a létező valóságba. Így találkozott az építészettel, pontosabban az építészeti tradícióval, amit ekképpen tűz ki dekonstruálónak: „az építészeti szimbolika a metafizika utolsó mentsvára”. Debütált e felfogás a párizsi Parc de la Villette Bernard Tschumi által 1982-ben tervezett rekonstrukciójában. Ezt az ipari korszakból hátramaradt fél négyzetkilométernyi hulladékterületet minden eddigi építészeti és urbanisztikai kánon felrúgásával „dekonstruálták”, egy, az itt napnál világosabban kudarcot eredményezett racionális funkcionalizmus paródiájaképpen, egyúttal visszatérve e paródia őséhez, Marcel Duchamphoz is, aki a századelőn ready made néven állított

ki funkciójától megfosztott, de éppen ezáltal szimbolikus jelentésre szert tett tárgyakat, mint például egy WC-kagylót *fontaine* aláírással. Ebben a parkban a „racionalizmus” raszterhálóját miniumvörösre, a Modern Ipar emblematisz színére festett és ironikusan funkciótlan, de az elvesztett funkcióra jelként visszautaló objektumok sora tűzi ki. Egyébiránt kétségkívül látványos, tehát esztétikai jelentése van. Ironikus dekoráció egy nyilván hazug ikonikus megjelenítés vagy szintoly hamis funkcionalizmus helyett.

A dekonstrukció tárgya itt az üres konstrukció. Kérdés azonban, hogy ha valahol nem az eltorzult ész rombolásának eredményével állunk szemben, akkor mit fogunk dekonstruálni.

Mi legyen egy sokszáz éves történelmi várossal, ahová egyszer csak befűj eme öntörvényű építészet szele? Kell-e, szabad-e ezt dekonstruálni, azaz történelmi-esztétikai téveszmék megkövesedett dokumentumaként megsemmisíteni? Az kétségtelen, hogy a helyzet Nietzsche: folyamatos rombolása a nem-tudjuk-miért létezőnek és folyamatos megvalósítása a nem-tudjuk-minek. („A jelentés nélkülség felszabadított jelentés”. Kunszt hivatkozása azt hiszem, alappillére lehet a virtualitás világának, ahol az őt körülvevő űrben végre szabadon asszociálhat az ember, teremtképességének teljes félreértésével.)

Eisenman végül szakított mesterével, más tájékozódási pontot keresett, és úgy tűnik, ennek olyan mélyebb jelentése van, ami talán elsősorban hívta fel Kunszt figyelmét a problémakörre.

Vonzódása az építészethez nagyrészt a gótika csodálatából indult ki, vagyis mondhatjuk, abból az építészeti szimbolikából, amit itt éppen kiátkoznak és dekonstruálnak. De vegyünk észre valamit. A gótikus építészet, mint Panofsky részletesen kimutatta, valóban a skolasztikus teológia trinitárius szimbolikájára épül. Ez azonban teljességgel adekvát módon felel meg a térépítés céljának, vagyis a bazilikális tér továbbfejlesztésének és az ehhez szükséges építéstechnikai feltételeknek. Sem azt nem mondhat-

juk, hogy az épület az elgondolt szimbólumból nőtt ki, sem azt, hogy ez a szimbolika csupán verbális applikáció az építésmódhoz, sem pedig azt, hogy nincs közülük egymáshoz. Ez az építészet szellem és létezés teljes összhangját valószínűsítette meg, vagyis a képe egy egyszer valóságosan létezett világharmóniának.

Fülep Lajos nagy építészeti tanulmányában az írta, hogy az élő építészet megszűnt a klasszicizmussal, mert elveszett belőle a spirituális komolyság és ezért üres forma-applikációvá hullott szét. Ma már úgy tűnik, hogy ez a komolyság elveszett a modernizmusból is. Vajon mi a helyzet a modernen túl?

„Feltehető, hogy Eisenman Deleuze térrelméletét relevánsabbnak ítélte, mint Derridáét” – mondja Kunszt az építész eszmei fordulatáról. A folding, vagyis eszmerendszere centruma, redőt, hajtogatást jelent és Deleuze az ő Leibniz-könyvében vezette be 1988-ban a fogalmat a filozófiába. Osztózik Wölfflinnel az „örök barokk” gondolatában, sőt ezt általánosítani kívánja az esztétika területéről. Az alapja az önmagába zárt, rejtőző monasz, ami a külső világ redőiben létezik, és ezek a redők elsősorban a Fenti és a Lenti világot választják el egymástól. „A nehézkedés és a felemelkedés dialektikája” – mondja Deleuze a redőről. (Greco festményei különösen jól szemléltetik ezt a tézist.) Ha a dekonstrukción az azt mondtuk, hogy az üres konstrukciót kívánja tagadni, akkor a foldingról azt mondhatjuk, hogy a Rejtőző körülírása, olyasféléképpen, ahogyan a barokk művészet kedvence, a redő érzékelteti az általa elrejtett formát. Kísérlet tehát a lineárisan egyoldalú karteizianizmus transzcendentális átértelmezésére, eképpen a nihilizmus és a benne foglalt romboló ösztön meghaladására.

Építészetelméletként mindenekelőtt a monaszt, az önmagába zárt, mégis rejtélyes kapcsolatokkal rendelkező létezőt, Leibniz titokzatos fogalmát azonosítja az épület belső terével. Ebből következik a határoló felület redőként való felfogása. A hordozó és a burkolóelv válík egymástól, ez már a modernizmusban is megtörtént. Itt azonban valóságos

Descartes-ellenes kihívásként úgy jelenik meg, mint a derékszög dekonstruálása. Mondhatjuk, Eisenman épületei mintha ezzel tréfálkoznának. A lényeg azonban mélyebben van. Ez a rendtelenség magába foglal egy strukturált rendezettség, ami azonban csak az átgondolt elemzés számára nyílik meg, tehát nem jelent olyan felfogható esztétikai élményt, mint amelyet a történelmi épületek nyújtanak. Van mégis egy meghökkentő kapcsolódása a múlthoz, mégpedig Frank Lloyd Wright kései, geometriai alapú organikus építészetéhez.

Ennek az építészetnek a szellemi tartalmát Derrida nyomán Kunszt úgy fogalmazta meg, hogy „negatív teológia”. Ismeretes az a probléma, amivel az Isten attribútumairól beszélni kívánók kerülnek szembe, mivel azok csak pontatlan hasonlatok lehetnek az Abszolút, mindent magába foglaló Létezőnek. Huizinga összefoglalása szerint ezért először a fény, nagyság, fenség fogalmaival kísérel meg, azután ellenkezőleg, a sötétség, a mélység fogalmaival, utána ellentétpárokkal, de végül nem marad más, mint a hallgatás.

A dekonstruktivista filozófia tehát nem volna más, mint a negatív teológia egyik aktuális formája – így összegzi Kunszt Derrida mondanivalóját – „és akkor a dekonstruktivista építészet sem egyéb, mint a szakrális építészet egyik aktuális formája. Az ’aktualitás’ pedig az európai kultúra szekularizálódott mivoltát jelenti.” A formáló lényege az, hogy Derrida intenciói szerint radikálisan lemond minden ikonikus szimbólumról. A jelentésüket veszített ikonok kiküszöbölését Eisenman „bálványtalanításnak” tartja.

A negatív teológia hallgatása mélyén egy olyan folyamatos, megfeszített személyes összpontosítás van, amely ugyan nem nyerhet kifejezést, ám egyáltalán nem azonos az üres kifejezéstelenséggel. Talán Nietzsche nosztalgiaja volna a megfelelő építészeti képe, aki hatalmas, üres csarnokról ábrándozott, ahol az ember gondolatai zavartalanul kibontakozhatnak. (Míg például Descartes ebből a célból bebújt a kandallóba, hogy ott jobban összpontosíthasson.)

Olyan épületet, amely vitathatatlanul eleget tesz a negatív teológia eme követelményének, csak egyet ismerek: a ronchamp-i kápolnát, le Corbusiernek a megfontolt tényismeret és a korlátatlan intuición kapcsolataból keletkezett egyedülálló remekművét. Ez az épület maradéktalanul megfelel annak az igénynek, amit a gótikus szintézissel kapcsolatban említettem, és így maradéktalanul kifejezője a mi korunk szellemi alapjainak is. Az a zárándoktömeg, amely jó fél évszázada folyamatosan özőnik ide, jól mutatja az emberben élő, de oly nehezen kielégíthető igényt a hitelességre.

Hová? A transzcendens, mint lét és gondolat pereme

Kunszt György az életét végül is nem tekintette sikeresnek. Rendkívüli erejű elhivatottság-tudat élt benne, és ezzel arányos roppant szellemi energiák. Kezdetű megvolt mindehhez az alapvető célkitűzése is. A művét mindazonáltal csak töredékként tudta értelmezni, midőn élete végén visszatekintett rá. Amikor számvetést csinált, megkísérelte vezérfonalképpen a szánkhja filozófiáját felhasználni.

Ez az ortodox hindu gondolkodási rendszer hangsúlyozottan dualista, eléggé eltérően az indiai gondolkodás főáramától. De a világ és az ember között nem

Le Corbusier, a Ronchamp-i kápolna, részlet

tesz minőségi különbséget, Kunszt ezért találhatta alkalmasnak a saját létproblémái megalapozott áttekintésére. A rendszer alapvető kettőssége a Púrusa, ami szilárd és örökkévaló létezők sokasága, és a Prakriti, ami a világ káprázata, s ami a Púrusát a megszületésre csábítja. A következőkben viszont megjelenik az egység, az Ahamkára, az Én-csináló, ami tulajdonképpen erőfeszítés a létezésnek és tartalmának a megszerzésére. „Csak az keletkezhet, amit a képesség önmagában, mint elhatározott szándékot hordoz” – kommentálja Hamvas Béla.

Azt hiszem, erre a keretre azért volt Kunsztnak szüksége, hogy elkerülje Nietzsche szellemi önéletrajza, az *Ecce Homo* alapproblémáját, aki görcsösen a saját akarata eredményének kívánta látni az életét, bár lépten-nyomon kitűnik az írásból, hogy ez nem így van, s ettől az egész már némileg a téboly felé tartónak látszik. Kunszt tehát a következőkkel kezd, „Mitől tekinthető egy önéletrajz a szánkhja szellemében írotttnak? Attól, hogy a szerző az életét a Természet művének tekinti és nem a sajátjának, viszonya az élethez csupán a tanú szerepe s nem képzele, hogy ő lenne a motorja vagy formálója.” Csak hozzátapadt az őt formáló erőkhöz, folytatja a gondolatot.

Főművének szánt egy átfogó filozófiai tanulmányt a hagyomány jövőjéről, ennek csak néhány töredéke jelent meg, mint prolegomena. A hagyomány jelentősége Kunsztnál megegyezik a tradicionalisták felfogásával, vagyis hogy minden jövő csak a hagyományból épülhet fel. A tervezett mű vázlata a következő:

1. kapitalizmus és nacionalizmus
2. zsidó-keresztény és keleti vallásosság
3. dekonstruktivista építészet és matematikai világmodellek
4. szerelem és halál.

„Időről időre aztán elfog a kishitűség ezzel a programmal kapcsolatban. Mind egyik elemének óriási irodalma van, amit már nem tudnék feldolgozni, enélkül pedig dilettáns vállalkozás lenne az egész.” – írja csüggedt önkritikával. Itt látható, hogy mit veszített azzal, hogy túl sok energiát pazarolt az illeszkedésre valamihez, ami nem is létezik. Ezzel ösz-

szefüggő technikai probléma, mint az idézetből is látható, hogy túl nagy fontosságot tulajdonított a kommentároknak. Ami kétségkívül meg is felel a „korszerű tudományosság” követelményének, de nem szükségképpen felel meg az ismeretelmélet még alapvetőbb követelményének. (Csupán a más lehetőség kontrasztjaképpen írom ide Hamvas Béla nevét, aki fűtyült minden beilleszkedésre, minden kommentárra, viszont hagyott ránk egy óriási, világot átfogó életművet.)

„Engem egész életemben kínozott az Isten” – mondja Dosztojevszkij egyik regényhőseinek a szavával, Kunszt gyerekkori vallásosságát a kiüresedett kegyesség és a klerikális képmutatás miatt vesztette el, aztán hozzá jött még a „kalapácsos filozófus”, Nietzsche hatása, majd a történelmi katasztrófa élménye. (Ez így együtt azt hiszem, nem rossz adalék Nishitani válságcritikájához sem.) Mindezen azonban nem vallástalanságot eredményezett benne, hanem a *deus absconditus*, a rejtőző Isten élményét.

Amikor, már 1990-ben, megkísérelték a félbe hagyott szellemi tradíció felélesztését, Tábor Béla, vele egyetértőleg, korunk alapproblémáját úgy fogalmazta meg, hogy „teizmus és ateizmus roppant erőinek kereszteződése” (TAREK). A munkaprogram meghíusult, azonban a cím jól mutatja Kunsztnak a centrumra irányuló erőfeszítését. Ez önála részben Szabó Lajos öröksége is, aminthogy Isten létezésének és a kereszténység kérdésének az összefonódása is.

A lét végső összefüggését filozófiai alapon vizsgáló Kunszt a következő problémát véli felfedezni Szabó Lajosban: „Teológiájának alapvető ellentmondása, hogy egyidejűleg azonosította magát a zsidó-keresztény teremtésdogmával, s ugyanakkor Parmenidész létfel-fogásával, amely szerint a Lét története ’az egységes hasadása és ellentmondó részeinek a megismerése’. Azért se lett volna szabad ezt megtűnie, mert axiómája volt, hogy ’kettő nem létezik’, márpedig a teremtésdogma szerint Isten és a világ kettő.” (Anélkül hogy itt belemenék a kérdésbe, az ellentmondás felol-

dását megtaláljuk Alekszej Loszev abszolút dialektika fogalmában, amit ő az ortodox hitvallás alapjaiból vezet le.)

A filozófia törekvése az, hogy a világot, amelyben élünk, a végső dolgokra vonatkozó ismereteink alapján értsük meg. Ez motiválta a nagy skolasztikus gondolkodót, Anselmust, midőn felállította híres ontológiai Istenbizonyítékát. Ennek a lényege erős egyszerűsítésben az, hogy Istennek, mint elgondolható legnagyobb létezőnek kell, mivelhogy a tökéletességhez a létezés is hozzá tartozik. Ilyen, hogy Istenbizonyíték, eladdig még nem volt, a hagyománytól ez teljességgel idegen, Anselmusnak a logika felmegasztalása volt vele a célja. Sokféle szempontból sokszáz éve vitatkoznak rajta, a racionalista Kunszt számára pedig döntő fontosságú kérdés volt, ami sohasem hagyta őt nyugodni.

Szabó Lajos, aki szintén nagy fontosságúnak tartotta az ontológiai bizonyítékot, a modern matematikai axiomatika (a Gödel-tétel) felhasználásával ezt így fogalmazta meg: „Csak egyetlen Istenbizonyíték van, de ez teljesen kielégítő, Isten nem bizonyítható, mert léte és feltételezése minden biztonságnak és bizonyításnak a végső alapja.” Ehhez az ő gondolkodási rendszerében hozzátartozik, hogy a létezés és az értékelés nem kettő, azaz kölcsönösen feltételezik egymást. Kunsztot azonban ez nem elégtette ki, szerinte rendkívül szellemes ugyan, de nincsen igazán végiggondolva. (Rám is neheztelt, mert el tudtam fogadni minden további nélkül.) Az Isten-bizonyításokról való lemondást úgy értékelte, mint „menekülést az istenprobléma spekulatív terhetől.” Legyen igaza. Hanem akkor mit jelent a ragaszkodás az Istenbizonyításhoz? Úgy hiszem, az ő személyes alapproblémája itt van elrejtve.

Nézzük meg ehhez röviden a létezés, a bizonyítás és az Isten szó jelentését.

A létezés valamilyen részesedés az érzékelhető világban, és a szó tulajdonképpen értelmében nem bizonyítható, amiképpen Huckleberry Finn sem tudta bebizonyítani öreg néger barátjának, hogy vannak olyan emberek, akik fran-

ciál beszélnek. A létezésről csak a létező közvetlen vagy előző tapasztalása tehet tanúságot, vagy a közvetítő szavaiba vetett bizalom, de ezek logikai értelemben nem bizonyítékok.

Más a helyzet az úgynevezett matematikai egzisztenciával. A matematikában az tekinthető létezőnek, ami ellentmondás-mentesen beilleszthető a matematika rendjébe. Például ekképpen létezik a gyök mínusz egy, viszont nem létezik a nullával való osztás. (Bonyolítja még ezt is, hogy a matematika axiomatikus alapjaiban viszont logikai ellentmondásokat találhatunk, nem járhatunk a végükre, csak újabb, és a köznapitapasztalat számára olyan elfogadhatatlan, nyakatekert definíciókkal, mint az, hogy „a rész akkora, mint az egész”)

Nem vezethető le a létezés a gondolkodásból, amit a bizonyítás jelentene. Szabó Lajos se ezt tette az idézett meghatározásában, hanem a figyelmet hívta fel a létezés és gondolkodás hiteles alapjaira.

(Mindez csöppet sem valami ártalmatlan szörszálhasogatás. A létező logikai bizonyítása, hogyha hatalmat tud szerezni, rögvést nekilát, hogy elpusztítsa mindazt, amit ön maga szükségszerűségéből nem tud levezetni. Erről szolt az egész huszadik század, valamennyi romboló rögeszméjével.)

Az elrejtett pedig, amiről a szánkhja beszél, végtelenségig elrejtett marad a gondolat számára, de megfogható alakot ölt a ritusban, a kultuszban, amelyben az elrejtettre, mint a világ egészét magába foglalóra hagyatkozhatunk.

A keresztény összetartozás kultuszának a szertartásai és a hozzájuk tartozó együttlét a benne lévő emberi esetlegeségek miatt mindvégig zavarták és elidegenítették Kunszt intellektusát. „Ezzel a hívőállománnyal együtt kellene hitet vallanom?” – tiltakozik az empirikus közösség ellen, nem érezvén az ember kozmikus lény-mivoltát s így nem találván meg a közösséget. Holott az embernek a közösség az ontológiai alapja, és egy közösség formája az annak valóságos alapját, mint elrejtettet egészében tartalmazó kultusz.

„Az Én-csináló önmagára vonatkoztat” – tanítja a Szánkhja Karika. Ám ez az Én maga az üresség, amit csak a Nem-énnel lehet kitölteni. Ennek a lehetősége pedig kettős. A nem-szabadság kitöltheti a tudatalatti meghatározottságaival. Ez ama „saját világ” amelyben Hérakleitosz szerint minden álmódó él, míg az ébren lévők világa közös. Valóságos, nem képzeletbeli szabadság csak ebben a közös világban lehetséges, olyan tudatos erőfeszítéssel, ami a másik ember, és az

egész külső világ tárgyasító alárendelése helyett azok egyenrangú létezésének tudomásul vétele. Nem könnyű, és be sem fejezhető ez, ámde feladat.

Kunszt György végezetül, immár gyakorlatilag megvakultan, de szellemi frissességét megőrizve mintha ráérezett volna erre, megbékülten hagyta itt az árnyékok világát.

Kunszt György megjelent könyvei:

A tudományos kutatás logikai modellezése és tematikai irányítása. Akadémiai Kiadó, Bp. 1975.

A hagyomány jövője – prolegomena. Comitatus, Veszprém, 1995.

Feljegyzések a hagyomány jövőjéhez. Allée-füzetek, Móricz Zsigmond Könyvtár, Tata, 1995.

Eisenman – A dekonstruktivizmustól a foldingig. Klein Rudolf-fal. Akadémiai Kiadó, Bp. 1999.

Nihil és Ámen – Nietzsche-reflexiók. Palatinus Kiadó, Bp. 2002.

Értékválság az építészetben és a modern szakralitás. Terc, Bp. 2003.

Identitásom és végső kérdéseim. Kalligram, Bp-Pozsony, 2010.

A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS ÖRÖKÖS TAGJAI: Kálmán István • Kampis Miklós • Makovecz Imre • **CÉGEK:** Archevil Kft. • AXIS Építész Iroda Kft. • BAUSYSTEM Építőipari Szolgáltató és Kereskedelmi Kft. • BEÖTHY & KISS Építésztervező és Geodéta Mérnökiroda Kft. • BODONYI Építész Kft. • Csíky és Társa Beruházás-szervező Kkt. • DÉVÉNYI ÉS TÁRSA ÉPÍTÉS Kft. • HADAS MÜTEREM Építész és Művészeti Kft. • KOMÁRY Építő Kft. • KÖR ÉPÍTÉS STÚDIÓ Kft. • KÖSZEGHY ÉPÍTÉSZET Kereskedelmi és Szolgáltató Bt. • KVADRUM Építész Kft. • MAKONA Építész Tervező és Vállalkozó Kft. • Mediterrán Kerámia Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. • MÉRMŰ 87 Építészeti és Geodéziai Kft. • Opeion Kft. • PAGONY Táj- és Kertépítész Kft. • PARALEL Építésziroda Kft. • SÁROS és Társa Építésziroda Bt. • TÁJRAJZ Tájépítész Bt. • Tónus Építész és Mérnöki Tervező Kft. • Trilit Kft. • TRISKELL Épülettervező Ipari Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. • UNITEF-83 Műszaki Tervező és Fejlesztő Zrt. • Vándorépítész Tervező és Szolgáltató Kft. • **EGYÉNI TAGOK:** Balogh Levente • Bogos Ernő • Csémy Olivér • Ekler Károly • Eszenyi Ákos/Felvidéki Építész Műhely Kft. • Esztáry Győző • Farkas Miklós/Pallér 2. Kft. • Frisch Mihály • Gerle János • Hayde Tibor/NRZST. Kft. • Litkei Tamás György/PM Design Kft. • Litomericzky Nándor • Müller Csaba • Papp Vilmos • **TÁMOGATÓK:** Bonex Építőipari Kft. • Compárt Stúdió Kft. • Arker's Stúdió Kft. • Farkas Építésziroda • Felületkémia Kft. • Forma Rt. • HADAS MÜTEREM Építész és Művészeti Kft.

a Kós Károly Egyesülés folyóirata • Megjelenik negyedévenként • Kiadja az Egyesülés nevében a Kós Károly Alapítvány; 1034 Bp., Kecse utca 25., bankszámlaszám: 10402166-21629530-00000000 • Felelős kiadó: Dévényi Sándor és Zsigmond László • Főszerkesztő: Makovecz Imre Felelős szerkesztő: Kőszeghy Attila; wiewsanddetails@gmail.com • Lapterv és tipográfia: Makovecz Benjamin; makoveczb@mail.datanet.hu • Nyomás: Progresso Print Kft, Budapest. • ISSN 0866-0069 • A lap előfizethető átutalással, vagy az Alapítványtól igényelt csekken, illetve személyesen • Szerkesztőségi ügyintézés, szerzés, előfizetés, régi példányok árusítása: Artbureau Kft. 1065 Bp., Nagymező u. 4. I/128. telefon/fax: 322-0677; e-mail: haabkatalin@gmail.com • Egy szám ára: 750 Ft. Előfizetési díj a 2011. évre 2800 Ft. Külföldi előfizetőinknek a postaköltséget is felszámítjuk • **MEGVÁSÁROLHATÓ:** Budapest Galéria, 1056 Budapest, Szabadsajtó út 52. • D2K (1066. Bp., Ó u. 19.). • UR Könyvkiadó Ker. és Tipográfiai Stúdió Kft. (1122 Bp., Városmajor utca 28.) • Éghajlat Könyves Kávézó (1117 Bp., Karinthy Frigyes út 9.) • Fehérlófia Könyvesbolt (1084 Bp., József u. 8.) • FOK-TA Bt. Budapesti Teleki Téka, 1088 Budapest, Bródy Sándor u. 45. • FUGA Budapesti Építészeti Központ, 1052 Budapest, Petőfi Sándor u. 5 • Gondolat Könyvesház, 1053 Bp., Károlyi Mihály u. 16. • Heltai Gáspár Könyvesbolt (1054 Bp., Alkotmány utca 2.) • Írók Boltja, Parnasszus Kiadó Kft. (1061 Bp., Andrássy út 45.) • Kós Károly Alapítvány/Artbureau Kft. (1065 Bp., Nagymező utca 4.) • Lira és Lant Zrt. Szakkönyvtáruhá (1065 Bp., Nagymező u. 43.) • Litea Könyvesbolt és Teázó (1014 Bp., Hess András tér 4.) • Lord Extra Kft. könyvesboltja (6800 Hódmezővásárhely, Andrássy út 5-7.) • Lyra Könyvesház (2600 Vác, Piac utca 1.) • Magyar Építőművészek Szövetsége (1088 Bp., Ötpacsirta utca 2.) • Püski Kiadó Kft. (1122 Bp., Krisztina krt. 26.) Rádai Könyvesház (1092 Bp., Ráday utca 27.) • SZKITA Nagykereskedés (1062 Bp., Szondi út 60.) • Vince Kiadó Múcsarnok könyvesboltja (1146 Bp., Dózsa György út 37.) • Honlap: www.orszagepito.hu

Megyeri Duna-híd az Mo autóúton
Tervező: UNITEF • CÉH Zrt., CÉH Zrt., UNITEF '83 Zrt.

„Jót alkotni csak a múlt ismeretével,
a jelen tudás birtokában,
bízva a jövőben lehet.”

Szórádi Róbert, mérnök

Unitef
UNITEF '83 MŰSZAKI TERVEZŐ ÉS FEJLESZTŐ ZRT.

Lupa szigeti csomópont a 11. sz. főúton • Tervező: UNITEF '83 Zrt.

MAKOVECZ-ÍVEK ÉPÍTÉS KÖZBEN

150 ÉVE SZÜLETETT RUDOLF STEINER

KŐSZEGHY ATTILA, KOLINGER MARGIT

ÉS SZENTMÁRTONY YVONNE ÍRÁSAI

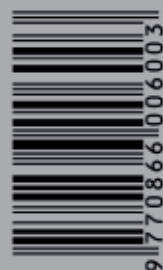
RUDOLF STEINER ELŐADÁSA • ELŐSZÓ: KÁLMÁN ISTVÁN

BERTA ERZSÉBET • A GOETHEANUMTÓL GOETHÉIG

LITKEI TAMÁS ÉS FÁBIÁN RIGÓ TAMÁS ÉPÜLETEI

STEINER HENRIETTA A LOVASTERÁPIÁRÓL

MIKLÓSSY ENDRE KUNSZT GYÖRGYRŐL

a lap ára **750 Ft**